

STUDIA hereditatis universitatis

LETNIK 9
ŠTEVILKA 2
2021

VOLUME 9
NUMBER 2
2021

STUDIA UNIVERSITATIS HEREDITATI

Znanstvena revija za raziskave in teorijo kulturne dediščine

Letnik 9, številka 2, 2021 / Volume 9, Number 2, Year 2021

Glavna in odgovorna urednica ter urednica številke / Editor-in-chief

dr. Zrinka Mileusnić (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper)

Izvršni in tehnični urednik revije, oblikovanje in prelom / Managing Editor

dr. Jonatan Vinkler (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper)

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Vesna Bikić (Arheološki institut Beograd, SANU), dr. Valentina Brečko Grubar (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Jadranka Cergol (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Zdravka Hincak (Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu), dr. Matej Hriberšek (Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani), dr. Katja Hrobat Virloget (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Alenka Janko Spreizer (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Petra Kavrečič (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Irena Lazar (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Tea Perinčič (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka), dr. Marcello Potocco (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Maša Sakara Sučević (Pokrajinski muzej, Koper), dr. Peter Sekloča (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Alenka Tomaž (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Jonatan Vinkler (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Jana Volk (Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper), dr. Paola Visentini (Museo Friulano di Storia Naturale, Udine)

Izdajatelj / Publisher

Univerza na Primorskem – Založba Univerze na Primorskem

University of Primorska – University of Primorska Press

© 2021 Založba Univerze na Primorskem / University of Primorska Press

Zanjo/For Publisher: prof. dr. Klavdija Kutnar, rektorica

Titov trg 4

SI-6000 Koper

ISSN 2350-5443

DOI: [https://doi.org/10.26493/2350-5443.9\(2\)](https://doi.org/10.26493/2350-5443.9(2))

Izid revije je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije s sredstvi državnega proračuna iz naslova razpisa za sofinanciranje izdajanja domačih znanstvenih periodičnih publikacij.

studia universitatis hereditati

Studia hereditatis universitatis

LETNIK 9
ŠTEVILKA 2
2021

VOLUME 9
NUMBER 2
2021

hereditati

Vsebina Contents

- Zrinka Mileusnić*
9 Uvodnik
Editorial
- Mersiha Imamović*
11 Following the Roman Road on Mountain Konjuh near Kladanj
Po sledeh rimske ceste na planini Konjuh pri Kladnju
- Barbara Hofman, Borut Toškan*
29 Arheološka izkopavanja v Kopru med leti 2005 in 2019 s poudarkom na poznoantični materialni kulturi
Archaeological excavations in Koper between 2005 and 2019 with emphasis on late antique material culture
- Andrej Gaspari, Rok Humerca, Jure Žvan*
51 Arheološki sledovi ribolova na Blejskem jezeru: poročilo o podvodnem odkritju dveh košarastih vrš
Archaeological traces of fishing on Lake Bled: report on the underwater discovery of two basket-shaped fish traps
- Urška Ivančič Petelin, Eva Premrl, Sara Veber, Vangel Vesovski*
73 Bogastvo in revščina na slovenskem podeželju v evropski primerjalni perspektivi: zapuščinski inventarji
(17.–18. stoletje)
Wealth and poverty in the Slovenian countryside in a European comparative perspective: legacy inventories (17th – 18th century)
- Jadranka Cergol Gabrovec*
93 Recenzija
Recensione
- Karmen Medica*
97 Recenzija

hereditati

Uvodnik Editorial

Zrinka Mileusnić

Univerza na Primorskem, Slovenija
zrinka.mileusnic@fhs.upr.si

Druga številka 9. letnika revije *Studia Universitatis Hereditatis* uresničuje želje in ambicije uredništva po objavah kakovostnih prispevkov iz različnih humanističnih in družboslovnih strok, ki odražajo razsežnost raziskovalne in pedagoške dejavnosti Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem in njeno vpetost v evropski raziskovalni prostor. Prispevki v pričujoči številki prinašajo rezultate raziskovalnega dela naših raziskovalcev, sodelavcev iz Slovenije in tujine in uspešnega dela naših študentov. Znanstvenim člankom sledita tudi dve recenziji znanstvenih monografij.

Sklop znanstvenih prispevkov obsega 4 članke, katerih povezovalna nit so raziskave materialne kulture na temelju arheoloških in arhivskih virov. Številko začenjamo s prispevkom Mersihe Imamović z naslovom *Po sledih rimske ceste na planini Konjuh pri Kladnju*. Avtorica predstavi terensko raziskavo rekognosciranja rimskih komunikacij v okviru raziskovalnega projekta in prinaša nove ugotovitve o poteku in značilnostih rimskih cest v današnji Bosni in Hercegovini, s poudarkom na razvoju in kontinuirani rabi cest, ki so prečkale zahtevne planinske predele v regiji.

Prispevek *Arheološka izkopavanja v Kopru med leti 2005 in 2019* s poudarkom na poznoantični materialni kulturi podpisujeta Barbara Hofman in Borut Toškan in se v njem posvečata materialni kulturi poznoantične naselbine na koprskem otoku. Avtorja sta analizirala arheološko in osteološko gradivo iz še neobjavljenih

raziskav več lokacij v Kopru, ki so bile raziskane med leti 2005 in 2019. Novi podatki dopolnjujejo poznavanje poznoantične meje poseljenosti in diferencirajo poselitveni in grobišni areal na osrednjem delu otoka, kar omogoča dodatni vpogled v poznoantično strukturo mesta in potencialno urbanistično rekonstrukcijo.

Rezultate podvodnih arheoloških raziskav v kopenskih vodah Slovenije predstavijo Andrej Gaspari, Rok Humerca in Jure Žvan v prispevku *Arheološki sledovi ribolova na Blejskem jezeru: poročilo o podvodnem odkritju dveh košarastih vrš*. Izhajajoč iz najdb dveh košarastih vrš, nas avtorji seznani z agrarno dejavnostjo ribolova in razvojem ribiških pripomočkov od prazgodovine dalje.

Prispevek z naslovom *Bogastvo in revščina na slovenskem podežlju v evropski primerjalni perspektivi: zapuščinski inventarji (17.–18. stoletje)* je rezultat analize zapuščinskih inventarjev, ki so jo opravili Urška Ivančič Petelin, Eva Premrl, Sara Veber in Vangel Vesovski. Analize zapuščinskih inventarjev iz kmečkega okolja in njihova primerjava s podobnimi študijami v različnih evropskih državah omogoča rekonstrukcijo življenja na slovenskem podežlju v 17. in 18. stoletju. Raziskava je potekala v okviru seminarskega dela študentov zgodovine, pod mentorstvom red. prof. dr. Aleksandra Panjeka in odraža kakovostno pedagoško delo, ki študentom omogoča prve korake v znanstveno-raziskovalnem delu.

Številko zaključujeta dve recenziji znanstvenih monografij, ki ju podpisujeta Jadranka Cergol Gabrovec in Karmen Medica.

Želimo vam prijetno branje!

hereditati

Following the Roman Road on Mountain Konjuh near Kladanj

Mersiha Imamović

University of Tuzla, Faculty of Philosophy
mersiha.imamovic@unitz.ba

II

Po sledeh rimske ceste na planini Konjuh pri Kladnju

V članku so predstavljeni rezultati raziskav rimske ceste na planini Konjuh (Bosna in Hercegovina). Gre za sledove cestnih komunikacij, ki so vodile skozi današnja naselja v občini Kladanj. Določena je dolžina odkritih (v celoti ali delno ohranjenih) odsekov ceste, nato njihova širina, naklon, višina nasipa ter vrsta kamna na očiščenih delih. Na podlagi najdenih sledi je bilo ugotovljeno, da je rimska cesta prihajala iz smeri Olova, nato pa se je preko prelaza Stara Karaula spustila v Kladanj po jugovzhodnih pobočjih planine Konjuh. En krak te ceste je vodil iz Kladnja skozi naselja Plahovci in Pauč do kraja Pekara (danes Moška voda), ki leži v dolini reke Drinjače. Na podlagi najdenih sledi rimske ceste in posnetka le-te ter avstro-ogrskih posebnih zemljevidov je bila izvedena njihova georeferenca.

Ključne besede: Konjuh, Kladanj, rimska cesta, Dobra voda, Metaljka

This paper presents research results of a Roman road on Mountain Konjuh (Bosnia and Herzegovina).

It documents the remnants of road communications in modern settlements in Konjuh municipality. We documented the length of the discovered road sections (completely or partially preserved), their width, slope angle, embankment height, and stone type on the cleaned parts. According to the found remains, we concluded that this Roman road went from the direction of Olovo, and that it passed the Stara Karaula pass and over the slopes of Konjuh and then arrived at Kladanj. One leg of this road led from Kladanj through the settlements of Plahovići and Pauč to Pekara locality (today known as Muška voda), in the river valley of Drinjača River. We performed its georeferencing according to the found marks of the Roman road, recording them and studying the Austro-Hungarian maps.

Key words: Konjuh, Kladanj, Roman road, Dobra voda, Metaljka

From June to September 2020, we have performed the first phase of the research of old road communications on Konjuh mountain. The project named “Reconnaissance of the old road (cobble road) on Konjuh” was realized in the organization of Tuzla University. The field constituted of Doc. Dr. Mersiha Imamović, project leader; Prof. Emeritus Dr. Enver Imamović, consultant; Prof. dr. Bego Omerčević, consultant; History department graduates Nermina Bikić, Amina Parlić and Sedin Bedak from

Philosophy Faculty of Tuzla University. Field exploration demanded cooperation and help from colleagues from other institutions, among those were: Prof. Dr Irena Lazar and Prof. Dr Zrinka Mileusnić from Primorska University in Koper; Prof. Dr Snežana Božanić from Novi Sad University and assistant Amela Mulahmetović from Tuzla University; Museum of Eastern Bosnia in Tuzla and Institute for Protection and Exploitation of Historical and Natural Heritage of Tuzla Canton (TK).

Technical support was provided by professional services, without which the research would not achieve the accomplished results. Members of these services are: Dževad Softić, Supervisor in Public Institution (PI) “Zaštićeni Pejsaž Konjuh”; Senad Kavazović; Rešad Ahmetović and Edin Šuvalić from PI “Šume TK” Public limited Company (PLC) Kladanj; Enes Avdibegović; Manager of PI “Šume TK” PLC Kladanj Amel Mazalović, Manager of PI “Zaštićeni Pejsaž Konjuh” Vahid Bašić; Ministry of Spatial Planning and Environment Protection TK lead by Elvir Rožnjaković and Ministry of Culture, Sport and Youth TK lead by Srđan Mićanović; Kladanj municipality led by Mayor Jusuf Čavkunović and his Advisor Denis Čamdžić, and surveyors Derva Šarac, Amra and Edis Imamović. Volunteers also helped by cleaning the overgrowth and removing the soil to uncover the stones on the road route. These operations were performed by: workers of PI “Šume TK” PLC Kladanj, workers of PI Zaštićeni Pejsaž Konjuh” (Softić, Hadžikić, Imamović), Cycling Club “Živinice”, Scouting Unit “Plamen” Banovići, and manager Ovčina with associates. The Federal Ministry of Education and Science partially financed the project. Italian NGO CISP, led by manager Jasmina Ovčina has provided significant financial support for the research and exploration of Roman road.

Thanks to everybody who helped in the realization of this phase of research, especially Professors Imamović and Omerčević, graduates (now Bachelor of History) Bikić, Parlić and Bedak, Supervisor Softić, FMNO and CISP. Without the help of the people of ZP Konjuh and Forestry and their terrain knowledge, such research could not be performed as effectively.

Research Area Description

Konjuh is a mountain located in the northeast part of Bosnia and Herzegovina. It is bordered by rivers Seona, Turija, Litva and Oskova on the north, Gostelja and Tuzla-Sarajevo highway on the east, and Krivaja on the south and west. Together with Ozren, Javor or Javor Gora, Konjuh

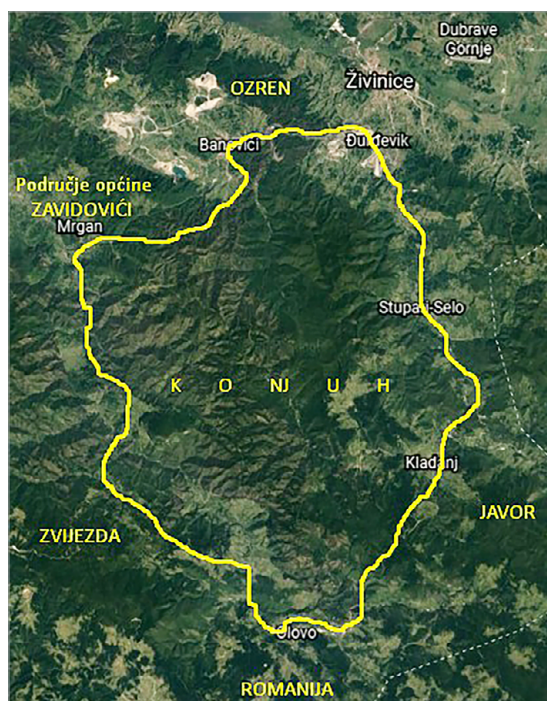

Figure 1 Position of Mountain Konjuh.

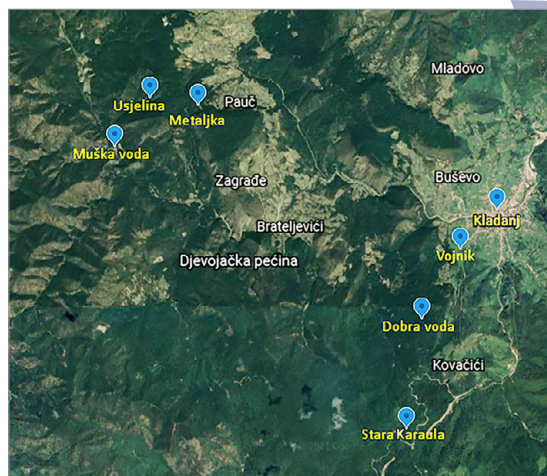

Figure 2 Sites in a broader geographical context.

constitutes a chain of bordering (higher) mountains which, together with Trebava and Majevica, represent a transition from Dinara mountain system to spacious Pannonian lowland. Konjuh mountain massif is a watershed between Krivaja, Spreča and Drinjača. Geologically observed,

it is constituted by serpentinite, diabase and tuff rocks. Konjuh spreads over five municipalities: Kladanj, Olovo, Zavidovići, Banovići and Živinice.

Mountain massif of Konjuh has a diverse flora and fauna. In the area of “Zaštićeni Pejšaž” (Protected landscape), four types of pine forests were determined and classified, some rare examples of spruce (*Piceetum montanum Illyricum*), then some mixed mesophilic forests, mostly deciduous (common hornbeam, European hop-hornbeam, common alder, European aspen, wych elm, sycamore maple, beech, large-leaved lime, fir, sessile oak), many medicinal and edible herbs are also found on Konjuh, and endemic species as: *Euphorbia gregersenii*, *Viola beckiana*, *Halacsya sendtneri*, *Fumana bonapartei*, *Gypsophyla spargulifolia*, *Potentilla visianii*, *Alyssum bertolonii* subsp. *Scutarinum* (Ouzounov et al. 2020, 15, 39-49). Bosnian iris (*Iris bosniaca*), can be found on the locality of Muška voda (Đug 2013, 300-301). Many species of invertebrates and bats, seven species of woodpecker, many mammal species, most important are: brown bear (*Ursus arctos*), wild cat (*Felix silvestris*) and grey wolf (*Canis lupus*) are part of rich fauna of Konjuh (Ouzounov et al. 2020, 69-86). Average height of the mountain is 1000 m. Higher than its average are the following peaks: Vina Kruška (1088 m), Brezina (1120 m), Šuplji Javor (1157 m), Zidine (1180 m), Suho Drvlje (1206 m), Bijeli Vrh (1272 m), Zečiji rat (1275 m) and the peak of Konjuh itself (1328 m).

Project Methodology

The methodology included geodetic, photographic, and descriptive documentation of the Roman road route. GIS (geographical information system) technology was also used to create databases and extensive fieldwork. This technology provided interoperability of data and created the graphic and alphanumeric database.

In the beginning, georeferencing of Austro-Hungarian maps (rasters) of the old survey of Kladanj area was performed on 15 maps which were set up for the first time in the State coordi-

nates system of Bosnia and Herzegovina (Gauss Kruger projection – Bassel ellipsoid 1841.) and superimposed over the orthophoto template from 2018.

By using the vectorization method (creating the points and polygons) in GIS, on the MapInfo (shape file) software platform, we have created a model data of the road route and important sites. We have used the data to analyse and create descriptive and metric data inside the database (such as route length, coordinates, and other metric data).¹

Review of some cultural-historical marks

The appearance of the first humans in the area of Kladanj dates back to prehistoric ages. The oldest confirmation about this is the drawings found in Djevojačka pećina, located near the modern settlement of Brateljevići (Basler, Mulaomerović 1984, 5-7). Drawings contain horse and deer riders, standing figures, and one everyday hunt scene. The drawings are damaged and were drawn over in later phases, complicating their complete reconstruction and determination. Some of them may date back to Bronze Age (Basler, Mulaomerović 1984, 7-9, T. I-IV).

Prehistorical fort ruins above the settlements provide compelling confirmations about humankind's presence on the Konjuh and in the Kladanj area. One of them is above Gojsalići. From the plateau of one of those forts, at 900 m elevation, it was possible to observe the events in the river valley of Drinjača. The fort is naturally protected from three sides, and the fourth side, almost on the same level, is connected to the surrounding high region of Konjuh. Access to the fort plateau is only possible from the north-eastern direction.² Plateau is 300 m long and 50 m wide. Descending from the plateau from the north-east direction towards the north, remnants of drywall are visible. It was constructed

1 Financial support was provided by Italian NGO CISP whose partners are Kladanj Municipality and Ministry of Spatial Planning and Environment TK.

2 Thanks to our local guide Rifet Ahmetspahić, nature and cultural heritage lover, who helped us visit the fort and its surroundings.

Figure 3 Gradina in Gojsaliči, drywall remnants (photo M. Imamović).

from neatly laid down stones, and it is 15 m long, 1.10 m wide and 15 cm to 30 cm high.

Further, another part of drywall remains is 5 m long, 1.10 m wide, and 30 cm to 35 cm tall. Drywall contours are spreading from the north-northeast and are 100 m long (Imamović 2020). Near the fort in Gojsaliči there is a

Figure 4. Gradina in Gojsaliči, drywall remnants (photo M. Imamović).

spring named Dobrača. Three more forts exist in Kladanj municipality: one in Tuholj (Topographic map of Kladanj), another in Brgule and third between Pauč and Zagrade (Register of PI Institute for Protection and Exploitation of Cultural and Historical Heritage TK).

Markings of fort settlements conclude that there were roads through the modern settlements in the Kladanj area, even in the prehistorical era. These roads usually went in natural directions. It is common knowledge that the oldest roads followed the well-trodden animal paths. Animals in their everyday foraging created those paths. Like that, humans from that age traced the first roads by moving instinctively and without a clear plan. Later, those roads would be repaired and maintained because of everyday human needs. Similar to their ancestors, it is quite possible that Romans, during their road construction in the area of Konjuh, followed the natural directions of roads, giving advantage to connecting of existing fort settlements. It was, in any case, the most convenient and the simplest way to lay the road routes. Terrain configuration also forced them to adhere to such rules. We also confirmed this by reconstructing Roman roads themselves

Several proofs are witnessing the human activity in the Kladanj area in medieval times. Several necropolises of stećak tombstones and sin-

Figure 5 Significant Roman communications in Bosnia and Herzegovina (AL BiH 1988).

gle stećak tombstones were discovered, a total of around 430 (Lovrenović 2008,193). Necropolis with 46 stećak tombstones was documented in Gojsalići (AL BiH 1988, Tome 3, 70). This necropolis is 1000 m away by air from the fort. Several single stećak tombstones were found on the localities of Hrid, Pepići, Hajdari (Gojakovići), Stanovi (Mošulj), Vitalj and Lijehe, 1000 m to 2000 m away from the fort near Gojsalići.

Also, several Ottoman tombstones were discovered in the Kladanj area. These discoveries are important because they are located next to the remnants of communications dating back to Roman, Ottoman and Austro-Hungarian times.

Research Motives of Old Road Communications on Konjuh

I was inspired to research the old road communications on Konjuh by the assumptions of researcher E. Pašalić, who, in his time, was dedicated to studying this problem and gave a vast scientific contribution to the clarification of Roman roads built in the area of modern Bosnia and Herzegovina.

In his elaboration of the road Salona-Argentaria, E. Pašalić says: "the road Salona-Argentaria in its ending part from the area of Breza-Dabravina-Vareš continued next to Olovo and Kladanj towards rivers Drinjača and Drina", emphasizing that that direction is not explored

(Pašalić 1960, 70).³ As called by Bojanovski, his assumption or dilemma is justified. He tried to solve it by asking: "what is the road Sarajevo-Romanija-Drinjača? Is it the connection between Salona and Argentaria, as if considered by Balif and Domaszewski, or the road Salona-Argentaria should be looked for on the stretch Breza-Vareš-Olovo-Kladanj-Drinjača valley which had not been explored yet?" (Bojanovski 1974, 185; 1981, 165). Bojanovski, in contrast to Pašalić, thought that this direction does not lead to Drina, but towards the north, to Spreča valley and beyond (Bojanovski 1981, 166-170).

Some of the Peculiarities of Roman Road Construction

Military, political, and economic interests of the Roman Empire were of crucial importance considering the construction of good roads in modern Bosnia and Herzegovina. The construction of these roads largely depended on terrain configuration. High engineering expertise and construction operative, especially considering the workers' terrain and difficulties encountered. Romans tried to connect all significant places, settlements, or areas rich with natural resources. Considering that the subject of our research goes through mountain areas, roman builders encountered the circumstances requiring extreme technical solutions (Forbes 1934, 4; Davies 1998, 1-16; De Benedictis et al. 2018, 13-15; Dalgaard et al. 2020, 12-13).

Completed Roman roads in Bosnia and Herzegovina sometimes went through the shortest and most convenient directions and sometimes went against that technical principle. Discovered parts of Roman road on Konjuh tell us that it mostly went in a straight line, going through steep and challenging terrain. Because of that, high slope and ascent angles could not be avoided on some parts. So how these problems were solved? The practical solutions for this

problem certainly existed. Two variants are possible. One is reloading to the second carriage or reducing the load from the main carriage on the spot of ascent. The second is boosting the carriage with one or more horse pairs (Carreras 2019, 280-293).

Romans did not have clearly defined rules regarding the slope angle at the beginning of the road construction. That slope angle depended on many factors, mostly terrain configuration, purpose and geological and topographical characteristics of the terrain (AL BiH 1988, Tome 2, 152). Thus such slopes cannot be taken as ultimately allowed. Such an example was found in Prud near Hardomolje, where the slope had an angle of 23% (Bojanovski 1977, 116).

Romans did not care much about the road slope angle when they were building the older roads in the area of modern Italy. However, starting from the 2nd century AD, rules regarding the acceptable slope had been changed, for example, the roads in modern Germany (Rhine-land-Palatinate). Angles of the slopes there were around 8%. However, the measured slope angle on some parts was significantly higher, even from 16% to 20% (Herzog, Schröer 2019, 5).

Slope or ascent of the road was dictated by the terrain through which the road went. Higher slope angles were common in mountain areas. The research on Konjuh proved this. By elaborating the slope of the road E. Pašalić says that: "Roman road constructors did not shy away from leaving the straight road line when it should go through the plateau where the terrain is closed and protected from slides, they also very rarely avoided very steep slopes" (Pašalić 1975, 63-64).

Metaljka

The first information about the signs of road communication in the Kladanj area was obtained from local people, who based their accounts on stories and memories from childhood and gave their observations about the marks of

3 Argentaria is mentioned in Tabula Peutingeriana where the road stations were marked in this order: *Salona - XVI - Tilurio - XXII - Ad - Libros - IX - In monte Bulsino - VI - Bistue vetus - XXV - Ad Matricem - XX - Bistue nova - XXIV - Stanecli - Argentaria*

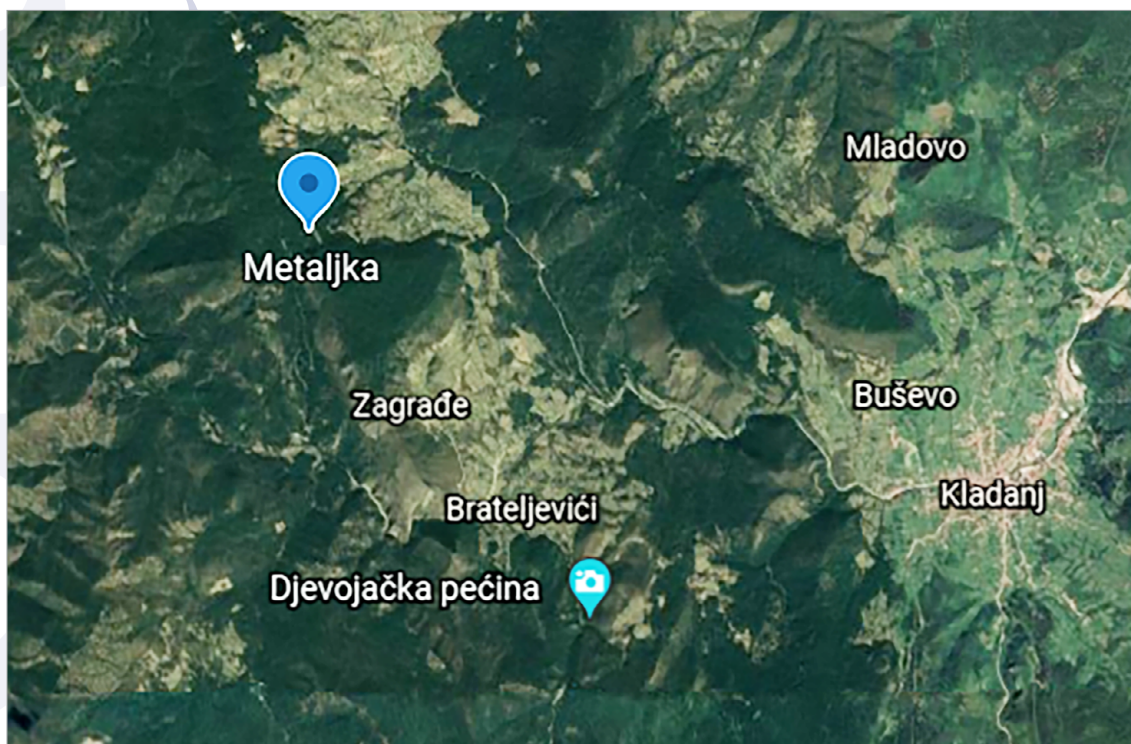

Figure 6. Location of the Metaljka site. 5

old roads.⁴ Their stories mostly matched the existing condition on some of the localities.

One such location is Metaljka (Vrh),⁵ located above the village of Pauč, at an elevation of 950 m. This locality spreads on the section of the separate leg of Roman road communication, which branched off from the main road in Kladanj, and then went over Plahovići, Pauč and Usjelina to Pekara locality (Muška voda today), located in the Drinjača valley. Based on the Austro-Hungarian special maps, we divided this leg of Roman road into three sections: the first one stretches from Kladanj to Metaljka locality with a length of 7.221 m; the second section stretches from Metaljka to Usjelina locality with a length of 1.760 m, and the third section stretches from Usjelina to Pekara locality with a length of 1.977

m. The combined length of this leg of Roman road is 10.958 m. On the location of Mramorak locality, one shorter leg of Roman road branched off, and it, following the Drinjača river upstream, led to the settlement of Brateljevići. The total length of that leg is 1.558 m. Unfortunately, except for the partially preserved route, we could not find any other signs of the road. After the first field observation, on the section of the road going from Metaljka to Usjelina locality, we discovered well preserved parts of the road, then partially preserved but mostly destroyed remnants of the road and in the end just the fragments of marks of the road communication.

After that, based on the performed recording, more detailed analyses, and reconstruction of the direction of the road route, we determined that it is a Roman road, which proved the hypothesis we set. This discovery represents the first and, in every sense, evident proof that it is a road built in the Roman era. Besides, this is a re-

4 Thanks to Esed and Mehmed Jusupović and Huso Halilović.

5 Toponym Metaljka can be connected with the fact that it is in the geographical area exposed to gusts of wind (Vidović 2011, 179).

liable testimony that Romans populated the area of modern Kladanj municipality in their times.

Save from the single incidental gold coin Pulcheria - originating from the Eastern Roman Empire (first half of 5th century AD), found in the 19th century (Patsch 1900, 562), other relics from the Antic Age have not been found so far. In his description of eastern Bosnia, Bojanovski put a particular accent on rich forests, thinking of Konjuh and Zvijezda mountains. Regarding that he says "there are almost no signs of Roman material culture" and that these areas "especially Drinjača valley are not examined very well archaeologically" (Bojanovski 1982, 129, note 10), even though Drinjača was the second most important traffic hub for Salona-Argentaria highway after the Drina (Imamović 1985, 43).

Unfortunately, even later, there was no improvement regarding scientific research. However, we believe that these localities and found remnants of Roman road communications will start the new archaeological examinations in the future.

On Metaljka locality, we found road remnants, which were considerably destroyed because of the forest exploitation. The road came from the direction of Pauč and Kladanj settlements. It stretched in the direction east-north-west. Two types of limestone were used to pave the carrier layer, larger for the curbs and smaller for the middle part. The margin stones (curbs) vary, ranging from 35 cm to 53 cm long, 23 cm to 41 cm wide and 10 cm to 15 cm high. Smaller stones were installed between the two curbs, with sizes from 10 cm to 32 cm long; 10 cm to 23 cm wide and 10 cm to 13 cm high. The height of the embankment on the Metaljka locality varies from 15 cm to 54 cm. The highest measured slope angle was 28% in the south-western part and 11% in the north-eastern part.

The measured and cleaned road section on Metaljka locality is 51.80 m long, and its width varies from 2.50 m and 2.90 m. This road section is only partially preserved in its original condition. On some sections, in its middle construction part, cobblestones are missing, and on the

Figure 7. Metaljka, cleaned Roman road (photo M. Imamović).

Figure 8. Metaljka, cleaned Roman road (photo M. Imamović).

remaining section, due to centuries-old vegetation and forest exploitation, it is pretty devastated and destroyed.

Intensified forest exploitation required the construction of so-called forest roads used for wood transport. Because of such circumstances, on the road leading from Metaljka locality towards Usjelina, the road is intersected by a forest road. Above the road, well-preserved parts were found, while beneath the road, in the length of 55 m, only the devastated remnants of the Roman road were found. This section of the road is visible, and there are scattered remains of stone slabs here. Also, only rare scattered remnants were found on the next section going all the way to Usjelina locality.

Figure 9. Metaljka, condition of Roman road as found (photo, M. Imamović).

Figure 10. Lanište, Ottoman headstones (photo M. Imamović).

Usjelina locality is located at a 40 m higher elevation than Metaljka. Because of that, the angle of the slope of the road leading to Drinjača is much higher compared to road on the stretch Metaljka - Usjelina. By precise measuring, it was determined that slope angle was even up to 40% on some spots. Judging by the flattened terrain on Usjelina locality, on the spot where the sudden steep slope of the road begins, there probably was a building that could have been used

to store goods, rest of people and transport livestock. The route of this road was challenging in some parts, but it was the only available solution in these mountain conditions. From Usjelina to Pekara locality, mostly just the road remnants were found, that is, planum (embankment), which goes the full distance of the road. Embankments were earlier determined in some other parts of Bosnia and Herzegovina (Bojanovski 1977, 99, 103, 116; 1978, 59, 74, 93; 1981, 164, 176, 186).

The road slope was an important condition for faster and easier traffic flow. Higher angle slope angle on some parts certainly created difficulties in the flow of carriage traffic, especial-

ly heavy wagons. Considering the upper level of animals' stamina pulling total weight burden, some researchers think that slopes or ascents up to 7% can be overcome and that they are safe for successful travel (Harger, Bonney 1919, 11-25)⁶ and that every ascent above this percentage would create difficulties. Solutions for overcoming these problems are reloading the burden on pack animals while passengers continue their trip on foot. According to another researcher, the critical slope or ascent angle threshold is

⁶ *Via Egnatia* had a slope angle from 15% to 20% on some sections.

8-16% (Herzog 2013, 186). As such, this road was not appropriate for heavy carriages. However, in such circumstances, carriages were strengthened with more horses. In the summer period, fewer horses could pull carriages, and in the winter, their number was increased (Berechman 2003, 474). Every transport, human or goods demanded total safety and security. The maximum allowed load was determined to provide normal traffic flow and protect the road.

We also searched for the road from Metaljka (Vrh) towards Pauč, but unfortunately, we could not find other remnants except some incidental curb stone. Along with the road remnants, on Lanište locality, in Potpauč we found an almost destroyed Ottoman graveyard, with only a few preserved tombstones. Judging by the tombstones architecture, which does not contain any epitaphs or artistic motifs, we concluded that they probably come from the 16th and 17th centuries (Bejtić 1953, 285-289; Mujezinović 1974, 14). Next to this graveyard, Roman road used to pass. That road is remembered by locals Jusupović and Halilović, who say that today that road is destroyed, which we had a chance to prove ourselves.

Dobra voda Locality

During the research process on Metaljka locality, we met the workers of PI "Šume TK" PLC Kladanj. On that occasion, we talked to Edin Šuvalić, Graduate Engineer of Forestry, who told us that a much better preserved cobbled road ("Mary Theresa road")⁷ is located south of Kladanj, at Dobra voda locality. Thanks to him and with the help of his colleagues Senad Kavazović and Rešad Ahmetović, who have been working in Forestry for a long time, we found the mentioned locality and route of Roman road. Without their help, it would be hard to find the road because of rugged terrain and the

Figure 11. Dobra voda, condition of Roman road as found (photo M. Imamović).

cobbled road covered by overgrowth and fallen wood. Besides, big spruce trees have grown with trunk diameters of up to 60 cm on the part of the road route.

In contrast to the cleaned Ottoman cobbled road on Miljkovac (130 m), where there is a table with "Roman cobbled road" inscription, which attracted the attention of many visitors, road remnants on Dobra voda locality were only visible on rare spots.⁸

Dobra voda locality is located on the route of Roman road stretching over the southeast slopes of Konjuh, from the Stara Karaula pass (Solara locality) to Kladanj. According to Austro-Hungarian special maps, its total length is 5.667 m. We divided the road route into three sections: first or upper section stretching from Solara locality to the start of the preserved part of Roman road (285 m above the Dobra voda locality), with the length of 1.903 m; second or middle section connects to the upper and leads to Vratnica locality (1.247 m under the Dobra voda spring), with the length of 1.532 m; and third or lower section going from Vranica locality to Kladanj, with the length of 2.232 m.

Dobra voda locality is specific in many regards. It is located at 929 m elevation. On the

⁷ We have heard almost identical stories from other locals, who in their accounts for the cobbled roads on other localities, told us that is "Mary Theresa road". These and similar accounts are present in the other parts of Bosnia and Herzegovina, and even wider, in neighbouring countries (Bojanovski 1981, 132, 159, 164, 170-175; 1984, 160, 167, 169-171).

⁸ Except Dobra voda, Metaljka locality was not cleaned, and only because of incidental stones, it could be glimpsed into what kind of road is there. Only after the cleaning process it could be concluded that it is a Roman road. In the future, probably the full route on the Dobra voda locality will be cleaned up.

Figure 12. Dobra voda, spring (photo M. Imamović).

Figure 13. Dobra voda, section 1 (photo, M. Imamović).

roadside, there is a strong water spring. Under the spring, there is a section of well-preserved road around 500 m long. Some parts are preserved and visible in the flattened area above the spring, on the mild ascent of the road, followed by mild bends. This part of the road is around

Figure 14. Dobra voda, section 1 (photo M. Imamović).

220 m long. Roman builders likely did that intentionally to achieve a uniform slope angle.

After removing low overgrowth, we uncovered the upper-final layer of road construction, with an average height of around 20 cm, orderly paved. At the Dobra voda locality, two road sections are completely cleaned with a length of 116.50 m. The first one is on the elevation, 52.90 m long with a slope angle of 9% to 16%. Its width varies from 2.40 m to 2.90 m.

Embankment height goes from 24 cm to 75 cm. At the steepest section of the route, there is a 7 cm high step whose purpose was probably to decrease the steepness of the slope. Besides this one, we also cleaned the section under the Dobra voda spring, which is 64 m long with an average slope angle from 3% to 5%.⁹ On some parts of it, it is completely preserved. The width of the road ranges from 2.40 m to 3.60 m. The height of the embankment varies from 1 m to 1.25 m.

Side parts of the road are paved with big, rounded stone slabs, 34 cm to 90 cm long, 23 cm to 50 cm wide and 10 cm to 17 cm high and with an average weight of 60-70 kg. In the middle part of the road, stones are built in dimensions of 15 cm to 60 cm long, 10 cm to 35 cm wide, and 4 cm to 12 cm high. Limestone stones¹⁰ are built-in in the final-tread layer, which was prob-

⁹ Slope angle is 24% between sections 1 and 2 in the part which is grubbed up, but the cobbled road itself is not cleaned.

¹⁰ There is also a 3 m wide limestone cobbled road found in Bare, whose direction goes approximately Odžak-Gradačac (Bojanovski 1984, 242).

Figure 15. Dobra voda, the area between sections 1 and 2 (photo M. Imamović).

larly rectangular or square, and the middle part is filled with round, irregular stones of much smaller size.

On the flattened part of the road near Dobra voda, we found a channel 2.50 m long built under the slope angle of 5% (14:9 degrees), with the role of improving the flow of water. The width of the road on the spot where the channel is located is 3 m. On the same road section, we found the smaller broken stones on the part without stone plates, which were probably installed as a base for the tread layer of the road construction. On the cleaned-up parts of the road, especially on elevations, it is clear that there is a gentle

Figure 16. Dobra voda, section 2 (photo M. Imamović).

ably transported to locality Dobra voda from the quarry around 1 km away. Each plate is carefully formed - by using polishing technique and then installed.¹¹ Curb stones are mostly irregu-

slope in road construction on both sides, which was planned to diffuse water from the tread layer of the route. From Dobra voda, the road went, over the Vojnik locality, to the Drinjača valley, approximately on the spot of today's marketplace in Kladanj. According to the accounts of older locals, there was a natural river pass there, the so-called "gaz".

¹¹ Finely polished cobbled road was found in Podrinje (Truhelka 1981, 244-245).

Figure 17. Dobra voda, section 2 - overflow channel (photo M. Imamović).

The width of the road could vary even in one single section (Dorsey 1991, 18-19). During Emperor Augustus age, rules for building primary and secondary roads were defined: decumanus maximus 40 feet (11.4 m), cardo maximus 20 feet (5.92 m); secondary roads 12 feet (3.55 m); and one lane roads 8 feet (2.37m) (Dorsey 1991, 18-19). The width of Dolabella's roads in hilly areas (around 4 m) and in flatlands (4.50 m to 5.50 m) completely matches Augustus' rules of the building of secondary (decumanus and cardo) roads in the province of Dalmatia (Bojanovski 1981, 164).

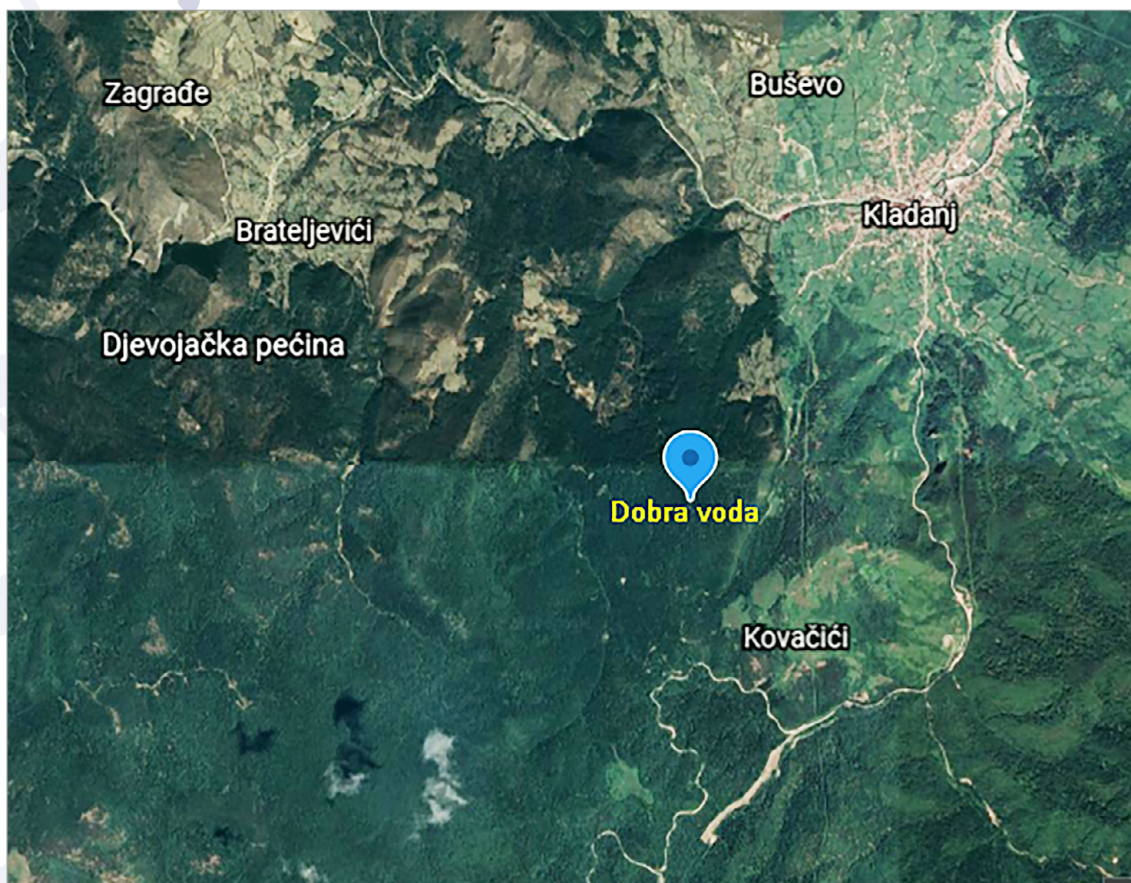

Figure 18. Location of the Dobra voda site.

Describing the construction of cobbled Roman roads in the area of modern Bosnia and Herzegovina, Ballif says, „/.../ I found the width of cobbled roads fluctuating in the range of 2.0

m to 4.0 m, mostly towards smaller size" (Balif 1893, 9). The average width of the road on Konjuh is around 2.50 m. However, the road is much broader in some sections, which leads us to conclude that the road was adapted to terrain circumstances.

In Austro-Hungarian times, a new road was constructed on Stara Karaula - Kladanj, 6.920 m long. With some minor deviations, this road went over the Roman road route. These deviations could only occur because of the high-slope angle. For the construction of this road, the new builder probably used the final layer of the Roman road. This road still exists and is in use.

Near the Dobra voda locality, Austro-Hungarian road leaves Roman road and turns right, and it returns near the Vojnik locality and goes down the modern Drum street into Kladanj. Drum toponym tells us that the Ottomans also used this road communication. Today, in this part of town, there is a new road. Drum toponym, is also found near Runovići (Imotsko Polje). Besides, such toponyms can be found in many other modern Bosnia and Herzegovina areas. (Bojanovski 1977, 96; 1981, 156, 183; 1984, 192, 244).

Studying these problems, researcher E. Imamović assumes "that Tuzla was connected with ore mountains in middle Bosnia by the road for which Pašalić assumed to be a possible variant of highway segment of *Salona-Argentaria* highway, on the relation Visoko-Breza, Olovo-Kladanj-Drinjača, where one road leg branched off towards the north, which went over Đurđevik¹² through Spreča valley, that is to Tuzla (Imamović 2019).¹³ He also assumes that Tuzla, as a salt ore mining area, was connected to mining region in east Bosnia. The road went through Spreča valley towards Zvornik. It con-

nected to the primary highway, which led upstream towards mining district Argentaria and downstream towards Sirmium, the capital of Pannonia province. Imamović also mentions another possible direction of the road. He assumes that there was a road going from Tuzla towards the northeast, in the direction of Priboj near Lopare. It continued towards Janja (Imamović 1985, 45). However, the assumptions of Bojanovski and Imamović that one road leg went towards Tuzla are still open and could be proved by new field research.

Based on the past scientific knowledge about Roman road construction in modern Bosnia and Herzegovina, the newly discovered Roman road on Konjuh belongs to the 1st century AD. It had primarily military and secondary economical importance for Roman Empire and today's Bosnian and Herzegovinian areas (Patsch 1906, 158; Bojanovski 1974, 35; Pašalić 1960, 50, 69-70, 74-75, 103-108; Imamović 1985, 31-52). In that regard: /.../ road altered the nature of space by connecting places that were divided by ranges of mountains /.../. In this sense, the road was a mechanism of Roman power that physically reshaped the landscape after Roman control had initially been asserted through military intervention. The road was a power that produced power that produced a distinctly Roman space across Europe and the Mediterranean (Laurence 1999, 197, 199).

Conclusions

In Kladanj, Roman road branches into two directions. One of them, probably, went through the Drinjača valley to Šekovići and further towards Drina, and from there downstream to the north, towards Sava and further towards the Roman province of Pannonia and upstream towards Argentaria (broader area of modern Srebrenica). Second branch went from Kladanj, over Plahovići and Plandište locality (near the bridge), over the weekend settlement Drinjača. Then over the Osica river and then it gets out to Mramorak locality where one branch led over the Ponijerak to Brateljevići, and other branch

12 Š. Bešliagić made an assumption in 1971 that there was a Roman fort in Đurđevik near Živinice (AL BiH 1988, Tome 2, 106).

13 In October 2019, in Gornja Tuzla, Roman aqueduct 11.15 m long was discovered. It is constructed from brick, and it does not contain ceramic or lead pipes inside which makes it very specific and rare (Imamović 2019).

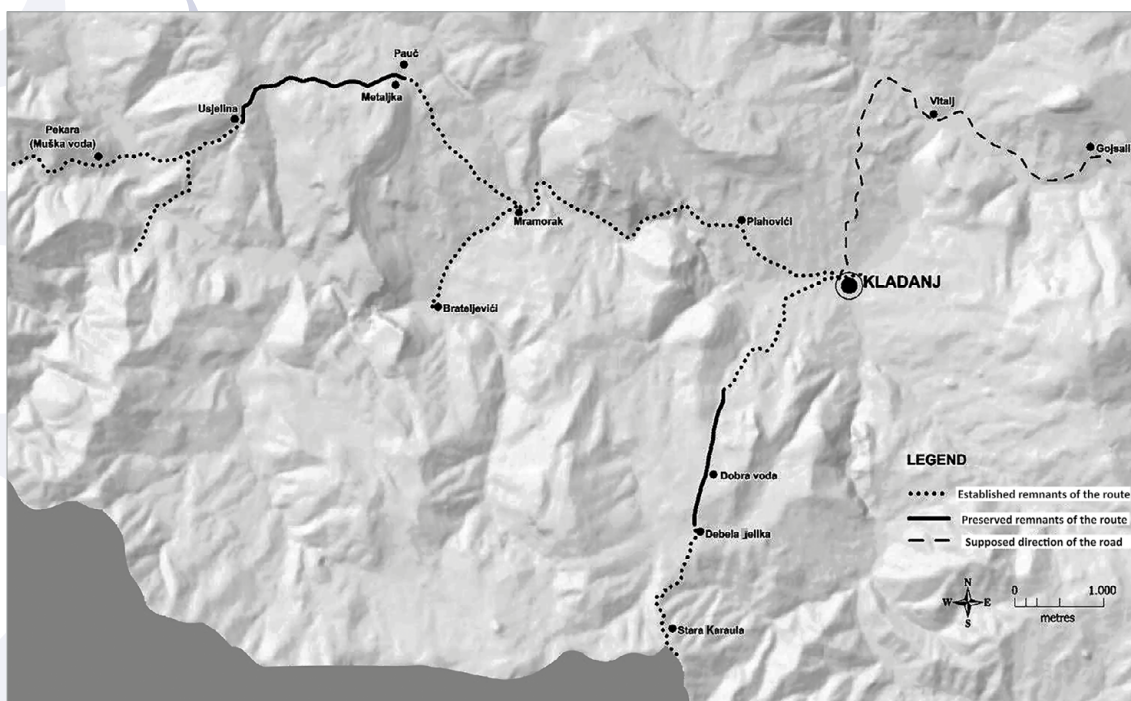

Figure 19. Roman road on mountain Konjuh (Kladanj area). Cartographic-informatical editing; M. Imamović, B. Omerčević, A. and E. Imamović.

Figure 20. Čavkunove Drinjače, the route above the weekend settlement - sub wall (photo M. Imamović).

went over the Pauč and Metaljka and Usjelina localities and then went down into Drinjača valley and got out at Pekara locality (Muška voda today).

There is a noticeable sub wall on the section of this road above the weekend settlement. However, it is unfortunately mostly destroyed, proba-

Figure 21. River pass over the Osica river (photo M. Imamović).

bly during the construction of the Austro-Hungarian road.

Bridge construction in the Roman age in modern Bosnia and Herzegovina is mostly unstudied. Based on past research, Romans consciously avoided building bridges from sturdier materials. They mostly used natural passes (spots on the river where the water level is low because of disunity of the river bed). They also used ferries and ships (Čelić, Mujezinović 1998, 182-183; Bojanovski 1984, 182-183). Following the routes of Roman roads in the area of Kladanj, we conclude that Romans exclusively used river passes to pass the rivers. One of such was over the Osica River, which today is unfortunately almost dried out.

We cannot eliminate the possibility of a wooden bridge somewhere in the Kladanj area because Romans often used wood for the bridge-building. Not only for bridges, but they also used wood for other objects lost over time. Also, wood boulders could be used as a sturdy and stable base to cross muddy and swampy terrains (Bojanovski 1984, 204).

Summary

Research on Konjuh resulted in new scientific discoveries. These discoveries are 1. Roman roads on Metaljka (Vrh) and Dobra voda localities and 2. Ottoman caravan roads on Miljkovac, Paljevac and Buševo localities. All these localities are in Kladanj municipality. Only Miljkovac was known from these localities, part of "Zaštićeni Pejsaž Konjuh", Kladanj municipality. According to oral accounts, there is a "roman cobbled road" in the area of this locality. However, these researches proved a road constructed in the Ottoman era. The Roman road was used in the middle ages and later during the Ottoman reign. From the end of the 19th century (during the Austro-Hungarian administration) until today, new roads have been built in the area of Kladanj. Some of them go over the routes of Roman roads or Ottoman caravan roads, which this research also proved. The Roman road, which connected some modern settlements in Kladanj, opens an important question - what could Romans use in the area of Kladanj? Was it some economic resource or military camp, or both? Until new research, these questions remain open.

The Roman road needs immediate and effective protection and support from competent institutions because it represents a precious and representative monument. As such, it has considerable tourist potential.

Povzetek

Raziskave na planini Konjuh so prinesle nova znanstvena dognanja. Gre za odkritja rimske ceste na najdiščih Metaljka (vrh) in Dobra voda ter otomanske karavanske poti na najdiščih Miljkovac, Paljevac in Buševo. Vsi kraji so del občine Kladanj. Od omenjenih nahajališč je bil znan le Miljkovac, ki je del zavarovanega področja planine Konjuh v občini Kladanj. Po ustnem izročilu se na območju tega kraja nahajajo "rimski tlakovci". Vendar je ta raziskava ugotovila, da gre za cesto, ki je bila zgrajena v osmanski dobi. Rimska cesta je bila uporabljana v srednjem veku in kasneje v času osmanske vladavine. Od konca 19. stoletja (v času Avstro-Ogrske) do danes so v okolici Kladnja zgrajene in še se gradijo nove ceste, ki se na posameznih predelih raztezajo s trasami rimskih cest ali osmanskih karavanskih poteh, kar je bilo s to raziskavo prav tako ugotovljeno.

Rimska cesta, ki je povezovala več današnjih naselij v občini Kladanj, postavlja pomembno vprašanje: Kaj so Rimljani lahko uporabljali na območju Kladnja? So to neki gospodarski viri ali vojaški tabor ali oboje? Do nove raziskave ostaja to vprašanje odprto.

Rimska cesta potrebuje nujno in učinkovito zaščito pristojnih institucij, saj je izjemno dragocen in reprezentativen spomenik in ima kot takšen velik turistični potencial.

References

- Tabula Peutingeriana* (https://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/index.html)
- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 1-3, 1988. (AL BiH)
- Ballif, P. 1893. *Romische Strassen in Bosnien und der Hercegovina*, Wien.
- Basler, Đ., Mulaomerović J. 1984. „Pečinski crteži u Brateljevićima kod Kladnja.“ Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne 15: 5-9, T. I-IV.

- Bejtić, A. 1953. *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- De Benedictis, L., Licio V., Pinna A. M. 2018. „The long-term effects of the historical Roman road network: trade costs of Italian provinces.“ Working Paper, Crenos - Cagliari: 1-64.
- Berechman, J. 2003. „Transportation-economic aspects of Roman highway development: the case of Via Appi.“ *Transportation Research Part A: Policy and Practice* 37: 453-478.
- Bojanovski, I. 1974. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XLVII, CBI 2, Sarajevo.
- Bojanovski, I. 1977. „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine), I – Prehistorijska i antička komunikacija Salona - Naron a i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora.“ Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Godišnjak XV, CBI 13*: 83-152.
- Bojanovski, I. 1981. „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine), III – Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni.“ Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Godišnjak XIX, CBI 17*: 125-199.
- Bojanovski, I. 1984. „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine), IV – Rimska cesta Siscia – Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija.“ Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Godišnjak XXII, CBI 20*: 146-266.
- Carreras C., De Soto P., Muñoz A., Land transport in mountainous regions in the Roman Empire: Network analysis in the case of the Alps and Pyrenees, *Journal of Archaeological Science: Reports*, Vol. 25, 2019, 280-293.
- Dalgaard C. J., Kaarsen N., Olsson, O., Selaya, P. 2020. „Roman Roads to Prosperity: Persistence and Non-Persistence of Public Goods Provision.“ <https://web.econ.ku.dk/pabloselaya/papers/RomanRoads.pdf>
- Davies, H. E. 1998. „Designing Roman roads.“ *Britannia* 29: 1-16.
- Dorsey, D. A. 1991. *The Roads and Highways of Ancient Israel*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dug, S., Muratović, E., Drešković N., Boškailo, A., Dudević, S. 2013. Crvena lista flore Federacije Bosne i Hercegovine, knj. 2. (Nacrt izvještaja-prijedlog). EU „Greenway“ Sarajevo.
- Čelić, Dž., Mujezinović, M. 1998. *Stari mostovi u Bosni i Hercegovini*, drugo izdanje, Sarajevo: Publishing.
- Forbes, R. 1934. *Notes on the history of ancient roads and their construction*, Amsterdam: Allard Pierson Stichting.
- Harger, W. G., Bonney, A. E. 1919. *Handbook for Highway Engineers: Containing Information Ordinarily Used in the Design and Construction of Roads Warranting an Expenditure of \$5000 to \$30,000 per mile*. McGraw-Hill book company: New York.
- Herzog, I. 2013. „The Potential and Limits of Optimal Path Analysis.“ *In Computational Approaches to Archaeological Spaces*, eds. A. Bevan and M. Lake, 179-211. Left Coast Press, Walnut Creek, California.
- Herzog, I., Schröer, S. 2019. „Reconstruction of Roman Roads and Boundaries in Southern Germany.“ *Proceedings of the 22nd International Conference on Cultural Heritage and New Technologies 2017*. Vienna CHNT 22, 2017: 1-19.
- Imamović, E. 1985. „Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine.“ *Prilozi Instituta za istoriju XX/21*: 31-52.

- Imamović, M. 2019. *Dnevnik arheoloških istraživanja*, Tuzla.
- Imamović, M. 2020. *Dnevnik rekognosciranja*, Konjuh (Kladanj).
- Laurence, R. 1999. *The Roads of Roman Italy. Mobility and Cultural Change*. London and New York: Routledge.
- Lovrenović, D. 2008. *Stećci: bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*. Sarajevo: Rabić
- Mujezinović, M. 1974. *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Topografska karta Kladanj
https://www.topografskakarta.com/jugo/download/srb_25/kladanj_3/kladanj_3.html
- Ouzounov D., Conti F., Gangale C., Gullo T., Casavecchia S., Gasparri R., Oneto F., et al. 2020. *Naučna studija o biodiverzitetu Zaštićenog pejzaža "Konjuh."* Comitato Internazionale per lo Sviluppo dei Popoli (CISP), Roma-Tuzla.
- Pašalić, E. 1960. *Antička naselja i komunikacije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Pašalić, E. 1975. „Rimska cesta od Podrašničkog polja do Banjaluke.“ U: *Sabrano djelo*, 60-67. Sarajevo: Svjetlost.
- Patsch, K. 1900. „Nahogjaji novaca.“ *Glasnik zemaljskog muzeja XII*: 543-573.
- Patsch, K. 1906. „Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije.“ *Glasnik Zemaljskog muzeja XVIII*: 151-181.
- Registar JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK https://bastina.ba/wp-content/uploads/2021/04/Registar_dobara_KLADANJ.pdf
- Truhelka, Č. 1981. „Rimska cesta u kotaru srebreničkom.“ *Glasnik Zemaljskog muzeja III*: 239 – 245.
- Vidović, D. 2011. „*Antroponimija i toponimija Zažablja*.“ PhD diss., Sveučilište u Zagrebu.

Arheološka izkopavanja v Kopru med leti 2005 in 2019 s poudarkom na poznoantični materialni kulturi

Barbara Hofman

OKRA arheološke raziskave
hofman.barbara@gmail.com

Borut Toškan

ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo
borut.toskan@zrc-sazu.si

Članek predstavlja štiri nove arheološke lokacije v Kopru: Ribiški trg, Škofijsko palačo, Vrtno ulico 2 in Vrtno ulico 8, ki so bile raziskane med leti 2005 in 2019. Osredotoča se na poznoantične strukture in najdbe. Novi podatki dopolnjujejo poznavanje poznoantične meje poseljenosti na Koprskem otoku in diferencirajo poselitveni in grobišni areal na osrednjem delu otoka, kar omogoča dodatni vpogled v poznoantično strukturo mesta in potencialno urbanistično rekonstrukcijo. Drobne najdbe materialne kulture in živalskih kosti na lokacijah opisujejo poznoantični način življenja in gospodarstva v odvisnosti od socialnega statusa prebivalstva.

Ključne besede: Koper, Ribiški trg, Vrtna ulica, Škofijska palača, pozna antika

Archaeological excavations in Koper between 2005 and 2019 with emphasis on late antique material culture

The article presents four new archaeological sites in Koper: Ribiški trg, Škofijska palača, Vrtna ulica 2 and Vrtna ulica 8, excavated between 2005 and 2019. It focuses on late Roman structures and material finds. New data complement the information about Late Antiquity settlement boundary on the island of Koper and differentiate settlements from the cemetery area in the central part of the island, which provides additional insights into the Late Antiquity structural site and potential urban reconstruction. Small finds of material culture and animal bones describe a way of life in the economy depending on the social status of the settlers.

Key words: Koper, Ribiški trg, Vrtna ulica, Škofijska palača, Late Antiquity

Uvod

Posamezne antične najdbe, ki izvirajo s koprskega otoka iz 1. stol. pr. n. št. pričajo o poseljenosti otoka že v pozno republikanskem oz. zgodnjecesarskem času (Cunja 2001, 296; Cunja 2010, 115). V 1. stol. *Aegido* ali *oppidum civium Romanorum* omenja Plinij Starejši. To rimsko naselbino lahko pričakujemo na prostoru med reko *Formio* in mestom *Parentium*. V obdobju preseljevanja in zgodnjega srednjega veka je otok po vsej verjetnosti postal refugij zalednega prebivalstva. Mesto se je imenovalo *Capris* (Bratož 2001, 39) in kasneje v čast Justina II

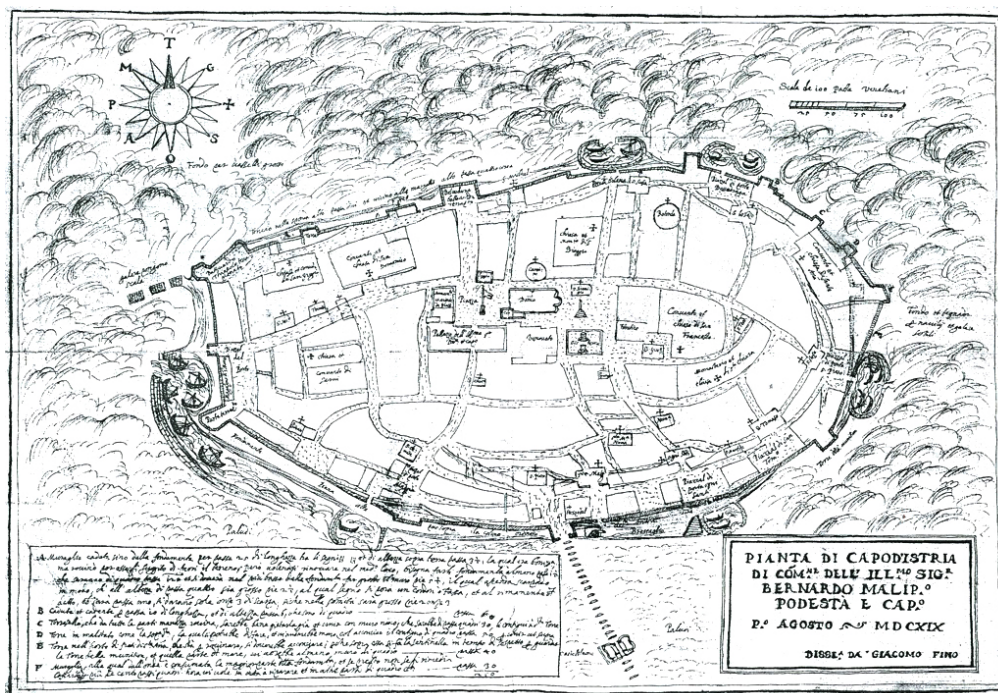
Iustinopolis. Njegova lokacija na koprski otok ni sporna (Šašel 1974, 488). O tem pričajo številne arheološke lokacije, ostanki materialne kulture, viri in poročila (Trenz, Lazar, Guštin 2011). V tem članku predstavljena arheološka izkopavanja te lokacije dopolnjujejo.

Ribiški trg (2006)

Ribiški trg je eden izmed osmih obodnih trgov mesta Koper in leži na severovzhodnem delu otoka. Kot *Piazzal di porta Bossedraga* je prikazan na karti *Pianta di Capod' Istria* Giacomina Fina iz leta 1619. Za obodne trge velja, da so bili postavljeni znotraj obzidja, kjer so jih s treh stra-

Slika 1: Poznoantične lokacije v Kopru. Temno rdeče so označene lokacije predstavljene v članku. Osnovni načrt (Trenz, Lazar, Guštin 2011, 103 sl. 7).

Slika 2: Giacomo Fini, Načrt mesta Koper iz leta 1619. Original hrani Archivio di Stato Venezia.

ni zapirale stavbe, s četrte pa obzidje; običajni strukturi trga sta sodila tudi vodnjak ter cerkvi-
ca (Guček 2005, 30-31).

Bošedraga je predel Kopra, ki leži ob severovzhodnem vznožju otoka. Od glavnega trga Kopra, beneške *Platea communis* (12,4 mnm), se relief spusti proti vzhodu za 10 metrov. Leta 1701 je G. B. Polcenigo v poročilu beneškemu senatu o stanju koprskega obzidja zapisal, da je ta predel zapolnjen z zgradbami in da se mestno obzidje pri Bošedragi spusti proti morju, tako da morje ob plimi vdira skozi mestna vrata. Na obeh straneh vrat sta stala stolpa, obzidje pa je bilo z notranje strani proti sv. Ani večkrat prekinjeno s hišami in vrtovi (Zanier 2011, 66).

Prve arheološke raziskave na Ribiškem trgu v Kopru so bile opravljene leta 2001 (Frelih 2002). Odkrit je bil vzhodni del srednjeveškega mestnega obzidja ob hiši Ribiški trg 9. Opravljene so bile tudi georadarske meritve (Car, Stopar, Rijavec 2005), ki so v osrednjem delu trga prikazale izrazito linijsko anomalijo. Objekt Ribiški trg 9 je bil raziskovan leta 2006 (Hofman, 2006a) in med leti 2009 in 2019. Odkriti so bili ostanki stavb, materialna kultura iz 16. in začetka 17. stoletja ter novoveška cisterna (Zanier 2011, 65; Hofman 2019).

Arheološke raziskave leta 2006 so bile opravljene zaradi povečane uporabne površine Ribiškega trga. Poleg zemljenih depozitov so bili na skrajnem vzhodnem delu Ribiškega trga odkriti linija iz velikih skrilastih plošč oz. pokrov novodobnega odvodnega kanala v smeri severovzhod-jugozahod ter novoveške betonske strukture servisnega kompleksa Luke Koper. V zahodnem delu so se poleg recentnega kamnitega tlaka nahajali še vkop za vertikalni nosilec, podprt s kamnitimi zagozdami ter več jam, v katerih so bili odkriti ostanki oksidiranih železnih predmetov, ki so pripadali nekdanji obrtniški kovinski delavnici v neposredni bližini - zgornja ulica tik za zgradbami, ki predstavljajo zahodni rob Ribiškega trga, se je v 19. stoletju imenovala *Calle del Forno* (Pri pečeh) (Hofman, 2006a).¹

¹ Opis raziskav povzemamo po Hofman 2006a.

Slika 3 Koper, Ribiški trg. Osrednji del izkopnega polja z linijo obzidja in tlakovanjem (foto: B. Hofman).

V osrednjem delu izkopnega polja je bilo odkritih več zidov, ki so potekali v smeri vzhod-zahod in en zid v smeri sever-jug. Najbolje ohranjen zid je bil odkrit v dolžini 15 m in širini med 1,10 m in 1,30 m in je predstavljal del kamnite strukture srednjeveškega obzidja.² Pravokotno nanj je na zahodni strani potekal zid širine 1,8 m, ki je po kompaktnosti gradnje (hidravlično vezivo) po vsej verjetnosti predstavljal del objekta neposredno ob morski obali. Morda lahko sklepamo na enega izmed stolpov ob mestnih vratih, ki jih navaja zgoraj omenjeni G. B. Polcenigo. Tik ob zidu je najden odlomek ostenja vzhodno mediteranske amfore kot edini poznoantični kos keramike. Deloval je kot tujek, ki se je nahajal v neenotni in kulturno neopredeljivi plasti. Vzhodno od srednjeveškega obzidja je bila odkrita ravna tlakovana hodna površina dolžine 7,3 m, ki se je nadaljevala proti jugu izven izkopnega polja.

Srednjeveški zid je bil večkrat obnovljen, razširjen, pa tudi prekinjen ali poškodovan in v končni fazi porušen. Na zahodni strani izkopnega polja je bila odkrita kamnita krogla, ki je bila nedvomno uporabljena pri obleganju mesta ali rušenju obzidja. Linija zidu ustreza severni liniji obzidja na načrtu Giacoma Fina iz leta 1619. Linije zidov ali objektov na Ribiškem trgu, ki so bili odkriti leta 2006, se na franciscejskem katastru iz leta 1819 ne pojavijo več, torej je bil takrat

² Župančič, Žitko osebno ob arheoloških izkopavanjih na terenu 2006.

celoten prostor že zravnano, njegova namembnost pa spremenjena. Podatke, ki jih morda lahko razširimo tudi na Ribiški trg, prinaša tudi Hilber leta 1889, ki opisuje, da se je na vzhodnem delu otoka nahajalo večje število potopljenih pomolov (Zanier 2011, 65). Na severni strani tega nadaljšega zidu je bilo odkrito nekdanje morsko dno. Danes se morje nahaja več kot 130 m severneje, kar je posledica nasipavanja otoka.

Škofijska palača (2013)

Zahodni del Trga Brolo, ki se na severozahodni strani stika s koprsko stolnico, zavzema Škofijska palača z vrtovi. Arheološka izkopavanja na območju stavbnega kompleksa Škofije Koper, ki so se vršila leta 1989 pred gradnjo prizidka, so na globini 2,4 m odkrila poznoantično plast z ostanki materialne kulture, značilne za poznoantično poselitev Kopra med 4. in 7. stoletjem (Kajfež, Josipovič 2000, 51).

Zaradi rekonstrukcije in dozidave Škofijske palače so bila leta 2012 opravljena testna sondiranja, pri katerih so bili odkriti ostanki zidov in odlomki tegul (Hofman 2012). Sledila so arheološka izkopavanja na vrtu Škofijske palače.

Različne poznoantične in zgodnesrednjeveške jame so bile vkopane v geološko osnovo: jame za vertikalne nosilce, odpadne jame in grobne jame. Poznoantična plast, ki se na koprskem otoku pojavlja nad geološko osnovo, poleg sicer različnega deleža peščenega melja in organskih delcev vsebuje še drobce oglja, lupine školjk in polžev, dele gradbenega materiala (tegule, imbreksi), apnenčastih kamnitih ploščic in odlomke poznoantične lončenine (Horvat 1993, 4). Na dvorišču Škofijske palače v poznoantični plasti prevladujejo najdbe amfor, sledi jim črno kuhinjsko posodje grobih faktur. Odkriti so bili še večji kos hišnega lepa (T. 2: 10), valjasto oblikovan kos marmorja, glineno vretence, dva odlomka oljenk (T. 1: 1, 2) ter odlomek vrča.

Ohranjen odlomek oljenke (T. 1: 1) je zaradi manjše ohranjenosti težje opredeljiv, vendar po vsej verjetnosti sodi med oljenke tipa Loeschke IX ali X. Ohranjen del diska oljenke (T. 1: 2) ima ornament, oblikovan med dvema poudarje-

nima ravnima linijama med zunanjim in notranjim robom diska. Okras je slabo razpoznaven zaradi uporabe že obrabljenega kalupa (Cunja 1996, 106). Na disku je bila ohranjena odprtina za olje. Na mestu, kjer je disk potegnjen v nosek, so na notranji strani vidni sledovi gorenja. Glede primesi v glini, barve in odsotnosti premaza, sodi med imitacije afriških oljenk tipa Hayes II, z bližnjimi paralelami v Kopru na Kapucinskem vrtu ter na Garibaldijevi ulici 30 (Cunja 1996, T. 20, 232; Kajfež, Josipovič 2000, 54). Oljenke tipa Hayes II so sicer znane na širšem slovenskem prostoru oz. v provincah Noriku, Panoniji Primi in Saviji ter regiji Venetija in Histrija v 4. in 5. stoletju (Modrijan, Milavec 2011, 237).

Odlomek ustja severnoafriške cilindrične amfore tipa Keay 61 in 62 (T. 1: 5) ima tik pod koničasto izoblikovanim odebeljenim ustjem opazne plitve kanelure, nastale pri izdelavi posode na lončarskem vretenu. Ustja amfor tipa Keay 61 in 62 so se nahajala tudi na območju izkopavanj Kapucinskega vrta ter na območju Škofijskega ordinariata leta 1989 (Cunja 1996, T. 21; 22; 23; Kajfež, Josipovič 2000, 53).

Odkriti so bili tudi trije odlomki vzhodnomediteranskih amfor tipa Keay 65 LRA 2, okrašenih z linijami vzporednih gostih navzdol usmerjenih ostrih vzporednih kanelur (T. 2: 4, 5). Amfore tipa Keay 65 LRA 2 so razširjena oblika vzhodno mediteranskih amfor, za katere je značilen kroglast trup z gumbastim zaključkom. Rame so konične in nizke, vrat lijakast, ustje na notranji strani odebeljeno. Ročaja sta polkrožno oblikovana, ovalnega preseka in povezujeta lijakast vrat z rameni. Ostanki amfor tipa Keay 65 LRA 2 se pojavljajo na Koprskem otoku tudi na Vrtni ulici 8 in Kapucinskem vrtu, v Piranu in na Školaricah (Cunja 1996, T. 26, 294-296; Snoj, Novšak 1992, 271; Žerjal 2008, 158).

Med najmlajše keramične najdbe sodi odlomek amfore z ravnim dnom (T. 2: 6) iz dobro prečiščene gline, ki ji časovno sledimo od poznega 5. do začetka 7. stoletja.

Odkriti so bili štirje odlomki narebrenih ostenj amfor vzhodnomediteranskih amfor tipa Keay 67, imenovanih *Samos cistern type*. Izdela-

Slika 4: Koper, škofijska palača. Kompozitni tloris grobov in vkopov v geološko osnovo (izvedba: J. Hobič).

ne so iz gline z veliko količino sljude, so rdečerjave barve in trdo žgane, podolgovato ali hruškasto oblikovanega trupa s koničastim zaključkom. Ustje je neprofilirano ali rahlo odebeljeno, vrat nizek cilindričen in v rahlem kotu prehaja v rame. Ročaja sta oblikovana z vzdolžno kaneluro in povezujeta rame z zgornjim delom vrata. Razširjene so bile v Kampaniji in na Jadranu, predvsem v kontekstih poznega 6. stoletja (Perko 2000, 444). Na območju Kopra so bile odkrite tudi na Kapucinskem vrtu (Cunja 1996, T. 27, 297-299).

Kuhinjska keramika je na najdišču Škofijske palače zastopana z lonci (T. 1: 10) izdelanimi na lončarskem vretenu iz gline s primesmi peska, apnenca in drugih pustil, ki so lončarski masi namerno dodane zaradi temperaturnih sprememb, katerim so podvržene posode pri kuhanju. Posodje je dobro redukcijsko in trdo žgano. Določimo lahko vsaj dve različni fakturi. Pri prvi so primesi drobno zmlate, pri drugi so grobe, kar se odraža tako na površini posode kot v debelini sten. Enake lastnosti lahko pripišemo

tudi pokrovom. Izdelava kuhinjskega posodja, odkritega v Kopru je pripisana domačim lončarjem (Cunja 1996, 122; Kajfež Josipovič 2000, 54). Najpogostejša oblika navadne keramike je lonec z izvihanim ustjem, ki je enakomerno debelo in ravno zaključeno in skoraj brez vrata prehaja v izbočeno rame (T. 1: 10). Na mestu prehoda iz rame v trup, se ostenje stanjša. V zgornji tretjini lonec doseže najširši obod. Zunanji rob izvihane- ga ustja ne presega največjega oboda posode, zato sodi med bolj zaprte lonce. Na najdišču ni bilo odkritih celih posod, vendar lahko sklepamo na koničen spodnji del in ravno dno (Cunja 1996, 122). Glede na oblikovanost ustja in stanjšanost ostenja sodijo v prvo skupino loncev z neprofiliranim izvihanim ustjem po Cunji (1996, 123). Časovno imajo taki lonci širok časovni razpon, najbolj pogosto pa jih najdemo v kontekstih 6. in 7. stoletja (Cunja 1996, 125).

V poznoantični plasti se je nahajalo vreten- ce (T. 2: 7) ter odlomek hišnega lepa ali ometa svetlo rjave barve, iz gline z večjo količino svetlih

Tabela 1: Živalski ostanki poznoantične starosti z najdišča Škofija v Kopru po skeletnih elementih. Količina najdb je podana kot število opredeljenih primerkov (*Number of Identified Specimens* oziroma NISP; Grayson 1984). Podatki o najdbah iz poznoantične plasti vključujejo gradivo iz SE 99, 110, 133, 217, 253, 282, 294 in 426, tisti o najdbah iz jam za stojke pa SE 131, 186 in 436.

Takson	Poznoantična pl.	Jame za stojke	Jama SE123	Jama SE299	Grob1	Grob4	Grob6	Grob8	SKUPAJ
<i>Bos taurus</i>	18		6	1		2			27
Caprinae	8	1	4						13
<i>Sus domesticus</i>	2	1		2				1	6
<i>Equus caballus</i>	1								1
Aves				1					1
<i>Cerithium vulgatum</i>	3	3						1	7
<i>Hexaplex trunculus</i>	11	2	11				4		28
<i>Ostrea edulis</i>	1								1
<i>Bivalvia</i> gen. indet.					4				4
<i>Helix pomatia</i>		1							1

peščenih in temnih mineralnih primesi. V zapečeni glini se odražajo odtisi vej (T. 2: 10).

Grobišče so določevali skeletni pokopi v grobnih jamah pravokotne oblike, katerih stranice so bili obdane z večjimi ploščatimi kamni. Od šestih skeletov so štirje pripadali otrokom med 6. in 10. letom starosti, dva odrasla skeleta pa moškima starima med 25. in 40. letom (Leben-Seljak 2014, 3). Nedvomno je izstopal grob št. 3, ki je imel dno in obod grobne jame popločen s kamnitimi ploščami velikosti 20 x 30 x 2 cm. Čeprav v grobu ni bilo priloženih pridatkov, grob s takšno konstrukcijo izstopa ne samo na območju izkopavanj na škofijskem vrtu, ampak na celotnem koprskem otoku. Nedvomno je imel pokojnik poseben položaj med meščani. Po vsej verjetnosti gre za obrtnika, o čemer priča specifično obrabljeno zobovje (Leben-Seljak 2014, 3).

Odpadne jame so vsebovale apnenčasto kamenje različnih velikosti, gradbeni material (kose apnene malte, tegule in imbrekse), živalske kosti ter lončenino. V polnilu največje izmed njih so se nahajale posamezne živalske kosti,

okrašena ostenja in štirje odlomki amfor (T. 2: 3, 4). Ti so pripadali severno afriškim amforam, tako imenovanim velikim poznorimskim cilindričnim amforam oziroma amforam tipa Keay 61 in 62, znanim tudi kot *contentori cilindrici di grandi dimensioni di tarda eta imperiale*. Za amfore tega tipa je značilno rahlo konkavno odebeljeno ustje z navzdol izrazito koničasto potegnjnim zaključkom, cilindrično oblikovan trup, ter zaključek z rebrasto odebelitvijo oz. s stopničastim preходом iz baze v konico. Izdelovali so jih predvsem v Tuniziji od konca 4. do začetka 7. stoletja. Namenjene so bile transportu olja in ribjih omak (Perko 2000, 435).

Jame za vertikalne nosilce so merile v premeru med 15 in 30 cm, v globino so segale od 8 do 40 cm. Glede na število vkopov lahko nekatere predvidevamo kot vkope za konstrukcijo objektov.

Med izkopavanji leta 2013 je bilo v poznoantičnih stratigrafskih kontekstih bilo pridobljenih 149 kosov živalskih ostankov. Najbolje so zastopani sesalci in morski mehkužci, po

Tabela 2: Zastopanost skeletnih elementov med ostanki goveda, drobnice in prašiča v gradivu z najdišča Škofija v Kopru.

Sk. element	Bos taurus	Ovis aries	Capra hircus	Ovis / Capra	Sus domesticus
Proc. cornualis			3		
Mandibula	2	1		1	1
Dentes					3
Scapula	1				
Humerus	4			1	1
Radius, ulna	2	1		2	1
Metacarpalia	5				
Femur					1
Tibia	4			2	
Metatarsalia	3			1	
Astragalus	2				
Calcaneus	2				
Phalanges	1				

ena najdba pa je bila pripisana še taksonomsko ožje neopredeljenemu ptiču (*Aves*) in velikemu vrtnemu polžu (*Helix pomatia*). Ostanki sesalcev vključujejo le kosti in zobe domačih živali, od morskih mehkužcev pa so bili prepoznani ostriga (*Ostrea* sp.), čokati volek (*Hexaplex trunculus*) in rožiček (*Cerithium vulgatum*). Tretjine odkritih arheozooloških najdb ni bilo mogoče ožje taksonomsko opredeliti ($N = 58$; tabela 1).

Najbolje zastopana taksona sta govedo (*Bos taurus*) med sesalci in čokati volek med mehkužci. Znaten je še delež drobnice (Caprinae; $N = 13$), pri čemer je bilo mogoče do ravni vrste opredeliti le tri razmeroma dobro ohranjene rožnice koze (*Capra hircus*) ter po en odlomek čeljustnice in koželjnice ovce (*Ovis aries*). Razpršenost gradiva v prostoru ni homogena. V poznoantični plasti in polnilih posameznih vkopov naselbinskega značaja je namreč številčnost kosti in zob sesalcev primerljiva s številom ostankov mehkužcev, medtem ko so bili v zasutih grobnih jam odkriti predvsem slednji. Po oceni izkopavalcev živalskih ostankov iz grobov (večinoma?) ni utemeljeno razumeti kot pridelek, pač pa kot naključne najdbe.

Pri štirih gospodarsko najpomembnejših domačih živalih je zastopanost skeletnih elementov iz (naj)manj mesnatih delov telesa (npr. izolirani zobje, dlančnice, stopalnice, nartne kosti, prstnice) primerljiva z zastopanostjo kosti iz bolj mesnatih anatomskih regij (npr. spodnja čeljustnica, lopatica, nadlahtnica, podlaha, telnica s komolčnico, stegenica, golenica; tabela 2). Glede na bližino Škofijske palače se torej ponuja razlaga, po kateri bi kazalo analizirano kostno gradivo navezati na proces priprave hrane za razmeroma številčno tam živečo/delujočo cerkveno skupnost oziroma morebitne obiskovalce. Nadpovprečno visok delež govejih dolgih kosti iz (naj)bolj mesnatih delov telesa je bil ne nazadnje dokumentiran tudi na dvorišču cerkvenega kompleksa poznoantičnega središča Tonovcov grad nad Kobaridom (Toškan, Dirjec 2011, 325–328) in na prostoru cerkvice s prav tako poznoantične višinske postojanke Korinjski hrib v Suhi krajini (Toškan 2020, 164–167). Poleg tega posamezna gospodinjstva v neposredni okolici Škofijske palače bržčas niso imela dostopa do tako znatnih količin razmeroma cenjenih kosov govedine (npr. vrat, zaplečje, sprednji in zadnji boč-

Tabela 3 Metrični podatki za bolje ohranjene ostanke domačih živali z najdišč Škofija in Vrtna ulica 8 v Kopru. Dimenzije in kratice zanje so povzete po von den Driesch (1976).

Takson	Sk. element	Dimenzija	Izmerki (v mm)		
			Škofija		Vrtna u. 8
B. taurus	Humerus	SD	26,5		
	Radius	SD	36,5		25,0
	Metacarpus	Bp	58,0		49,5
		Dp	33,0		
		SD	36,0	30,0	25,5
		Td		29,0	
		Bd		56,0	
	Tibia	SD	38,0	36,0	
		Dd	46,0		
		Bd	62,0		
		Bp	45,0		
		Dp	43,0		
	Metatarsus	SD	24,0	27,5	24,5
		Td			
		Bd		54,5	
O. aries	Radius	Bp	29,5		
		SD	15,5		
Caprinae	Radius	SD	16,5		
	Metacarpus	Bp			23,5
		SD			15,5
	Metatarsus	Bp	20,0		
		Dp	19,5		
		SD	12,5		
S. domesticus	Phalanx I	GL			41,0
	Humerus	SD	18,0		
	Ossa coxae	LA			29,5
	Femur	SD			16,0
E. caballus	Phalanx I	Bp			52,5
		SD			32,5
		Bd			44,5
		GL			78,0

nik, stegno ipd.). Skladna s takšno razlago je dobra ohranjenost hišic morskih polžev. Večina primerkov je namreč kvečjemu nekoliko okrušenih, zato jih ne kaže razlagati kot odpadke pri procesu pridobivanja škrlata (prim. Petrucci 2007, 522).

Tri odkrite kozje rožnice z zasekaninami na bazalnem delu pričajo o uporabnosti teh skeletnih elementov kot surovino za izdelavo orodij. Dva primerka sta bila ohranjena skoraj v celoti, pri čemer bi ju zaradi robustnosti kazalo pripisati kozloma. Zanimivo je, da nista bila odkrita v poznoantični plasti, pač pa v polnilu (odpadne?) jame SE 123 oziroma jame za stojko SE 298.

Dimenzije kostnih ostankov domačih živali so predstavljene v tabeli 3. Zbir podatkov za drobnico, prašiča (*Sus domesticus*) in konja (*Equus caballus*) je izjemno skromen, zato ne dopušča sklepanj o ravni oskrbe tedanjih čred ali o raznolikosti njihove sestave. Nekaj več indicij je na voljo za govedo, kjer podatki nakazujejo upad povprečne telesne mase teh živali. Bržčas gre za posledico izginotja visokoraslih naprednih rimskih pasem in ponovne uveljavitve tradicionalnih vzrejno manj zahtevnih nizkoraslih primitivnih form, kot je bilo to že predlagano v primeru nekaterih drugih poznoantičnih najdišč v regiji (Toškan 2013).

Vrtna ulica 2 (2005)

Vrtna ulica se nahaja na osrednjem delu otoka, severno nad naravno prelomnico otoka, ki jo predstavlja Obzidna ulica ter vzhodno od Marušičeve ulice, ki vodi proti severu od glavnih vhodnih vrat imenovanih *Porta Muda* do trga Brolo na vrhu otoka. Naravna prelomnica predstavlja geološko ločnico, pomembno za nastanek osrednjega historičnega mestnega jedra na zgornjem delu in njegovim obrobjem na spodnjem delu (Guček 2005, 33; Trenz, Lazar, Guštin 2011, 103).

Arheološka izkopavanja na Vrtni ulici 2 so potekala pred gradnjo novega stanovanjskega objekta avgusta leta 2005 (Hofman 2005, 2006b). Raziskana površina je merila 45 m².

V zgornjih plasteh so se nahajala novoveška tlakovanja ter pod njimi nosilni zidovi, ki so

Slika 5: Koper, Vrtna ulica 2, zahodni del izkopnega polja (foto: B. Hofman).

Slika 6: Koper, Vrtna ulica 2, vzhodni del izkopnega polja (foto: B. Hofman).

potekali v smeri vzhod-zahod in prečni zidovi v smeri sever-jug. Tekom časa so te zidove rušili in opuščali, zidove, ki so potekali v smeri vzhod-zahod pa so obnavljali ali ponovno dograjevali. V osnovi so torej nosilni zidovi sledili smeri predhodnega zidu. Najstarejši zid je bil zidan brez veziva, nad njim ležeči zidovi pa z apnenim vezivom. Da so zidovi pripadali različnim gradbenim fazam, potrjuje tudi različna sestava kamnja in njegova sekundarna uporaba: lapornati ploščati kamni, klesani apnenčasti bloki, klano apnenčasto kamenje in neobdelane apnenčaste skale. V linijah zidu so bile vidne tudi stranske poškodbe ali kasnejši prekop s kanali.

Tabela 4: Živalski ostanki poznoantične starosti z najdišča Vrtna ulica 2 v Kopru po skeletnih elementih. Količina najdb je podana kot število opredeljenih primerkov (*Number of Identified Specimens* oziroma NISP; Grayson 1984).

Takson	Dens	Epistropheus	Tibia	Testa
<i>Bos taurus</i>			1	
Caprinae		1	1	
<i>Sus domesticus</i>	1			
<i>Bolinus brandaris</i>				1
<i>Hexaplex trunculus</i>				1

Na skrajnem zahodnem robu izkopnega polja je bilo pod novjšimi nasutji tlakovanje, verjetno del ulice, ki se je nahajala med Obzidno in Vrtno ulico in bila kasneje pozidana. Na vzhodnem delu izkopnega polja se je nahajala srednjeveška ruševinska plast, njej je sledil svetlo siv estrih, temu je sledila ruševinska plast, v kateri so se nahajali odlomki tegul, tlakovcev, opeke, mozaične kocke, žebliji in ostanki malte. Temu je sledila plast kamenja in nato plast, v katero so bile vkopane posamezne jame za vertikalne nosilce. Merile so med 20 in 40 cm in bile odkrite po celotnem delu izkopnega polja. Razporejene so bile posamično ali v skupinah po dve ali tri. Skoraj vse so vsebovale kamenje, ki je služilo za stabilnost vertikalnih lesenih stebrov. Iz njihovega položaja bi lahko sklepali na obstoj vsaj dveh objektov velikosti 2 x 3 m oziroma 2,5 x 3,5 m.

Na vzhodnem delu izkopnega polja se je pod naselbinsko ruševinsko plastjo nahajalo poznoantično grobišče, vkopano v kompaktno rumeno oranžno ilovnato geološko osnovo. Odkritih je bilo šest poznoantičnih grobov, grob št. 2 je vseboval dva skeleta, v grobu št. 6 sta bili sukcesivno pokopani dve osebi. Skeleti so bili slabo ohranjeni in večinoma otroški: grob št. 1, 2 (oba skeleta), 4, 5; grob 3 in 7 sta pripadala odrasli osebi (Leben-Seljak 2008). Razen groba št. 3, ki je bil usmerjen sever-jug, so bili vsi ostali usmerjeni vzhod-zahod. Grob št. 3 je bil tudi edini, ki je imel pridatek - svinčeno utež za ribiško mrežo. Grobovi so imeli označene grobne jame z odlomki pokončno stoječih rimskih tegul, tlakovcev ali posameznimi kamni. Sklenjen obod grobne jame je imel le grob št. 5. Poleg skeletov

so se v zemljenem polnilu nahajali odlomki rimskega stekla, črne kuhinjske keramike, posamezno kamenje ter lupine hišic morskih polžev. V poznoantični plasti so se nahajali tudi zaključki poznoantičnih amfor tipa Keay 61 in 62, odlomki ročajev amfor z ovalnim presekom, odlomek vrča ter dve ustji.

Ustje amfore (T. 1: 7) sodi v skupino afriških cilindričnih amfor srednjih dimenzij, tip Keay 25. Izdelovali so jih v Tuniziji od 4. stoletja dalje in so predhodnice velikih afriških amfor. Med amforami, ki jih najdemo v jugovzhodno alpskem prostoru so najpogostejši tip afriških amfor (Modrijan Milavec 2011, 142). Po vsej verjetnosti so služile prevozu olja, morda tudi vina.

Odlomek vrča (T. 2: 6) je opredeljiv zaradi izstopajočega okrasa in barve ostenja. Izdelan je iz dobro prečiščene gline brez vidnih primesi, svetlo rumeno žgan, s premazom skoraj enake barve. Okrašen je s plitvo vrezano vzporedno večlinijsko glavničeno valovnico, ki je potegnjena v rahlem ali bolj izrazitem valovanju. Poznoantični vrči tega tipa so značilni za kontekste 6. in 7. stoletja iz širšega območja vzhodnega Mediterana. Znani so iz sicilskih grobov zgodnjebizantinskega obdobja oziroma zgodnesrednjeveškim najdiščem ob reki Pad (Cunja 1996, 121).

Zbir živalskih ostankov iz poznoantičnih kontekstov vključuje le pet odlomkov kosti in zob sesalcev, med katerimi je en ožje taksonomsko neopredeljen, ter po eno skoraj v celoti ohranjeno hišico bodičastega (*Bolinus brandaris*) in čokatega volka (tabela 4).

Vrtna ulica 8 (2006)

Lokacija Vrtna ulica 8 se nahaja severno od najdišča Vrtna ulice 2. Arheološka izkopavanja leta 2006 so bila opravljena z namenom sprostitve lokacije za novogradnjo (Hofman 2006c).

Obodni zid porušenega predhodnega objekta iz klesanega kamenja je predstavljal osnovni tloris izkopnega polja. Prečni zid in vzdolžni zid na južni polovici sta prostor razdeljevala na tri sektorje. V jugovzhodnem delu so bili odkriti novodobno tlakovanje, greznica in pokrit kanal. Na zahodnem in severnem delu pa so bile odkrite najprej novodobne strukture: ostanki zidu, ruševinska plast z novjšimi najdbami, in poškodovan kanal. Pod njimi se je v sektorju 1 nahajala plast s pepelom in drobci oglja, kar priča o požaru, ki je zajel ožje območje. Izstopajoči zid SE 10 širine 80-90 cm, je bil zidan na temelju, sestavljenem iz klanega kamenja, postavljenega vertikalno pod rahlim kotom. Neposredno ob severni strani tega zidu se je nahajala okrogla 18 cm debela plast ožgane gline s premerom 1,3 m, ki je predstavljala dno peči.

Zraven se je nahajal vkop za manjšo stojko. Po odstranitvi plasti z ostanki žganine in pepela, se je pokazala poznoantična plast z večjim številom različnih jam in enajstimi vkopi za vertikalne stebre. Ti so bili skoncentrirani predvsem v severozahodnem vogalu izkopnega polja. Na sredini je ležal slabo ohranjen zid, ki je potekal v smeri sever-jug (SE 46, slika 7) in bil vkopan v glineno geološko osnovo. Sestavljalo ga je kamenje zelo različnih dimenzij od 50 x 41 cm do 10 x 6 cm, brez veziva. V okoliški plasti zidu, ki je potekal nezvezno skoraj po celotni dolžini izkopnega polja (10 m), se je nahajal gradbeni material: tegule, imbreksi, tlakovci, ostanki cevi ter odlomki poznoantičnih amfor, vrčev, kuhinjske keramike in oljenke.

Odlomki ustja amfore pripadajo skupini afriških cilindričnih amfor tipa Keay 61 in 62, odlomek ustja amfore pa v skupino spateionov oziroma tipu Keay 26. Odkriti so bili odlomki ostenj vzhodnomediterranske amfore tipa Keay 65 LRA 2 z izrazitim okrasom glavničastih kanelur ter ustje vzhodnomediterranske amfore tipa Keay 66 z nizkim cilindričnim vratom

Slika 7: Koper, Vrtna ulica 8, zid SE 10, ožgana površina in plast ožgane gline (foto: B. Hofman).

Slika 8: Koper, Vrtna ulica 8, poznoantični zid v smeri sever-jug (foto: B. Hofman).

in trupom, razčlenjenim z gostimi vzporednimi vodoravnimi rebri.

Med kuhinjsko keramiko so se pojavili odlomki izvihanih ustij loncev ter ostenja ornamentirana z vrezano enolinijsko valovnico. Nizka valovnica se je pojavila tudi v kombinaciji z metličanjem in horizontalnimi kanelurami (T 2: 8, 9), kar je prevladujoč okrasni element na poznoantični grobi keramiki v Kopru (Milavec, Modričan 2011, 195).

Okras na odlomku uvožene afriške oljenke odkritem na Vrtni ulici 8 (T. 1: 3) lahko primerjamo z okrasom na oljenki iz Predjame, ki je uvrščena v tip Ivany XII in je značilna za 4. in 5. stoletje (Perko 2012, 77).

Tabela 5 Živalski ostanki poznoantične starosti z najdišča Vrtna ulica 8 v Kopru po skeletnih elementih. Količina najdb je podana kot število opredeljenih primerkov (*Number of Identified Specimens* oziroma NISP; Grayson 1984).

Takson	Poznoantična plast														SE 21	SE 43	SKUPAJ		
	Proc. cornualis	Dentes	Humerus	Radius	Metacarpalia	Ossa coxae	Tibia	Metapodia	Phalanges	Testa	Dentes	Mandibula	Humerus	Ulna	Metatarsalia	Femur		Phalanges	Ossa longa (indet.)
Bos taurus				1	1			2			2								6
Bos cf. primigenius	1																		1
Caprinae					2		1		1			3	1	1	1				10
Sus domesticus		2	1			1										1			5
Equus caballus																	1		1
Cervus elaphus									1										1
Aves																		1	1
Bolma rugosa										1									1
Cerastoderma sp.										1									1
Hexaplex trunculus										4									4
Ostrea edulis										5									5
Neopredeljeno					4							3							7

Na jugovzhodnem vogalu osrednjega prostora je bil večji vkop, zatrpan z različnim materialom, predvsem kamnitim od predhodnih zidov. Kot lahko sklepamo iz zahodne strani najdišča na Vrtni ulici 2, je bil tudi prostor proti severozahodu - na Vrtni ulici 8, namenjen poselitvi.

Zbir živalskih ostankov poznoantične starosti vključuje 43 najdb. Znova prevladujejo kostni/zobni odlomki sesalcev in lupine/hiške mehužcev, delček anatomske ožje neopredeljene dolge kosti pa je bil pripisan ptičem (tabela 5). Najdbe so bile večinoma pobrane iz poznoantične plasti, nekaj posameznih primerkov pa izvira iz vkopov SE 21 in 43.

Zbir ostankov sesalcev vključuje predvsem najdbe domačih živali, med katerimi je zastopani tudi konj. Izmed desetih kostnih odlomkov drobnice je bilo mogoče do ravni vrste opredeliti le tri razmeroma celovito ohranjene desne spodnje čeljustnice, ki so bile vse pripisane ovci.

Edini odkriti odlomek ptičje kosti bi utegnil pripadati kokoši (*Gallus domesticus*), ki je v poznoantičnem času v jugovzhodnoalpskem prostoru domnevno močno pridobila na pomenu (Boschin 2011; Toškan 2013; 2020). Divjad je zastopana z nepoškodovano drugo prstnico jele-
na (*Cervus elaphus*), verjetno pa tudi s primerkom skoraj v celoti ohranjene rožnice pragoveda (*Bos primigenius*). Da ta zelo verjetno ne pripada domačemu govedu je mogoče soditi na podlagi njene robustnosti. Obseg spodnjega (bazalnega) dela, kjer je bila rožnica odžagana od lobanje, meri namreč kar 173 mm. Med najdbami mehužcev so zastopane tako morske školjke (ostri-
ga, srčanke [*Cerastoderma* sp.]) kot morski polži (čokati volek, turban [*Bolma rugosa*]).

Podatki o zastopanosti posameznih skeletnih elementov v gradivu iz poznoantične plasti izkazujejo prevlado najdb iz najmanj mesnatih delov telesa (izolirani zobje, dlančnice, stopalni-

ce, prstnice). Edina odlomka kosti iz katere od mesnatejših anatomskih regij sta namreč delček medenice in nadlahtnice prašiča. Ugotovitev morda priča o tem, da med analiziranim gradivom prevladujejo ostanki kuhinjskih odpadkov posameznih gospodinjstev. Predvsem pri govedu so namreč za ločevanje mesa od dolgih kosti zgornjega dela okončin in za kosanje hrbtenice v tedanjem času praviloma poskrbeli že mesarji med pripravo posameznih prodajnih porcij. Kot ostanek hrane kaže razumeti tudi lupine/hiške mehkužcev, ki so večinoma ohranjene v celoti (prim. Petrucci 2017). Že omenjena rožnica (pra) goveda sodi med ostanki obrtniških dejavnosti (prim. Petrucci 2007, 550–551).

Ločen komentar zasluži skupek živalskih najdb iz polnila vkopa SE 21 v jugovzhodnem vogalu osrednjega prostora. Izmed enajstih tam odkritih odlomkov živalskih kosti in zob jih je bilo mogoče taksonomsko opredeliti osem. Izstopajo najdbe skoraj v celoti ohranjenih desnih spodnjih čeljustnic treh različnih ovc. Vsi trije primerki imajo ohranjen celoten zobni niz od drugega ličnika do tretjega kočnika (P_2-M_3). Sledi človekovih dejavnosti (npr. vrezi, zasekanine) niso bile opažene. Ponuja se vprašanje, ali bi skupek utegnil imeti obredni značaj. Čeljustnice, ki so bile na območju Vrtne ulice 2 in 8 odkrite zgolj tu, so imele namreč v številnih kulturah zelo poudarjeno simbolno vrednost. V stenah vkopa SE 21 so izkopavalci naleteli na dva pokonci postavljena kamna, s še tretjim pa je bila struktura prekrita. V neposredni bližini sta bila od arheoloških najdb odkrita utež za ribiško mrežo in odlomek (verjetno vzhodnomediterranske) narebrane keramike.

Zanimiv je tudi skupek kosti iz polnila jame za stojko SE 43. Izmed treh odlomkov tam odkritih živalskih najdb sta namreč dve pripadali vrstama, ki iz drugih kontekstov v okviru najdišča Vrtna ulica 2 in 8 nista bili dokumentirani (tabela 5). Odkritje v tem smislu spominja na nekatere primere kulturnih (npr. stavbnih) daritev s širšega jugovzhodnoalpskega prostora (glej npr. Petrucci 2007; 530; Pleterski 2008, 122). Jama za stojko SE 43 meri v premeru 26 cm, njeno večino-

ma zemljeno polnilo pa je ob treh živalskih kosteh vključevalo še oglje, odlomke opeke, drobno kamenje in delce malte.

Zaključek

V članku so predstavljene štiri lokacije arheoloških izkopavanj, izvedenih v Kopru med leti 2005 in 2019: Ribiški trg, območje Škofijske palače, Vrtna ulica 2 in Vrtna ulica 8. Razen Ribiškega trga, ki se nahaja na najnižjem severnem delu otoka, kjer je bil odkrit del srednjeveškega obzidja, so se ostale lokacije nahajale na visokem osrednjem delu otoka nad geološko prelomnico in so časovno umeščene v pozno antiko. Ta prostor je imel v pozni antiki več skupnih lastnosti. Enotna geološka plast, ko jo predstavlja eocenski klastični fliš, je gladka rumenkasta glinena ravna površina, prekrita z za Koper značilno poznoantično plastjo, z veliko količino organskih ostankov, oglja, flišnatimi kamni in manjšimi apnenčastimi ploščatimi kamni, odlomki antičnega gradbenega materiala, lokalno temno rjavo lončenino, kostmi, ostanki hišic mehkužcev ter odlomki uvoženih vzhodno mediteranskih in afriških transportnih posod.

V geološko plast so posegali vkopi različnih namembnosti. Prevladujejo vkopi za vertikalne nosilce lesenih objektov (območje Škofijske palače, Vrtna ulica 2 in 8), sledijo grobne jame (vrt Škofijske palače, Vrtna ulica 2) in tem odpadne jame (vrt Škofijske palače, Vrtna ulica 8). Od kamnitih konstrukcij sta bila na Vrtni ulici 2 in 8 odkrita poznoantična zidova. Sklepamo lahko na intenzivno poselitev prostora med geološko prelomnico in vrhom otoka v pozni antiki.

Po drugi strani se na območju med zgornjim delom otoka, ki ga predstavlja današnja Cankarjeva ulica in severno od geološke prelomnice, pojavljajo dokaj številčni poznoantični pokopi, ki izven tega predela zaenkrat niso bili odkriti. Vendar so tudi znotraj tega območja opazne posebnosti. Na lokaciji Škofijske palače se je grobišče nahajalo le na južni strani - na mestu vrta, medtem ko je bil severni prostor namenjen poselitvi, verjetno reprezentančnemu ali protokolarnemu namenu. Na zahodni strani lokacije

Vrtna ulica 2, ki se navezuje na celotno območje Vrtne ulice 8, se podobno pojavlja območje, ki je imelo le poselitveno funkcijo. V poznoantičnem urbanem tkivu so torej obstajala območja s posebno funkcijo.

Glede na različen keramičen material, po eni strani lokalne izdelave in po drugi strani uvoženo afriško in vzhodno mediteransko posodje, ter glede na lesene objekte in zidano arhitekturo, kakor tudi glede različnih prehranjevalnih navad, lahko sklepamo, da je na koprskem otoku v pozni antiki bivalo prebivalstvo različne socialne, morda celo pravne strukture.

S predstavitev treh najdišč smo odprli več novih vprašanj, povezanih s poselitvenim in grobiščnim območjem otoka ter socialno strukturo prebivalstva. Kronološko ta najdišča lahko umestimo v starejšo fazo po Cunji, to je v čas med začetkom 5. in koncem 7. stoletja, saj najdbe lahko navežemo na materialno kulturo Kapučinskega vrta (Cunja 1996, 130) in prisotnostjo importirane keramike, ki priča o trgovini med severnim Jadranom, severno afriško obalo in vzhodnim Mediteranom. To slednje je izrazito poudarjeno na lokaciji Škofjska palača, kjer je uvožena keramika številčno prevladuje nad domačo keramiko.

Dodaten vpogled v poznoantično materialno kulturo obravnavnih lokacij ter v prehranske navade in strukturiranost lokalne skupnosti v času med 4. in 7. stoletjem ponujajo rezultati analize živalskih ostankov. V skladu s pričakovanji je bilo ugotovljeno, da je bila pri zagotavljanju potrebnih količin živalskih beljakovin v ospredju živinoreja, intenzivno pa je bilo tudi izkoriščanje morskih virov. Na krožnikih se je domnevno najpogosteje znašla govedina, čeprav je treba omeniti, da je dokumentiran delež manjših živali zaradi zgolj ročnega pobiranja najdb bržčas nekoliko podcenjen (prim. Toškan 2015). V gradivu z Vrtne ulice 2 in 8 največ ostankov pripisanih drobnici, vendar pri tem ne gre pozabiti, da masa posamezne ovce oziroma kože znatno zaostaja za maso sicer lokalno nekoliko slabše zastopanega goveda.

Analiza prehranskih navad je pokazala na privilegiran jedilnik cerkvenih veljakov. Na ob-

močju Škofjske palače je bilo namreč odkritih nadpovprečno veliko govejih kosti iz najbolj mesnatih anatomskih regij, izpostaviti pa kaže tudi relativno številne ostanke morskih mehkužcev. Najbolje zastopani taksoni so ostriga, čokati in bodičasti vlek ter rožiček. Slednji bržčas ni bil kulinarčno zanimiv, ostale tri vrste pa so med prehranskimi odpadki v lokalnih rimskodobnih in poznoantičnih kontekstih zastopane razmeroma pogosto (Petrucci 2007, 553–554; 2017, 180–182).

Poseben komentar v tem smislu zaslužijo hišice polžev in/ali školjk v polnilih grobov 1, 6 in 8 z lokacije Škofjska palača. Čeprav gre bržčas za naključne najdbe, ki so se v grobovih znašle kot del zasutja, pa večkrat dokumentirana praksa uporabe tovrstnih predmetov kot grobni pridelek vsaj na načelni ravni vendarle dopušča tudi drugačno razlago.

V tem smislu se zdi zanimiv predvsem skup ek štirih drobcov školjčne lupine iz groba 1, v katerem je bil pokopan med šest in sedem let star otrok. Najdbe bi utegnile pripadati velike-mu leščurju (*Pinna nobilis*), ki je bil zavoljo biserne matice estetsko še posebej zanimiv in je znan iz nekaterih okvirno sočasnih otroških grobov v regiji (glej npr. Petrucci 2007, 529). Vrsto so v rimskem času sicer lokalno izkoriščali za prehrano, saj je užiten, gospodarsko pa je bi bil zanimiv tudi zaradi tvorbe bisusnih niti, s katerimi se zasidra v podlago. Iz teh niti so namreč izdelovali cenjeno tkanino (Petrucci 2017, 181). Štirje domnevni drobci leščurja iz obravnavanega groba 1 so ob še zgolj dveh drugih takšnih primerkih iz poznoantičnega zasutja SE 174 edini tovrstni najdbi z območja Škofije, Vrtne ulice 2 in Vrtne ulice 8.

Katalog najdb:

Prikazane najdbe na tablah 1 in 2 predstavljajo izbrane najdbe s posameznih najdišč.

Oznaka PN predstavlja številko posebne najdbe, določene ob obdelavi pred predajo odgovornemu muzeju.

Tabla 1

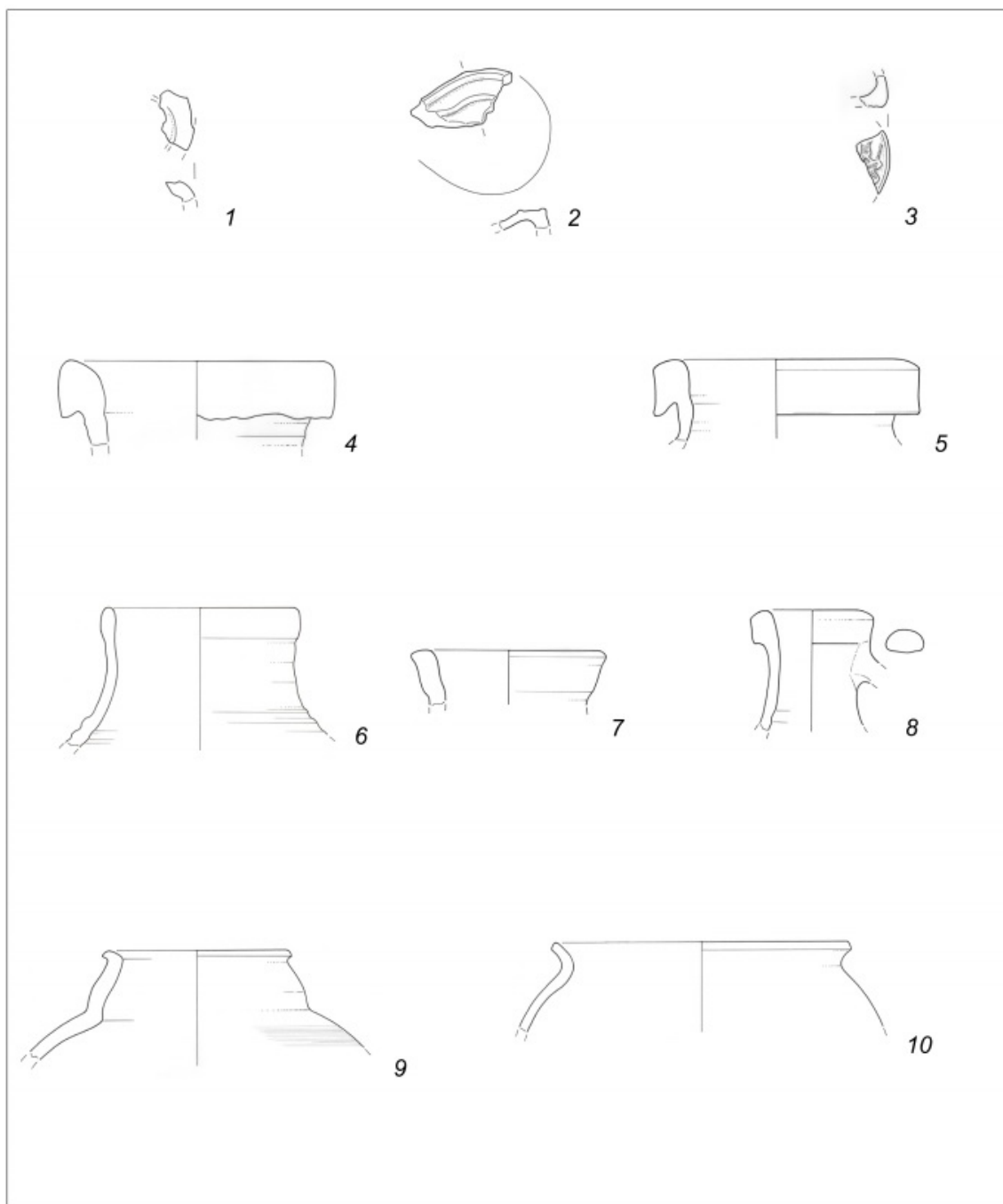
1. Odlomek diska oljenke Loeschcke IX ali X; keramika 7,5YR6/6 rdečkasto rumena; površina: gladka; sestava: zelo fino zrnata lončarska masa s primesmi apnenca in groga; žganje: oksidacijsko; trdota: mehka. Šir. 1,8 cm, viš. 3,2 cm. Koper, Škofijska palača, PN 064.
2. Odlomek diska imitacije afriške oljenke Hayes II; keramika 7,5YR5/4 rjava; površina: gladka; sestava: fino zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Šir. 6,0 cm, viš. 2,9 cm, deb. 0,4 cm. Koper, Škofijska palača, PN 110.
3. Odlomek diska afriške oljenke; keramika 5YR5/6 rumenkasto rdeča; površina: gladka; sestava: zelo fino zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Šir. 1,7 cm, viš. 3,5 cm. Koper, Vrtna ulica 8, PN 022.
4. Odlomek ustja z ostenjem amfore Keay 61 in 62; keramika 5YR5/6 rumenkasto rdeča; površina: hrapava; sestava: drobozrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. ustja 14,8 cm, viš. 4,6 cm. Koper, Vrtna ulica 8, PN 044.
5. Odlomek ustja z ostenjem amfore Keay 61 in 62; keramika 5YR5/6 rumenkasto rdeča; površina: hrapava; sestava: grobozrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. ustja 14,2 cm, viš. 4,4 cm. Koper, Škofijska palača, PN 130.
6. Odlomek ustja z ostenjem amfore Keay 67; keramika 7,5YR6/4 svetlo rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata lončarska masa, beli vključki; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. ustja 10,9 cm, viš. 7,0 cm. Koper, Vrtna ulica 8, PN 024.
7. Odlomek ustja z ostenjem amfore Keay 65, LRA 2; keramika 7,5YR6/4 svetlo rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. ustja 10,6 cm, viš. 2,9 cm. Koper, Škofijska palača, PN 027.
8. Odlomek ustja z ostenjem poznorimske cilindrične amfore; keramika 7,5YR6/4

svetlo rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. ustja 6,6 cm, viš. 6,6 cm. Koper, Vrtna ulica 8, PN 131.

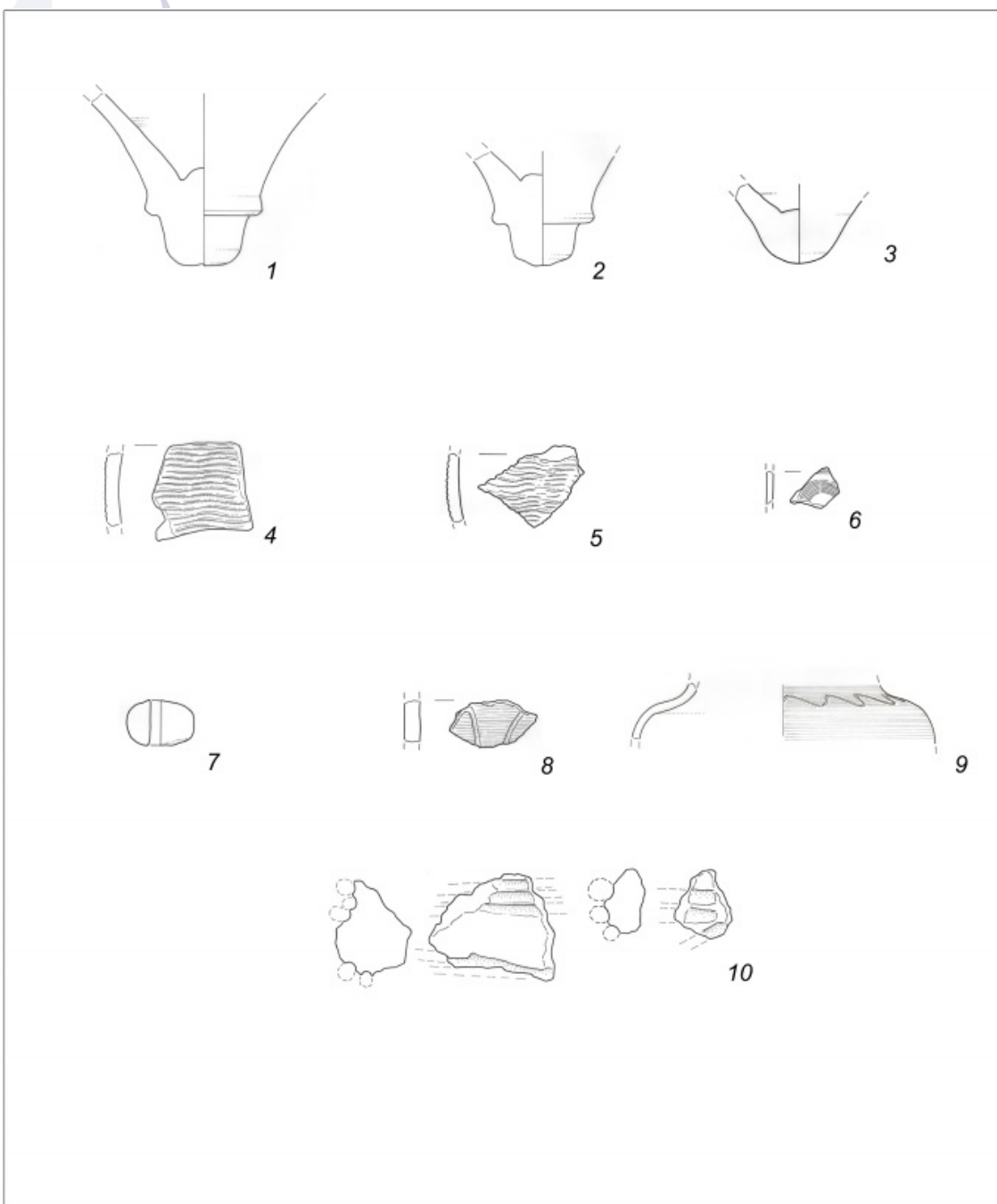
9. Odlomek ustja z ostenjem amfore Keay 66; keramika 7,5YR6/4 svetlo rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata lončarska masa z belimi vključki; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. ustja 10,1 cm, viš. 6,0 cm. Koper, Vrtna ulica 2, PN 023.
10. Odlomek ustja in ostenja lonca; keramika 10YR5/2 sivo rjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata lončarska masa; žganje: redukcijsko; trdota: trda. Pr. ustja 16,2 cm, viš. 5,0 cm. Koper, Škofijska palača, PN 066.

Tabla 2

1. Odlomek zatiča amfore Keay 61 in 62; keramika 7,5YR6/6 rdečkasto rumena; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. odebelite 6,4 cm, viš. zatiča 2,6 cm, viš. odl. 9,0 cm. Koper, Škofijska palača, PN 117.
2. Odlomek zatiča amfore Keay 61 in 62; keramika 7,5YR6/6 rdečkasto rumena; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Pr. odebelite 5,6 cm, viš. zatiča 2,4 cm, viš. odl. 6,1 cm. Koper, Škofijska palača, PN 121.
3. Odlomek zatiča amfore; keramika 7,5YR6/4 svetlo rjava; površina: hrapava; sestava: drobno zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; Trdota: trda. Pr. odebelite 4,3 cm, viš. 3,9 cm. Koper, Škofijska palača, PN 122.
4. Odlomek ostenja amfore Keay 65; keramika 10YR7/6 rumena; površina: groba; sestava: fino zrnata lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Šir. 5,4 cm, viš. 4,2 cm. Koper, Škofijska palača, PN 006.
5. Odlomek ostenja amfore Keay 65; keramika 10YR7/6 rumena; površina:

T. 1: 1, 2, 4, 5, 8, 10: Koper, škofijska palača; 3, 6: Koper, Vrtna ulica 8; 7, 9: Koper, Vrtna ulica 2

T. 2: 1 -4 , 5 , 7, 8, 10: Koper, škofijska palača; 2, 6, 9: Koper, Vrtna ulica 8. M 1:3

- groba; sestava: finoizrnat lončarska masa; žganje: oksidacijsko, trdota: trda. Šir. 5,9 cm, viš. 4,6 cm. Koper, Vrtna ulica 8, PN 078.
6. Odlomek ostenja amfore okrašen z glavnčnimi potegi; keramika 10YR8/6 rumena; površina: hrapava; sestava: finoizrnat lončarska masa; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. Šir. 2,7 cm, viš. 2,2 cm, viš. Koper, Vrtna ulica 2, PN 016.
 7. Vretence; keramika 7.5YR5/8 močno rjava; površina: prašnata; sestava: fina glinena masa; žganje: oksidacijsko; trdota: mehka. Pr. 3,6 cm, viš. 2,5 cm. Koper, Škofijska palača, PN 011.
 8. Odlomek ostenja posode okrašen z valovnico in horizontalnimi plitvimi kanelurami; keramika 10YR5/2 sivo rjava; površina: hrapava; sestava: groboizrnat lončarska masa; žganje: redukcijsko; trdota: trda. Šir. viš. 4,8 cm, viš. 2,5 cm. Koper, Vrtna ulica 8, PN 090.
 9. Odlomek ostenja posode okrašen z valovnico in horizontalnimi plitvimi kanelurami; keramika 10YR5/2 sivo rjava; površina: hrapava; sestava: groboizrnat lončarska masa; žganje: redukcijsko; trdota: trda. Pr. od. 15,0 cm, viš. 3,1 cm. Koper, Vrtna ulica 8, PN 073.
 10. Odlomek hišnega ometa z odtisi vej; keramika 7.5YR6/3 svetlo rjava; površina: hrapava; sestava: groboizrnat lončarska masa; žganje: oksidacijsko. Šir. 6,8 cm, deb. 4,1 cm, viš. 6,0 cm. Koper, Škofijska palača, PN 047.

Zahvala

Arheozoološki segment raziskave je bil financiran s strani ARRS (raziskovalni in infrastrukturni program „Arheološke raziskave“, evidenčna št. P6-0064).

Povzetek

V članku so predstavljene štiri lokacije arheoloških izkopavanj, izvedenih v Kopru med leti 2005 in 2019. Razen Ribiškega trga, so ostale lokacije na visokem osrednjem

delu otoka nad geološko prelomnico. Ta prostor je imel v pozni antiki več skupnih lastnosti. Enotna geološka plast je prekrita z za Koper značilno poznoantično plastjo, z veliko količino organskih ostankov, oglja, flišnatimi kamni in manjšimi apnenčastimi ploščatimi kamni, odlomki antičnega gradbenega materiala, lokalno temno rjavo lončenino, kostmi, ostanki hišic mehkuzcev ter odlomki uvoženih vzhodno mediteranskih in afriških transportnih posod.

Sklepamo lahko na intenzivno poselitev prostora med geološko prelomnico in vrhom otoka v pozni antiki. Glede na različen keramičen material in glede na lesene objekte in zidano arhitekturo, kakor tudi glede različnih prehranjevalnih navad, lahko sklepamo, da je na koprskem otoku v pozni antiki bivalo prebivalstvo različne socialne, morda celo pravne strukture. S predstavitvijo treh najdišč smo odprli več novih vprašanj, povezanih s poselitvenim in grobišnim območjem otoka ter socialno strukturo prebivalstva. Kronološko ta najdišča lahko umestimo v čas med začetkom 5 in koncem 7. stoletja.

Dodaten vpogled v poznoantično materialno kulturo obravnavnih lokacij ter v prehranske navade in strukturiranost lokalne skupnosti v času med 4. in 7. stoletjem ponujajo rezultati analize živalskih ostankov. Analiza prehranskih navad je pokazala na privilegiran jedilnik cerkvenih veljakov. Poseben komentar zasluži jo hišice polžev in/ali školjk v polnilih grobovih z lokacije Škofijska palača. Čeprav gre bržčas za naključne najdbe, ki so se v grobovih znašle kot del zasutja, pa večkrat dokumentirana praksa uporabe tovrstnih predmetov kot grobni pridelek vsaj na načelni ravni vendarle dopušča tudi drugačno razlago.

Summary

The article presents four sites of archaeological excavations carried out in Koper between 2005 and 2019. Except for Ribiški trg, the other sites were located in the high central part of the island above the geological fault and are dated in late antiquity. This area had several common features in Late Antiquity. The uniform geological layer is covered with a typical Late Antique layer, with a large amount of organic remains, charcoal, flysch stones and smaller limestone flat stones, fragments of ancient local pottery, bones, remains of mollusc houses

and fragments of imported Eastern Mediterranean and African transport vessels.

We can conclude that the area between the geological fault and the top of the island was intensively settled in late antiquity. Based on the ceramics finds, wooden and stone architecture, and recognition of the different eating habits, we can conclude that on the island of Koper in Late Antiquity, various social, perhaps even legal status lived.

With the presentation of the three sites, we opened several new issues related to the settlement and cemetery area of the island and the social structure of the population from the 5th to the 7th century.

The results of the analysis of animal remains offer additional insight into the Late Antique material culture of the sites in question, as well as into the eating habits and structure of the local community in the period between the 4th and 7th centuries. An analysis of eating habits pointed to the privileged menu of church dignitaries. The houses of snails and / or shells from the location Škofjska palača deserve special comment in this regard. Although these are probably accidental finds that were found in the graves as part of the burial, the often documented practice of using such objects as a grave appendage, at least on a principled level, still allows for a different interpretation.

Viri in literatura

- Boschin, F. 2011. "Short considerations on the bird remains / Kratke ugotovitve o ptičjih ostankih." V / In Z. Modrijan, T. Milavec. *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu: Najdbe*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24: 389–94. Ljubljana: Založba ZRC.
- Bratož, R. 2001. "Koprška Škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja." V / In *Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške Škofije in omembe Slovanov v Istri*, Acta Histriae 9 (1): 37–64.
- Car, M., R. Stopar in B. Rijavec. 2005. *Poročilo o georadarskih preiskavah v Kopru: lokacija Pristaniški trg, lokacija Ribiški trg*. Ljubljana: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).

Cunja, R. 1996. *Poznorimski in zgodnj srednjeveški Koper. Arheološko izkopavanje na bivšem Kapucinskem vrtu v letih 1986–1987 v luči drobnih najdb od 5. do 9. Stoletja*. Knjižnica Annales Majora. Koper-Capodistria: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale.

Cunja, R. 2001. "Poselitvena dinamika in spremembe funkcije nekaterih mestnih prostorov: Primera nekdanjega kapucinskega vrta in samostanske cerkve sv. Klare v Kopru" *Acta Histriae* 9 (2): 295–310.

Cunja, R. 2010. *Iz fibule v fabulo: Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom*. Koper-Capodistria: Katalog razstave. Pokrajinski muzej Koper.

Frelih, M. 2002. *Koper - Ribiški trg. Rekonstrukcija kanalizacije Ribiškega trga*. Poročilo. Logatec: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).

Guček, M. 2005. "Pomen anonimne arhitekture historičnega mestnega jedra Kopra v prenovitvenih postopkih." *Razprave in članki* 49: 9–48.

Hayes, J. W. 1972. *Late Roman Pottery*. London: The British School in Rome.

Hofman, B. 2005. *Poročilo o arheoloških zaščitnih raziskavah na območju nadomestne gradnje stanovanjskega objekta v Kopru, Vrtna ulica 2, Koper, EŠD 236, parc. št. 615 k.o. Koper*. Poročilo. Ljubljana: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).

Hofman, B. 2006a. *Poročilo o arheoloških zaščitnih raziskavah na lokaciji Ribiški trg Koper, parc.št. 246 k.o. Koper*. Poročilo. Ljubljana: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).

Hofman, B. 2006b. "Koper - arheološko najdišče Koper (Vrtna ulica 2)." *Varstvo spomenikov* 42/05: 65–66.

Hofman, B. 2006c. *Poročilo o arheoloških zaščitnih raziskovanjih ob nadomestni gradnji stanovanjskega objekta na lokaciji*

- Vrtna ulica 8, Koper, parcela št. 592 k.o. Koper, EŠD 236. Poročilo. Ljubljana: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).
- Hofman, B. 2012. *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah pred rekonstrukcijo in gradnjo objektov na lokaciji Škofija Koper*. Poročilo. Ljubljana: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).
- Hofman, B. 2019. *Poročilo o arheoloških raziskavah v obliki arheološkega dokumentiranja ob gradnji na lokaciji Koper, Ribiški trg 10, II. EŠD 236 Koper-Arheološko najdišče Koper*. Poročilo. Ljubljana: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).
- Horvat, A. 1993. *Poročilo o mineraloških, sedimentoloških in paleontoloških preiskavah vzorcev iz Pretorske palače*. Poročilo. Ljubljana: ZVKDS OE Piran (neobjavljeno).
- Jamnik, P., M. Križnar, in M. Turk. 2013. "Novi podatki o paleolitskih in paleontoloških najdiščih v kamnolomih Črni Kal in Črnotiče nad Koprom." *Arheološki vestnik* 64: 9-25.
- Kajfež, T. in D. Josipovič. 2000. "Prispevek k poznavanju poznoantične in zgodnjesevrednjeveške uvožene keramike koprškega otoka." *Annales. Analiza istrske in mediteranske študije* 10 (1): 51-62.
- Leben-Seljak, P. 2008. *Antropološko mnenje o skeletih, izkopanih v Koprju leta 2005 in 2006 pod vodstvom arheologinje Barbare Hofman*. Poročilo. Žiri: neobjavljeno.
- Leben-Seljak, P. 2014. *Antropološka analiza skeletov: Koper - Škofija 2014*. Poročilo. Žiri: neobjavljeno.
- Modrijan, Z., in T. Milavec. 2011. *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcev grad near Kobarid: Finds*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24. Ljubljana: Založba ZRC.
- Perko, V. 2000. "Amfore v Sloveniji." *Annales. Analiza istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 10 (2): 421-56.
- Perko, V., A. Nestorović, I. Žižek, N. Magajna, M. Kunstelj, V. Tratnik, D. Badovinac, Š. Čelan, in A. Arih. 2012. "Fiat lux! Rimskodobna svetila in oljenke iz Slovenije." V / *In Ex Oriente lux. IV. Mednarodni kongres raziskovalcev svetil: ILA. Ptuj 15. do 19. maj 2012*: 23-85. Ptuj: Konferenčni zbornik. Pokrajinski Muzej Ptuj Ormož.
- Petrucchi, G. 2007. "Analisi dei resti faunistici." V / In C. Morselli (ur./ ed.), *Trieste antica: Lo scavo di Corsada: I materiali*, 511-59. Trieste: Editreg.
- Petrucchi, G. 2017. "La malacofauna della villa romana di San Simone (Izola-Isola, Slovenia): I ritrovamenti degli scavi 2008-2011." V / In S. Groh, H. Sedlmayer, *Otium cum dignitate et negotium trans mare: La villa marittima di San Simone (Simonov zaliv) in Istria (Slovenia)*. Ricerche: series maior 7: 178-83, Bologna.
- Pleterski, A. 2008. *Zgodnjesevrednjevska naselbina na blejski Pristavi: Najdbe / Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled: Funde*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 14, Ljubljana: Založba ZRC.
- Snoj, D., in M. Novšak. 1992. "Piran - Sv. Jurij." *Varstvo spomenikov* 34: 265-72.
- Šašel, J. 1974 (1976). "Koper-Capodistria." *Arheološki vestnik* 25: 446-61.
- Toškan, B. 2013. "Domače govedo v romaniziranem jugovzhodnoalpskem prostoru: arheozoološki pogled." *Keria* 15 (1): 35-71, 200-01.
- Toškan, B. 2015. "Sejati ali ne sejati, to je tu vprašanje : o pomenu drobnih živalskih najdb v arheo(zoo)logiji." *Arheo* 32: 65-81.
- Toškan, B. 2020. "Živalski ostanki / Animal remains." V / In S. Ciglenečki, Z. Modrijan, T. Milavec, *Korinjski hrib in poznoantične vojaške utrdbe v Iliriku / Korinjski hrib and late antique military forts in Illyricum*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 39: 159-69, Ljubljana: Založba ZRC.

- Toškan, B., in J. Dirjec 2011. "Sesalska makrofavna / Mammalian macrofauna." V / In Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu: Najdbe / Late antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid: Finds*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24: 303–88, Ljubljana: Založba ZRC.
- Trenz, A., E. Lazar in M. Guštin. 2011. "Pregled arheoloških raziskav v mestnem jedru Kopra." V M. Guštin (ur.) *Urbana arheologija Kopra*. Annales Mediterranei 99-136. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
- Zanier, K. 2011. "Arheološke raziskave na Ribiškem trgu v Kopru." V M. Guštin (ur.) *Urbana arheologija Kopra*. Annales Mediterranei 65-72. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
- Žerjal, T. 2008. *Rimska vila rustika v luči drobnih najdb: primer najdišča Školarice pri Spodnjih Škofijah*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo. Neobjavljeno.

hereditati

Arheološki sledovi ribolova na Blejskem jezeru: poročilo o podvodnem odkritju dveh košarastih vrš

Andrej Gaspari

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo
andrej.gaspari@ff.uni-lj.si

Rok Humerca

rok.humerca@gmail.com

Jure Žvan

Društvo za podvodne dejavnosti Bled
jurezvan@gmail.com

Prispevek prinaša poročilo o nedavnem naključnem odkritju dveh pletenih ribiških vrš v Blejskem jezeru. Predstavitvi najdiščnih okoliščin sledijo opis vrš in uporabljenih materialov ter umestitev obeh pripomočkov v kontekst historičnega ribolova na jezeru. V nadaljevanju sta orisana uporaba košarastih vrš v tradicionalnem ribolovu na celinskih vodah na območju nekdanje Kranjske ter njihovo mesto v etnografiji Evrope in Evroazijskega prostora. Pripevek zaokroža oris arheoloških podatkov o rabi košarastih vrš v Evropi med prazgodovino in poznim srednjim vekom.

Ključne besede: Blejsko jezero, podvodna arheologija, ribolov, vrše, pletarstvo

Archaeological traces of fishing on Lake Bled: report on the underwater discovery of two basket-shaped fish traps

The paper reports on the recent chance finds of two basket fish-traps in Lake Bled. The presentation of the circumstances of the find is followed by a description of the fish-traps and the materials used, as well as the placement of the two devices in the context of historical fishing on the lake. In the following, the use of wickerwork traps in traditional inland fishing in the area of former Carniola and their placement in the ethnography of Europe and the Eurasian region is summarised. The article concludes with an overview of the archaeological data on the use of basket fish-traps in Europe between prehistory and the late Middle Ages.

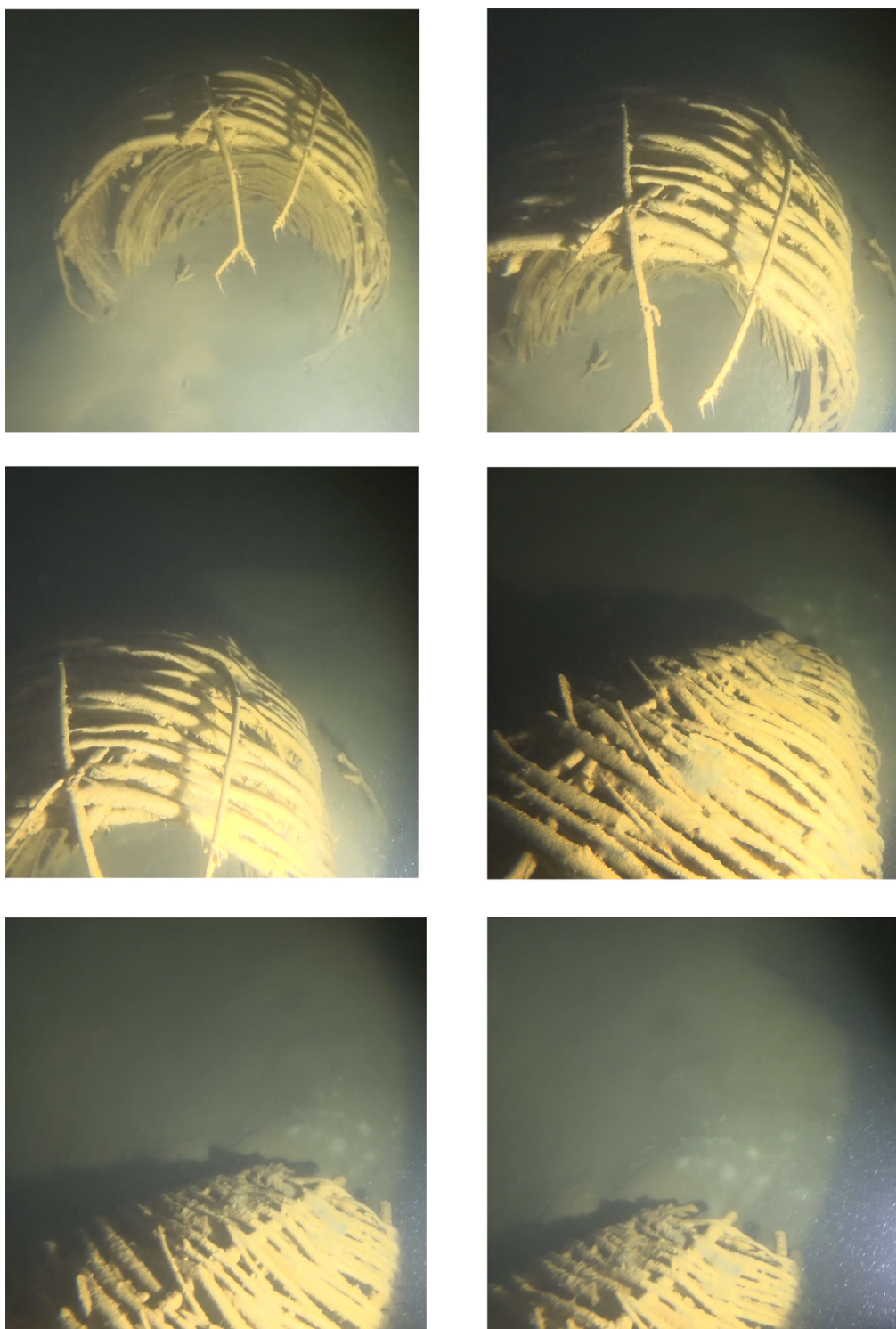
Key words: Lake Bled, underwater archaeology, fishing, fish-traps, wickerwork

Uvod

V letih 2020 in 2021 so potapljači Podvodne reševalne službe in Društva za podvodne dejavnosti Bled v Blejskem jezeru naleteli na dve ribiški vrši. Prva je bila odkrita 3. junija 2020 med pregledom severovzhodnega kraka jezerske natege po naročilu Direkcije za vode RS. Potapljača Rok Lesjak in Jure Žvan sta po zaključku dela odplavala stran od cevi natege proti vzhodu in na globini 21 m našla predmet v obliki košare s posebej izdelanim lijakasnim grlom v notranjosti (sl. 1). Položaj najdbe, okoli 150 m severno-severozahodno od polkrož-

nega rta med vilo Lastovka in vilo Beli dvor, je bil posnet z GoPro videokamero in lociran z ročnim GPS sprejemnikom Garmin eTrex35, nameščenim na plavajoči boji navpično nad potapljačema. Vrša (1) leži na jezerski kredi, delno pogreznjena v tanko plast mulja. Na zunanji površini košare je bil v času obiska viden fin muljast popr, brez organskega plavja.

Druga košara je bila odkrita med rednim potopom za odstranjevanje invazivnih školjk trikotničark (*Dreissena polymorpha*) 16. marca 2021. Košara (2) leži pod severovzhodno obalo Blejskega otoka, na globini 16 m, kjer kamninska osnova otoka z drobirjem prehaja v muljasto izravnano (sl. 2a in 2b). Notranjost vrše ni zamulje-

Slika 1: Blejsko jezero. Vrša št. 1 (foto: Jure Žvan).

Slika 2: Blejsko jezero. Vrša št. 2 (foto: Jure Žvan).

Slika 3 Blejsko jezero. Vrša št. 2 (foto: Jure Žvan).

na in prosto leži na dnu. Ustje vrše in grlo nista ohranjena, nekaj viter poškodovanega zgornjega dela košare leži na dnu tik ob vrši. Na vitrah in palicah košare, delno poraslih z algami, so se nabrali kosmi organskega detrita.

Med dokumentiranjem se vrš ni premikalo in sta ostali v istem položaju, kot sta bili odkriti.

Deblak in druge najdbe iz okolice druge vrše

Ob ponovnem obisku najdišča ob obali Otoka 23. septembra 2021, namenjenem izmeri vrše in odvzemu vzorcev za določitev vrst lesa, je Rok Humerca, študent drugostopenjskega programa arheologija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, v spremstvu Jureta Žvana, člana Podvodne reševalne službe Bled, 3,5–4 m severno od vrše odkril doslej nepoznan čoln deblak (sl. 4). Čoln, ki je izpostavljen v dolžini okoli 1 m, leži v smeri severovzhod-jugozahod. S premcem

se naslanja na podvodno melišče, preostanek pa izginja v mulj. Takoj za premcem ima čoln prekatno steno, kjer je širok okoli 50 cm. Od stene proti začetku zamuljenega dela deblaka, je njegova notranjost založena z 10 do 20 cm velikimi kamni, kar kaže na namerno potopitev. Sledov, ki bi kazali na funkcionalno povezanost plovila in vrše, med pregledom ni bilo mogoče ugotoviti.

Iz zgornjega desnega dela prekatne stene je bil odvzet vzorec za identifikacijo vrste lesa in določitev starosti uporabljenega debla. Preiskava, izvršena v laboratoriju Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, je pokazala, da je bilo plovilo izdelano iz lesa lipe (*Tilia sp.*). Oblikovanost in dimenzije premčnega dela kažejo določeno podobnost z zgodnesrednjeveškim deblakom z jezerskega dna pod grajsko skalo, ki je izdelan iz macesna (Gaspari, Humer-

Slika 4: Blejsko jezero. Premec čolna deblaka v neposredni bližini vrše št. 2 (foto: Jure Žvan).

ca, Žvan 2020). Radiokarbonska (AMS) analiza, ki so jo opravili v laboratoriju Beta Analytic, Inc., v Miamiju (FL), je potrdila, da tudi novoodkrit deblak sodi v zgodnji srednji vek (Beta-605815; 1240 ± 30 BP). Čas izdelave deblaka lahko okvirno umestimo med 8. in 9. stoletje, glede na to, da je bil vzorec odvzet iz območja stržena, pa ni izključena niti nekoliko mlajša starost (prva polovica 10. stoletja).

Na kamnitem pobočju v neposredni okolici, predvsem na severozahodni in severni strani vrše, je bila opažena precejšnja količina recentnega in povojnega odpada, pa tudi novoveškega gradiva, kot so odlomki glaziranih loncev in ročk-majolik.

Opis vrš

Okoliščine odkritja ter oblikovanost in način izdelave obeh pletenih priprav, posebej prisotnost lijakastega grla v prvi košari in zanke za vabo v drugi košari, omogočajo sklepanje, da gre v obeh primerih za vrši za ribolov in ne morda za kakšno drugo vrsto pletenih pripomočkov košaraste oblike za shranjevanje ali prenašanje, npr. košev za spravilo sena ali drugih pridelkov, kakršni so izdatno zastopani v tradicijski materialni in nesnovni dediščini slovenskega ozemlja (glej Bras 1973).

Prvo vršo označuje jajčasto oblikovana košara dolžine 100 cm in z največjim premerom približno 70 cm. Košara je izdelana iz razmeroma gostega prepleta viter in vzdolžnih palic. Vitre in palice so izdelane iz olupljenih in nerazcepljenih vej oziroma šibja, pri čemer znašajo

debeline palic okoli 0,5–1 cm, med vitrami pa so tudi tanjše (0,3–0,7 cm). Širina presledkov med vitrami znaša večinoma med 1 in 2 cm. V zgornjem delu košare so vitre pogosto parno zvite, spodnji del pa je izdelan iz posamično vpletenih viter. V košari je ohranjeno posebej izdelano okroglo lijakasto grlo iz radialno postavljenih palic in krožno vpletenih viter. Grlo je ločeno od košare in leži v njeni notranjosti. Skozenj so ribe lahko zaplaval v vršo, iz nje pa niso mogle pobegniti zaradi zožene odprtine. Položaj grla odseva položaj, v katerem je bil pritrjen na ustje košare, oziroma ni daleč od njega. Ustje košare ima premer okoli 60 cm, rep košare pa je oblikovan v okroglo odprtino, ki jo obdajajo konci palic. Premer odprtine znaša okoli 10 cm.

Od druge vrše, ki je po obliki in načinu izdelave podobna prvi, vendar precej robustnejša, se je našla samo jajčasto oblikovana košara s širšo odprtino na ustju in ožjo na drugem koncu. Cela vrša je v nekoliko slabšem stanju, z razrahljanim prepletom. Dolžina košare znaša 88 cm. Spretna odprtina meri približno 67 x 70 cm, zadnja pa 35 cm. Vzdolžne palice iz naravno ukrivljenih vej, ki so dale jajčasto obliko košari, so nameščene v razmikih okoli 28 cm. Palice so vgrajene z debelejšimi konci (premer 1–1,5 cm) pri manjši odprtini in s tanjšimi pri večji odprtini. Širina špranj med vitrami znaša med 2 in 3 cm. V notranjosti vrše se na sredini nahaja prepleten obroč iz dveh tanjših vej, ki je vpleten neposredno na vzdolžno palico košare. Odprtina obroča, ki je verjetno služil nameščanju vabe, meri 10 x 15 cm.

Obroč je na koncih prepleta povit in utrjen z zelo tanko kovinsko žico. Slednja kaže na čas od zadnje tretjine 19. stoletja, ko se v obratih v Ljubljani in na Gorenjskem razširi izdelovanje vlečene žice (Florjančič 2004, 94). Rezultati preiskave treh vzorcev lesa, opravljene v laboratoriju Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, so potrdili domneve, da so tako palice kot vitre druge vrše izdelane iz smrekovih vej (*Picea abies*). V ohranjenem stanju na vitrah in palicah ni opaziti lubja, vejic in iglic. Vprašanje je, ali so preplet izdelali iz "olupljenih" vej, ali pa je bil narejen iz zelenega smrečja. V primeru, da je bil preplet izdelan z iglicami in drobnimi igličastimi vejicami vred, so te zagotavljale izvrstno kamuflažo, saj je vrša pod vodo dajala videz zaraslega zavetja. Takšna vrša ni imela dolgega roka uporabe, saj so iglice verjetno v nekaj mesecih popolnoma odpadle. Morda je tudi to lahko vzrok, da so vršo odvrgli oz. zapustili.

Oris podatkov o ribištvu in ribolovu na Blejskem jezeru med poznim srednjim vekom in 19. stoletjem

Pomembnost ribjih lovišč Blejskega jezera kaže že njihova eksplicitna omemba (lat. *piscationibus*) v darovnicah iz let 1004 in 1011, s katerima je kralj Henrik II. briksenški škofiji podaril svojo posest na Bledu. Podeljena ribolovna pravica (*ius piscandi*) je obsegala tudi Bohinjsko jezero in dele obeh Sav (Štih 2004; id. 2011). V času celjskih grofov in Friderika III. so imeli blejski podložniki pravico ribolova tudi v Bohinjskem jezeru, za kar so morali dajati gospostvu vsake kvatre 24 rib. Konec 15. stoletja je blejsko gospostvo podložnikom prepovedalo lov v Bohinjskem jezeru, ker naj bi pod zapornico in na običajnih delih jezera lovili z nedovoljenimi napravami (Kaspret 1889, 91).

Herbart Turjaški, zakupnik blejskega gospostva med letoma 1558 in 1574, briksenski škofiji poroča o izvedenih ukrepih za boljši izkoristek ribjega plena, med katerimi izpostavlja krape in ščuke (Wallner 1889, 166; glej Gornik 1969, 122–126; Umek 1970, 505–507). Te navedbe dopolnjuje pogodba, s katero sta se upravnik blejske-

ga gospostva, Jurij II. in Andrej, škofu Nikolaju Kuzanskemu ob njegovem obisku na Bledu 1458 med ostalim zavezala izboljšati ribnike (Bizjak 2011, 34). Graščina je v sedemdesetih letih 18. stoletja dajala ribolovna območja na Savi Bohinjki v zakup domačinom, za kar so morali plačati letni najem in ji oddati določeno število rib. Grajski ribiči so lovili pod grajsko skalo in sicer postrvi (»losose«), ščuke in krape. Leta 1770 je glavar Toman poslal škofu velikega soma, iz Briksna pa so poleg prekajenih rib naročali tudi želve, rake in krastače (Fajfar 2011, 165).

V sredini 19. stoletja so v zelo čisti, prosojni vodi Blejskega jezera, v kateri se je s površine videlo več sežnjev v globino, prevladovali krapi, kleni, ščuke in somi, med katerimi je največji, ulovljen leta 1835, tehtal okoli 72 kg. Manj je bilo cenjenih postrvi, konkurenco ribičem pa so predstavljale vidre, ki naj bi na jezero »zablodile« iz Save, kjer naj bi jih bilo več (V.J. 1859, 135).

Viri iz časa med iztekom 15. in sredino 16. stoletja med ribiškimi pripravami blejskih in bohinjskih kmetov ter ribičev grajskega gospodarstva omenjajo mreže (nem. *Netze*), košare za shranjevanje živih rib (nem. *Fischhälter*) in vrše (nem. *Reuse*, *Fischschäfflein*), med načini ribolova pa še trnkarjenje in lov z dvižno mrežo (nem. *Sack*) (Kaspret 1889, 88–94). Janez Vajkard Valvasor kot gorenjski kraj s posebno večičmi izdelovalci ribiških primočkov izpostavlja Trzin, med njihovimi izdelki pa navaja »majhne mreže za ribolov, palice za trnkarjenje, sake, vrše in podobne reči.« (Valvasor 1689, II., 125). Kot spretne izdelovalce lesenih predmetov Valvasor omenja tudi Blejce (ib., II., 118, 137). Upodobitev Blejskega otoka v Časti in slavi Vojvodine Kranjske (II., 805) na jezeru prikazuje tri čolne podobnih dimenzij (4–6 m) in oblike, ki morda predstavljajo takrat običajno sredstvo za prevoz potnikov, verjetno tudi ribolov, in v katerih lahko morda prepoznamo deblake. Čolne podobne oz. enake oblike upodablja tudi oljna slika Bleda z okolico iz leta 1775, ki jo hrani Škofijski muzej v Briksnu (glej Fajfar 2011, 164).

Zgodovinskih virov o uporabi pasivnih ribolovnih naprav ni veliko. Na omenjeni sliki Ble-

Slika 5. Ludwik Rohbock. Ribolov z mrežo ali vršo na Blejskem jezeru (po Ruthner 1871).

da iz leta 1775 je na jezerski obali pod današnjo Vilo Bled prikazana ribiška koč na kolih (Fajfar 2011, 164–165); ena od možnih razlag predvideva, da ni šlo le za shranjevanju opreme namenjen objekt, urejen v plitvini zaradi lažjega pristajanja s čolni in procesiranja ulova, temveč koč z loputo oz. odprtino v tleh, skozi katero so na plitvo dno nastavljali dvižno mrežo za ribe, iščoč se senco med koli.¹

¹ O tej obliki ribolova pripoveduje že Herodot v opisu koliščarskih naselbin pajonskega plemena Doberov na Prasijskem jezeru (*Zgodbe*, knjiga 5, pogl. 16); nanjo je postal pozoren Vejsil Čurčič, avtor prispevka o tradicionalnem ribištvu Bosne in Hercegovine, ki je izšel leta 1912 in v katerem ugotavlja neločljivo povezanost domačij na kolih, kakršne je opazoval v Gornji Dolini na Savi, z ribištvom (Čurčič 1912, 491, Fig. 1 in 2). Dvižne mreže, ki so bile prilagojene ribolovu v plitvih priobrežnih delih, so sestavljali kvadratna mreža z 1 do 2,5 m dolgimi stranicami, katere vogali so bili vpeti na konce dveh križno postavljenih lesenih lokov (t.i. »sača« oz. »križak«; Pivko 1935,

Za tradicionalno trnkarjenje in ribolov z mrežo na Blejskem jezeru so na voljo tudi slikarske upodobitve iz 19. stoletja, med drugim oljna slika Josefa Erlerja iz leta 1830 (Stopar 2011) in romantična krajina neznanega avtorja (*»Veldes in Oberkrain«*). Slednja prikazuje ribiča pri trnkarjenju s palico v čolnu z izvlečenim premcem in privzdignjeno krmo (Zavodnik 2014, 30). Znan jeklorez Ludwika Rohbocka s prizorom Otoka in gradu iz smeri obale pod Malo Osojnico (*»Veldes mit dem See. Krain«*) upodablja ribolov v priobalni plitvini (Ruthner 1871; Stopar

159; Brinkhuizen 1983, 27–28, fig. 32). Sečišče lokov je bilo pritrjeno na dvižni drog, ki je bil pri lovu na večji plen opremljen s protiutežjo in vpet v rogovilo ali leseno ogrodje (t.i. »stava«; glej Pivko 1935, 159, sl. 1–6). Ta tip srednjeveškega ribolova se domneva na podlagi etnografskih primerjav (Amacher 2006, 128, Abb. 82 in 83), arheološko pa še ni potrjen.

2011). Krmar z drogom upravlja s čolnom, pomočnik v sredini čolna pa vleče iz vode mrežo z na zgornjem robu nanizanimi plovci (sl. 5).

Avtor opisa Bleda navaja, da je bilo leta 1857 na jezeru okoli 30 velikih in malih ladij. Večje, »plavke« in »ladije«, so služile prevozu potnikov, med manjšimi pa so »mrežence« uporabljali za ribolov z mrežo, »ledenice« pa pri lomljenju ledu (V. J. 1859, 136). Upodobitve jezerskih plovil iz platic z ravno krmo in z visokim premcem iz 19. stoletja kažejo podobnosti s čolni na krmna vesla tipa *Traunerl* iz širše skupine čolnov *Plätte*, ki so jih na alpskih jezerih na Bavarskem in v Avstriji uporabljali za lokalni promet, prevoz lesa in ribarjenje (Friedl 2014, 116–118 z nadaljnjo literaturo) in so predstavljali tudi prototipe za prve blejske pletne (glej Repe 2009, 123–124).

Razprava

Vrše v tradicionalnem sladkovodnem ribolovu

Kljub postopnemu upadanju sladkovodnega ribolova kot ene pglavitnih dejavnosti za oskrbo s hrano ob večanju pomena poljedelstva in živinoreje je prvi še v 17. in 18. stoletju zagotavljal pomemben vir hrane in dohodka, zlasti za podeželsko prebivalstvo. Orodja in načini ribolova se do sredine 20. stoletja niso bistveno spremenili (Ložar 1944, 111–117; Makarovič 1978, 206–210).

Na Slovenskem so poleg ribolova z rokami uporabljali še osti (vilice), žimnate zanke na palicah, nočne zanke, košaraste vrše iz vrbovja, iz vrvic pletene vrše ali ravšlje z notranjimi obroči različnih velikosti, sake v obliki prisekanega stožca z odprtino navzgor, pritrjene na rogovilo, saku podobne križake ter trnke in mreže.

Mrežaste vrše (ravšlji) so izdelane iz pletene vrvic in treh lesenih obročev, od največjega za vhodom v vršo do najmanjšega ob zaprtem delu vrše. Na koncu je imela mreža daljšo vrvico, na katero je ribič privezal dve ukrivljeni palici, ki jih je zataknil na spodnji in zgornji obroč in tako vršo napel. V vršo so dali koruzni storž, kos mesa ali drugo vabo za ribe. V vršo je riba zlahka zaplavala, sama struktura vrše pa ji je preprečila, da

bi izplavala iz nje. Manjše vrše so uporabljali tudi za lov rakov (Erhatic, Širnik 2016, 131).

Ribolov z mrežami in ribjimi pastmi je bil na Kranjskem prepovedan z zakonom o ribištvu na celinskih vodah iz leta 1880, ki med nedovoljenimi pripravami našteva: »mreže (saki), vrše (ravšeljni), ribolovne pletenice, pasti, tružice in druge priprave za ribji samolov«, razen »v svrhu umetalnega ribarstva ali za znanstvena preiskavanja«. Odločba koroške deželne vlade iz 1882 je med drugim prepovedala polaganje ribiških priprav v izlive rek v jezera in v odtok jezernic, najmanjšo velikost okenc pletenih ribiških mrež za jezera pa določila na 4 cm (Umek 1970, 499; Erhatic Širnik 2012, 21–23).² Podobni odloki glede načinov in dobe ribolova, ki so imeli namen zavarovati razmnoževanje rib in ščititi njih zarod, so bili v razmiku nekaj let sprejeti tudi v sosednjih deželah Avstro-Ogrske. Ribolov pod ledom je bil na Kranjskem prepovedan leta 1890, prepoved večine alternativnih oblik ribolova s pastmi pa so ohranile tudi zakonodaja Dravske banovine in povojna regulativa sladkovodnega ribištva (Umek 1970, 499–501; Erhatic Širnik 2012, 131, 136, 171–172). Kljub prepovedi so vrše na začetku 20. stoletja uporabljali skoraj na vseh slovenskih rekah in jezerih, ponekod tudi še po drugi svetovni vojni (glej Makarovič 1978, 207; Sketelj 2008). Nekateri so njihovo uporabo priporočali samo še za lov postrvi in lipanov v času drsti, da bi za potrebe ribogojnic pridobili dovolj iker (Erhatic Širnik 2016, 131).

Košaraste vrše

V etnografiji Evrope in Evro-azijskega prostora dokumentirane košaraste vrše z grlom (sl. 6) so glede na uporabljene tehnike prepleta izdelane na dva načina, na podlagi katerih Dick C. Brinkhuizen loči med t.i. lahkimi vršami s prepletom odprte strukture in gosto prepletenimi košarastimi vršami (nem. *Korbreuse*). Pri prvih sta obod in grlo izdelana iz podolžno na vršo vpletenih vzporednih palic v razmiku 0,5–1,5 cm. Medsebojno so palice spojene v pravilnih razmikih in

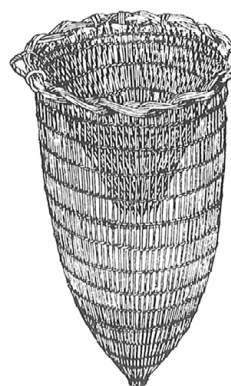
² Preozko pletene vrše so bile prepovedane že z redom o ribištvu za deželnokneže vode na Štajerskem iz leta 1506 (Umek 1970, 499).

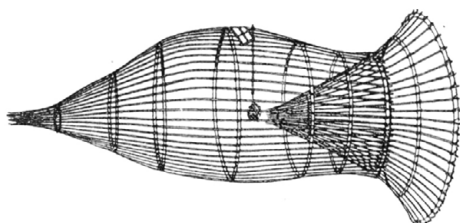
1 - Kirvu (Finska)

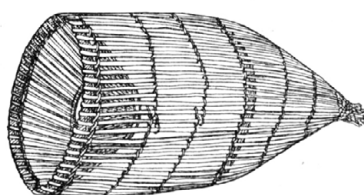
2 - Kuopio (Finska)

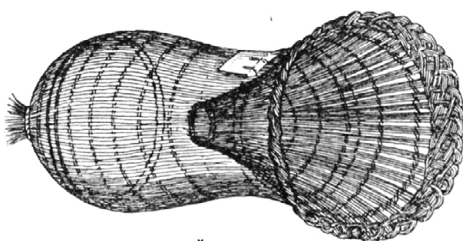
3 - Finska

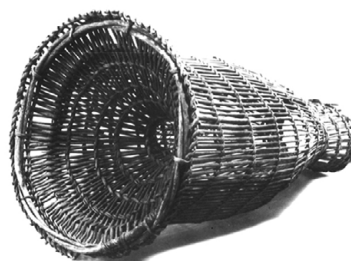
4 - Ágostonfalva (Madžarska)

5 - Jezero Ladoga (Karelija)

6 - Švedska

7 - Nizozemska

8 - Tobolsk (Sibirija)

9 - Batrovci (Srem)

10 - Sarajevsko polje
(Bosna in Hercegovina)

Slika 6: Pletene vrše iz Evrope in Evroazijskega prostora. Druga polovica 19. stoletja–prva tretjina 20. stoletja (1–6, 8 – po Sirelius 1906; 7, 9 – po Brinkhuizen 1983; 10 – po Čurčić 1912).

sicer s t. i. prečnimi vezmi v razmiku 6–10 cm, ki krožno, redkeje spiralno potekajo okoli vrše. Košaraste vrše imajo prav tako vzdolžne palice, ki pa so bolj razmaknjene kot pri lahkih vršah; košari dajejo teksturo prečne vezi (vitre) iz tesno skupaj vpletenih palic (sl. 3). Glede na dimenzije grla košarastih vrš lahko ločimo med vršami za lov na jegulje, pri katerih je premer notranjega grla znašal okoli 4 cm, medtem ko so bili premeri okoli 20 cm primerni za lov ščuk, ostržev in krapovcev. Pred položitvijo v vodo so ustje vrše premazali s testom, ponekod pa v notranjost položili kruh (Sirelius 1906, 410–411, Fig. 589, 590). Odprtina, skozi katero je ribič odvezemal ulovljene ribe, je bila urejena v koncu-repu košare. Lahko je zatesnjena z lesenim čepom, krpo tkanine ali pa so jo zategnili z vrvjo, ki jo je bilo mogoče sprostiti. Nekatere vrše imajo odprtino v ostenju košare, zaprto z loputo iz prepleta ali desko (Brinkhuizen 1983, 19–27).

Najbližje primerjalno gradivo za kulturno-zgodovinsko in tipološko opredelitev košarastih vrš iz Blejskega jezera ponuja lesorez Richarda Püttnerja s prizorom obrežja Osojskega jezera pri istoimenem kraju na sosednjem Koroškem, izdelan pred letom 1880 (Rosseger, Püttner 1879). Poleg treh manjših čolnov in večjega, z jadrom opremljenega čolna, v katerem sedi ribič s palico, je slikar na obrežju upodobil vsaj sedem košarastih vrš, en podolgovat, iz vrvice pleten ravšelj in običajno vlečno mrežo, ki se suši na soncu. Med košarastimi vršami lesorez prikazuje trebušasto do jajčasto zaobljene oblike z izvlečenim repom, izdelane v odprtem prepletu vzdolžnih palic, ki so povezane z redko razmeščenimi (parnimi) vitami (sl. 7). Glede na prej opisano delitev gre za najbolj razširjeno tehniko izdelave t.i. odprtih vrš, od katere pa blejski vrši bistveno odstopata tako po uporabljenem lesu kot manjši gostoti prepleta. V zvezi z vršo iz dna ob obali otoka, izdelano iz smrekovih vej, velja opozoriti na ribje koše za lov, s katerimi so ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja v Pohorskih vodah lovili postrvi. Koprivnik navaja, da so jih spleтали iz zelenega smrečja (Ložar 1944, 115), kar je imelo nedvomno funkcionalen namen, saj so manjše

vejice in iglice na vejah zagotavljale večjo gostoto košare, čeprav so sčasoma odpadle.

Vrša z ohranjenim grlom pripada tipu, pri katerem zunanja košara popolnoma objame posebej izdelano grlo, medtem ko pri drugih grlo sega izven ustja košare in je vpleteno v njeno ostenje (Brinkhuizen 1983, fig. 25). Geografsko in tipološko najbližjo primerjavo ponuja košarasta vrša s Cerkniškega jezera (sl. 8) v hrambi Slovenskega etnografskega muzeja (inv. št. 630:LJU;0008972), ki jo je muzej pridobil leta 1960 od Franca Gornika iz Grahovega. 110 cm dolgo vršo s košaro premera 58 cm označujejo gost preplet viter iz srobot, vpletenih med olupljene in razcepljene leskove palice. Posebej izdelano grlo je s tanko, okoli 1 mm debelo žico, pritrjeno na rob ustja košare. Odprtina grla je na koncu oblikovana v lijak iz priostrenih leskovih palic, ki so jo med uporabo zaprli s travo ali prepletli z laneno vrvjo. Druga vrsta okvirno sočasnih vrš s Cerkniškega jezera je imela vitre iz bezgovega lesa (Peršič 2002).

Bolj podolgovato obliko s koničasto izvlečenim koncem ima 162 cm dolg primerek odprtega tipa vrše iz trstovega protja, ki so jo v prvi polovici 20. stoletja uporabljali v Vavti vasi za ribolov v reki Krki (sl. 8) in jo danes hrani Dolenjski muzej. Vretenasto zavito razmeščene vzdolžne palice so z zankami iz železne žice pritrjene na pet notranjih viter. Ožja odprtina je stisnjena z žično zanko. V prvo vitro, ki oblikuje ustje premera 57,5 cm, so na enak način vpete palice stožčastega grla, ki ga utrjuje ena sama vitra (Križ 2012, 22).

Dvodelne vrše z grlom pozna tudi tradicionalno ribištvo Bosne in Hercegovine (Čurčić 1912, 537–539, Fig. 63) ter ob srednjem toku reke Save na Hrvaškem. Vrša v obliki podaljšanega lijaka, izdelana v okolici Siska leta 1930 iz gostega vrbovega prepleta viter z vzdolžnimi snopi palic, ima široko vhodno odprtino, razširitev na sredini in manjšo odprtino na drugem koncu. V osrednji del košare je vstavljeno lijakasto grlo, ki ima ob notranji odprtini bodice (Mrgić 2001, 71).

Slika 7: Richard Püttner. Prizor z ribiškimi pripomočki na obrežju Osojskega jezera iz začetka druge polovice 19. stoletja. Lesorez, 19 x 24 cm (po Rosseger 1879).

Vrše iz arheoloških kontekstov

Najstarejše ohranjene vrše izvirajo iz mezolitskih najdišč Severne Evrope in Francije (Monthel, Blanc, Gury 2000, 170; Nadler 2020), najpogostejše pa so izdelane iz vrbovega šibja, redkeje iz leskovih ali drenovih palic. Velja omeniti, da se nekatere bolj ohranjene vrbove vrše iz srednje in mlajše kamene dobe praktično ne razlikujejo od primerov iz prve polovice 20. stoletja, kar kaže, da nadaljnja optimizacija teh ribiških priprav iz prepleta ni bila potrebna ali celo mogoča (Nadler 2020, 19–20).

Med neolitikom in bakreno dobo so v severnem predalpskem prostoru najpogostejše vrše v obliki steklenice oz. stožca, med katerimi največje dosegajo 4 m. Nekatere so končni del več-

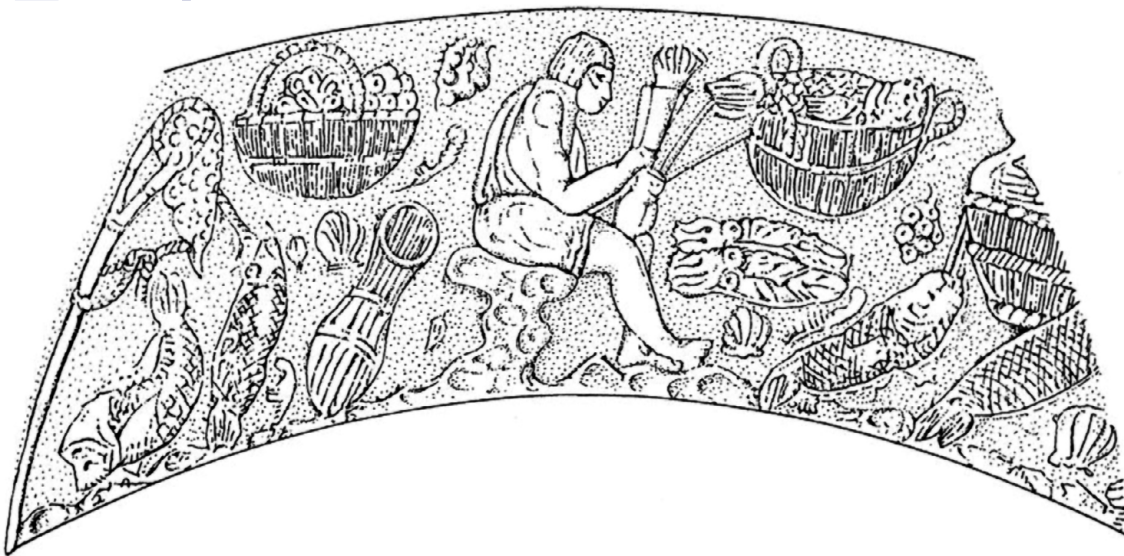
jih lijakasto urejenih ograj iz prepleta, izdelanega iz palic leske, vrbe, breze in drugih vrst lesa, ki so usmerjale ribe v mreže ali vrše. Enega od dokazov za zgodnjo uporabo tovrstnih ribolovnih tehnik na jezerih celinske Evrope predstavljajo starejše železnodobne naprave iz nekdanjega jezera Feder na območju današnjega Federseeried na Bavarskem. Tam so pri kraju Oggelshausen-Bruckgraben v zamočvirjenem zalivu, v katerega se izteka manjši potok, odkrili več palisad in sledove koč iz časa med 730 in 621 pr. n. št. Pod kočami so se ribe ujele v vrše ali mreže. Množica ostankov ščuk kaže, da so bile naprave specifično prilagojene za lov na to vrsto (Königer 2002; Königer, Lübke 2001).

Slika 8: Primeri vrš, ki so se uporabljale na celinskih vodah na slovenskem in hrvaškem ozemlju: 1 - Cerkniško jezero; 2 – Sava pri Sisku; 3 – Krka pri Vavti vasi (1 - Slovenski etnografski muzej, inv. št. 630:LJU;000 8972; 2 – Mrgič 2021, 71; 3 - Dolenjski muzej, inv. št. R 300).

Med redke najdbe vrš iz bronaste dobe sodi primerek z območja poznoneolitskega kolišča na Hodiškem jezeru na avstrijskem Koroškem. Gre

za škatlasto vršo iz palic, radiokarbonsko datirano v 10.–9. stoletje pr. n. št. (Cichocki, Dworsky 2005). Posamična odkritja iz železne dobe, npr.

Slika 9: Upodobitev izdelave košarastih vrš na bronastem vrču iz Eygeda, Madžarska. Neronsko obdobje (po Monthel, Blanc, Gury 2000).

z najdišč Uitgeest-2, Utrecht-Amerikalaan in Houten na Nizozemskem ter Melz-sur-Seine v Franciji (glej Dütting, van Rijn 2017, 47), kažejo, da sta odsotnost ali skromna zastopanost vrš v posameznih obdobjih navidezni in ju lahko pripišemo stanju raziskanosti.

V rimskem obdobju so košaraste vrše izpričane tako z arheološkimi najdbami kot upodobitvami; med slednjimi so najbolj izpovedne tiste na severnoafriških talnih mozaikih. Odi-sejev mozaik iz Dougge in dva mozaika v Soussi prikazujejo tehniko morskega ribolova z vršami jajčaste oblike, nanizanimi na vrvi (Monthel, Blanc, Gury 2000, 171, Fig. 13). Zelo nazoren je tudi prizor na bronastem vrču (œnochoé) iz Eygeda pri Budimpešti (sl. 9), datiranim v obdobje Neronove vladavine (54–68 n. št.). Na skalnem obrežju sedeči ribič, obdan z ribami, košarami in mrežami, izdeluje vršo, podobno tisti, ki je upodobljena za njim (Monthel, Blanc, Gury 2000, 172, Fig. 14).

V največjem številu so rimske vrše arheološko izpričane na najdiščih na Nizozemskem (sl. 10), kjer je bilo odkritih 21 primerkov, zlasti v rečnih rokavih v bližini utrdb (npr. De Meern, Velsen, Zwammerdam) in (vojaških) viku-

sov (npr. Valkenburg). Pri vseh, razen eni, gre za gosto spletene košare valjaste ali zvonaste oblike z integralnim grlom in repno odprtino za odjem ulova (sl. 5). Gosto spletene vrše so znane že iz železnodobnih kontekstov, kar odreka validnost starejšim domnevam, da gre za rimsko inovacijo. Izdelava se je začela pri grlu in sicer z vgrajevanjem palic (t. j. pasivnih elementov), običajno v parih, občasno treh palic skupaj, in v razmikih 2–4 cm. Nato so med palice vpletli po eno vitro (t. i. angleški način) ali, redkeje, več viter skupaj (t. i. francoski način). Pri nekaterih vršah so z vpletanjem viter pričeli šele višje, tako, da so konci palic oblikovali koničast lijak. Pri posameznih grlih so vitre med dvema palicama enkrat zvili, kar je olajšalo vpletanje. Po nekaj decimetrih so palice zavili nazaj in pričeli z izdelavo košare. Z dodajanjem novih palic so povečali premer in ji dali želeno obliko, nato pa so premer z vpletanjem viter postopno zmanjšali do repne odprtine premera 2–4 cm, izjemoma 7,5 cm. Večina vrš meri v dolžino med 80 in 103 cm, v širino pa 35 do 67 cm. Praviloma so izdelane iz vrbovega šibja s posameznimi drenovimi palicami. Debeline palic in viter so podobne, običajno pa imajo premer med 3 in 8 mm. Gre za pravilo-

ma zgodaj spomladi odrezane, leto dni stare veje, občasno sta izpričana tudi 2- ali 3-letni prirast. V vodo so jih polagali obtežene, saj so bili v notranjosti 12 od 19 pasti odkriti kamni, kosi opek ali goveje kosti. Obstajajo indici, da so bile vsaj nekatere vrše privezane na kole (Dütting 2016; Dütting, van Rijn 2017).

Vršam primerljiv preplet so v rimskem obdobju domnevno uporabljali tudi za gradnjo stene stacionarnih ribogojniških naprav. Slednjim pripadajo nedavno prepoznani ostanki lesene škatlaste konstrukcije velikosti 12 x 2,8 x ca. 2,8 m, ki je bila odkrita v starem rokavu reke Thielle v La Tène, na obali Neuchâtelskega jezera (Pillonel, Reginelli Servais 2009).

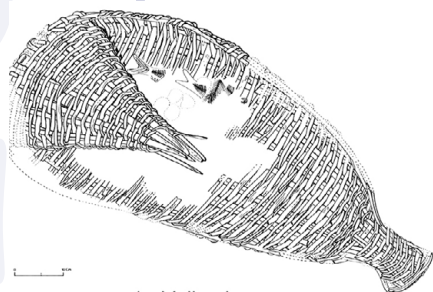
Kot kažejo najdbe iz močvirja Oberdorla v Turingiji so z vršami v rimskem obdobju radi lovili tudi Germani. V zamočvirjenem, okoli 200 x 100 m velikem jezeru, ki je imelo med železno dobo in zgodnjim srednjim vekom kulturno obelje, so odkrili nič manj kot 39 v celoti ali delno ohranjenih vrš iz vrbovega šibja. Vrše so odlagali zlasti v času med iztekom 1. stoletja pr. n. št. in srednjim cesarskim obdobjem. Večinoma gre za stožčasto oblikovane vrše, odkriti pa so bili tudi košarasti primerki, obe vrsti z grlom. Stožčaste vrše imajo na odprtini premer 90 cm, ki se na 80 do 90 cm dolžine zmanjša na okoli 40 cm, nato pa se koničasto zoži ali valjasto izteče. Grlo je dolgo okoli 30–40 cm in ima odprtino s premerom 20 cm. Košaraste vrše so dolge 80–90 cm in široke okoli 40 cm; grlo je dolgo 30–40 cm, repna odprtina pa ima premer 20 cm. Rep vrše so zaprli z obročkom iz vrbovega prepleta, nataknenim na konce palic. V nekaterih vršah so odkrili kamne za obtežitev; vrše so bile zasidrane oz. pritrjene, njihove položaje pa so označevali z dolgimi koli, zapičenimi v jezersko dno ali obalo. Izvlekli so jih s pomočjo drogov s kavli. Kostni ostanki rib, ki so se primeroma ohranili v vršah, kažejo, da so z njimi lovili ščuke in linje (Barthel 1977, 151–163).

Skoraj v celoti ohranjena vrša, datirana v 3. stoletje, je bila odkrita v starem rečnem rokavu Saône pri Chalonu-sur-Saône, na lokaciji Petit-Creuseot. Iz vrbovine, dreva in srobotna izdelana

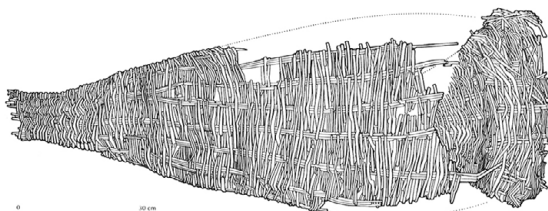
na vrša je dolga 1,30–1,34 m in široka 53 cm. Dolžina grla znaša 44 cm, premer notranje odprtine pa 15,7 cm. Repna odprtina ima premer 12–13 cm. Gre za enodelno vršo z gostimi vitrami debeline 1,5 do 8 mm, vpletenimi med razmaknjene snope treh palic (Monthel, Blanc, Gury 2000). V 4. stoletje verjetno sodi okoli 230 x 70 cm velika vrša iz vrbovega prepleta odprte, vzdolžne strukture, ki so jo odkrili leta 2009 v opuščenem rokavu reke Emscher pri kraju Castrop-Rauxel, skupaj z vrstami kolov, morda ostanki ribolovnih ograj (Nadler 2020, 36; Speckmann, Pappe 2010, 95–96, Abb. 4, 5).

Srednjeveške vrše so ne glede na obliko praviloma izdelane iz prepleta šibja, z njimi pa so lovili ribe, kozice in rake. Večinoma gre za lovne košare z lijakastim grlom. Med posebne, grobo izdelane oblike teh naprav sodi trobentasta vrša, ki nima grla in je bila prilagojena za ribolov v močnejših rečnih tokovih, primeroma po več vrš v vrsti, zataknenih ena v drugo. Še precej dolgo v visoki srednji vek so se uporabljale samo vrše z vitrami iz dolgih vrbovih, leskovih ali drenovih palic, povezanih s tankimi vrbovimi vejami, vrbovim lubjem, srobotom ali lipovim ličjem. Trobentasto oblikovane pletene vrše so v skoraj nespremenjeni obliki ostale v uporabi do konca srednjega veka in naprej, v poznem srednjem veku pa se jim pridružijo mrežaste vrše z lesnim ogradjem (Nadler 2020, 52–53).

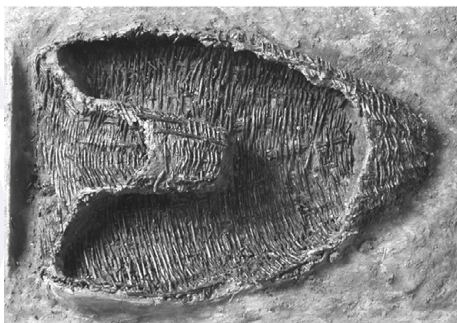
V okolici zgodnesrednjeveške otoške utrdbe Mikulčice v poplavni ravnini reke Morave so odkrili 14 vrš, ki pripadajo dvema oblikama. Pri prvi obliki, ki ji je moč pripisati 5 najdb, gre za zaobljene košaraste vrš z uvlečenim grlom, izdelane iz gostih viter, vpletenih med enojne ali parne palice. Druga oblika je zastopana z dvema primerkoma podolgovatih, stožčasto oblikovanih vrš, pri katerih so bile vzdolžne palice povezane s precej razmaknjenimi prečnimi vezmi. Dokumentirana dolžina vrš prve oblike ne presega 120 cm, premer grla pa znaša 14–20 cm. Na repu so bile palice verjetno zvezane skupaj. Analiza lesa edinega preostalega primerka vrše iz izkopavanj v letih 1966–1968 in 1972–1975 je pokazala, da je izdelan iz vrbovih vej. Večina vrš je

1 - Valkenburg
(120-140 n. št.)

2 - Petit-Creusot
(3. stoletje)

3 - Leidsche Rijn Gemeentewerf
(prva polovica 1. stoletja)

4 - Leidsche Rijn Gemeentewerf
(konec 2.-začetek 3. stoletja)

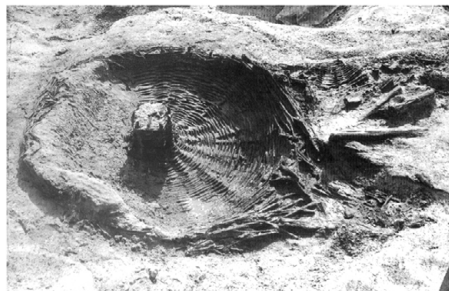
5 - Oberdorla
(2./3. stoletje)

6 - Cham-Bibersee
(5./6. stoletje?)

7 - Mikulčice
(9. stoletje)

8 - Mikulčice
(9. stoletje)

Slika 10: Arheološke najdbe vrš iz časa med 1. in 10. stoletjem (1, 3, 4 - po Dütting, van Rijn 2017; 2 - po Monthel, Blanc, Gury 2000; 5 - po Behm Blancke 2003, 6 - po Koller 2017; 7, 8 po Poláček, Marek, Skopal 2000).

bila odkrita v rečnem rokavu v neposredni bližini severozahodnega mostu, zato avtorji objave domnevajo, da so bile privezane na mostno konstrukcijo, čemur pritrjujejo tudi ostanki tam najdene vrvi. Več vrš je ležalo z navzdol obrnjeno odprtino, kar bi lahko kazalo na vodnim razmeram in specifični ribji vrsti (peščenke; nem. *Sandall*) prilagojeno nastavljanje (Poláček, Marek, Skopal 2000, 202–203, Karte 6, Abb. 28, Taf. 11–13).

Večino dokazov za stacionarne oz. pasivne ribolovne naprave iz zgodnjega in visokega srednjega veka predstavljajo lijakasto postavljene palisade, ki so na primernih delih rečnih strug ali rokavov usmerjali ribe v mreže ali vrše iz šibja, arheološko izpričane v Angliji, Skandinaviji, Nemčiji, na Poljskem in v Švici. Mednje sodijo vrsti kolov, interpretirani kot ostanki usmerjevalnih ograj, in množica kamnitih in svinčenih uteži na reki Charente pri Taillebourgu-Port d'Envaux, ki so datirani med začetek 9. in začetek 12. stoletja (Dumont, Mariotti 2013, 97–100, 193–223, Fig. 75), ter konstrukcija iz navpično zabitih kolov in predfabriciranih panelov prepleta na reki Thielle blizu izliva v jezero Neuchâtel, ki je delovala v kratkem obdobju med letoma 1124 in 1126 n. št. (Plumettaz, Pillonel, Thew 2011). Podobne naprave so bile raziskane v strugi Saône pri Saint-Marcelu južno od Chalona-sur-Saône (11.–13. stoletje; Bonnamour 1992; id. 2006) in reki Trent v Colvicku (1070–1200 n. št.; Lasco-Bradley, Salisbury 1988).

Sorodne naprave so v srednjem veku dokumentirane tudi na jezerih ob alpskem loku. V priobalnem pasu nekdanjega jezera Bibersee pri kraju Cham v švicarskem kantonu Zug so izkopali skupino 28 vrš, datiranih v obdobje med 5./6. in 14. stoletjem, ter dve ograji iz prepleta (Koller 2017). Vrše različnih oblik in velikosti so izdelane iz različnih vrst lesa, med katerimi prevladuje vrba. Tehnično-izvedbeno gre pri večini vrš za dvodelne naprave z grlom in prostorom za zadrževanje ulova, izdelane iz enostavnega prepleta posameznih vzporednih viter in ogrodnih palic (nem. *stab geflochtene*), pri nekaterih pa so vitre tudi parno zvite (nem. *voll geflochtene*).

Sledovi ribiških priprav, ki so jih na celinskih vodah uporabljali skozi srednji vek in naprej vse do 19. stoletja, so sestavni del vodne kulturne krajine (t. i. *waterscape*), kot jo je na primeru stavb in naprav na obeh straneh obalne črte jezer in rek severnega predprostora Alp definiral Martin Mainberger. Poleg raznovrstnih ureditev obale pomemben del naprav pripada t. i. historičnim ribogojnicam iz kolov in vejevja, ki so kot zaščita pred večjimi plenilci služili kot zavetje ribjemu podmladku, njihovi ostanki pa se raztezajo do 25 m stran od obale. V Bodenskem jezeru je bila dokumentirana novoveška kamnita struktura za zadrževanje mladice, pogoste pa so tudi pasti iz vencev gosto zabitih kolov, med katerimi nekatere datirajo še v prazgodovino. Podobne krožne strukture premera do nekaj metrov, znane iz okolice srednjeveških mest in naselbin, so verjetno služile zadrževanju ulova za prodajo ob tržnih dnevih (Mainberger 2019).

Sklep

Obravnavani vrši sta ena redkih neposrednih arheoloških dokazov za historični ribolov na Blejskem jezeru. Glede na etnografsko evidenco je bila trajnost vrš omejena kvečjemu na par let uporabe (Brinkhuizen 1989, 25). Ob koncu rabe, bodisi zaradi izrabljenosti, propadlosti ali poškodb, so vrše lahko pustili tam, kjer so bile zadnjič nastavljene, ali jih – morda pogosteje – zavrgli na kopnem, kjer so se možnosti za njihovo ohranitev bistveno zmanjšale. Vrša z dna ob obali Otoka je bila morda nameščena zaradi vedenja o navadah specifičnih ribjih vrst, medtem ko najdišče primerka z odtrganim grlom na globokem dnu severno od vile Beli dvor kaže na možnost, da je bila poškodovana vrša zavržena med plovbo. Manj verjetno se namreč zdi, da je bila tam nastavljena in naposled tudi zapuščena. Glede na predlagano datacijo vrše z dna pri Otoku, utemeljeno zlasti z žično utrditvijo zanke za vabo, ni izključeno, da je bila vrša uporabljena v povojnem času, bodisi prikrito ali pa kot izjema s posebnim dovoljenjem pristojnega ministrstva, saj je bilo jezero izvzeto iz »gorenjske ribarske enote« (Erhatic Širnik 2012, 124, 131).

V kolikor so bile podvodne arheološke raziskave Blejskega jezera v preteklosti usmerjene v priobalne dele in ozek pas okoli Otoka (Petru 1984; Logar, Bitenc 1984; Gaspari (ur.) 2008), pa odkritje v tem prispevku predstavljenih vrš in podatki visokoresolucijskega batigrafskega snemanja opozarjajo tudi na velik potencial globljih delov jezerske kotanje. Upoštevajoč zahtevne razmere za potapljanje, ki jih prvenstveno zaznamujeta precejšen hlad in pogosto slabša vidljivost, se najprimernejše nadaljevanje raziskav zarisuje v okviru nadgradnje sodelovanja s potapljači DPD in PRS Bled ter izvedbe usmerjenih točkovnih preverjanj sporočenih odkritij in batigrafskih anomalij. Skupni podvodni pregledi so med drugim omogočili dokumentiranje in preliminarno študijo zgodnesrednjeveškega čolna deblaka kot trenutno najstarejšega znanega plovila iz jezera ter izvedbo začetnih raziskav arheološko izjemno zanimive plitvine na območju potopljenega ledeniškega obrusa med Želečami in Mlinem (Fras 2020; Gaspari *et al.*, v tisku). Jezero zagotovo še skriva delno ali v celoti pokopane sledove gospodarske in kultne rabe vodnega prostora, ki jih ne bo mogoče ugotoviti brez testnih izkopov. Slednje načrtujemo v bližini vtokov potokov ter na območju ustja Jezernice, ki je že dalo zelo izpovedne najdbe iz časa med mlajšo bronasto dobo in 20. stoletjem (Gaspari 2008). Posebno področje dokumentiranja, ki mu bo potrebno posvetiti dodatno pozornost, so ladje in čolni ter drugi ostanki iz obdobja razvoja Bleda kot turističnega in zdraviliško-rekreativnega središča, prizorišča politično-diplomatske dejavnosti s poletno rezidenco jugoslovanske kraljevine ter sedeža nemške okupatorske oblasti med drugo svetovno vojno.

Zahvale

K pripravi članka so z nasveti in podatki pomembno pripomogli Barbara Sosič, muzejska svetovalka ter kustosinja za kulturo gospodarskih načinov in prometa v Slovenskem etnografskem muzeju, mag. Tatjana Dolžan Eržen, muzejska svetnica za etnologijo v Gorenjskem muzeju, Magda Peršič, muzejska svetnica, etnologinja, v Notranjskem muzeju, in Alenka Stra-

žisar Lamovšek, kustosinja etnologinja v Dolenjskem muzeju.

Vrste lesa, iz katerih so bili izdelane v prispevku predstavljene najdbe, so določili izr. prof. dr. Maks Merela, dr. Angela Balzano in Luka Krže, dipl. inž. lesarstva.

Vsem se avtorji zelo zahvaljujemo.

Opomba

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega dela prvopodpisanega na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in ob uporabi sredstev raziskovalnega programa Arheologija P6-0247, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Povzetek

Prispevek predstavlja dve ribiški vrši iz osrednjega dela Blejskega jezera, ki so ju poleti 2020 in spomladi 2021 odkrili potapljači Društva za podvodne dejavnosti Bled. Košarasto oziroma jajčasto oblikovani košari sta izdelani iz vzdolžnih palic in gosto vpletenih viter. Vrša iz jezera severno od vile Beli Dvor ima ohranjeno posebej izdelano grlo in je domnevno narejena iz vrbovega šibja. Pri robustnejši vrši iz smrekovih vej, najdeni ob severovzhodni obali Otoka, grlo manjka. V notranjosti ima pritrdjen obročast preplet za namestitev vabe, prevezan z vlečeno žico, ki uporabo vrše umešča v čas od vključno zadnje tretjine 19. stoletja naprej. Podobne košaraste vrše so znane že iz pozne prazgodovine in antike, v praktično nespremenjenih oblikah pa se ohranijo skozi srednji vek in naprej. V 18. in 19. stoletju so se košaraste vrše uporabljale na večini rek in jezer na Slovenskem, ponekod še nekaj desetletij po drugi svetovni vojni. Obe vrši sta ostali v istem položaju, kot sta bili odkriti.

Summary

The paper presents two fish-traps from the central part of Lake Bled, discovered in summer 2020 and spring 2021 by divers from the Bled Association for Underwater Activities. The basket- or egg-shaped traps consist of longitudinal wickets and densely twisted woven transverse stripes. The trap from the lake bottom north of Villa Beli Dvor has a specially made funnel throat and is probably made of willow twigs. The more robust trap made of spruce branches found near the north-

east coast of the island lacks the funnel throat. Inside is a ring-shaped anchorage for the bait, knotted with drawn wire, which dates its use to the period beginning in the last third of the 19th century. Similar basket traps have been known since late prehistory and antiquity and survived in virtually unchanged form into the Middle Ages and beyond. In the 18th and 19th centuries, basket fish-traps were used on most rivers and lakes on the territory of present-day Slovenia and surrounding areas, and in some places even for several decades after the Second World War. Both fish-traps have remained in the same place where they were discovered.

Vir

Herodot iz Halikarnasa, *Zgodbe*. Ljubljana: Slovenska matica, 2006 (prevod Anton Sovre).

Literatura

- Amacher, U., M. Garnen, 2006. »Netzen, Bären und Schnüren. Die Geräte und Fangmethoden der Fischer im Mittelalter.« V *Fisch und Fischer aus zwei Jahrtausenden. Eine fischereiwirtschaftliche Zeitreise durch die Nordwestschweiz*, Heide Hüster Plogmann (ur.), Forschungen in Augst 39, 123–130. Augst: Römermuseum Augst.
- Barthel, H. J. 1977. »Die Germanische Binnenfischerei im Gebiet des See- und Moorheiligtums von Oberdorla.« *Alt-Thuringen* 14, str. 148–185.
- Behm-Blancke, G. 2003. »Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla.« *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte*, Band 38, 1, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag.
- Benoit, P., F. Loridant, O. Mattéoni. (ur.). 2004. *Pêche et pisciculture en eau douce: la rivière et l'étang au Moyen Âge*. Actes de ires Recontres internationales de Liessies, 27, 28, 29 avril 1998, Lille: Conseil général du Nord.
- Bizjak, M. 2011. »Blejski grad in gospostvo pod upravo rodbine Kraig.« V: *Blejski grad. 1000 let prve omembe*, Marko Vidic (ur.), 28–39, Bled: Muzejsko društvo bled, Narodni muzej Slovenije in Zavod za kulturo Bled.
- Bonnamour, L. 1992. »Fouille d'aménagements médiévaux dans le lit de la Saône au sud de Chalon.« *Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est* 43, 1992, str. 353–378.
- Bonnamour, L. 2006. »Pêcheries.« V *Archéologie des lacs et cours d'eau*. Collection »Archéologiques«, Annie Dumont (ur.), 93–95. Paris: Editions Errance.
- Bras, L. 1973. *Pletarstvo na slovenskem*. – Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Dick C. Brinkhuizen, D. C. 1983. »Some notes on recent and pre- and protohistoric fishing gear from Northwestern Europe.« *Palaeohistoria* 25, 1983, str. 7–53.
- Cichocki, O. 2003. *Der Pfahlbau im Keutschacher See*. V *Samonig* 2003, str. 30–34.
- Cichocki, O., C. Dworsky, 2003. »Inselsiedlungen in Kärnten - Forschung im Keutschacher See.« V *WES'04 - Wetland Economies and Societies. Proceedings of the International Conference in Zürich, 10-13 März*, Collectio Archaeologica 3, Philippe Della Casa, Martin Trachsel (ur.), 251–254. Zürich : Chronos : Schweizerisches Landesmuseum Zürich.
- Čurčić, V. 1912. »Die volkstümliche Fischerei in Bosnien und der Herzegovina mit besonderer Berücksichtigung der Savefischerei bei Donja dolina.« *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina* 12, str. 490–589.
- Dumont, A., J. F. Mariotti. 2013. *Archéologie et histoire du fleuve Charente. Taillebourg – Port d'Envaux: une zone portuaire du haut Moyen Âge sur le fleuve Charente*. Dijon: Éd. universitaires de Dijon.
- Dütting, M. K. 2016. »Fishing gear from the Roman period in the Netherlands: An

- overview.« *Environmental Archaeology* 21(4), str. 389–401.
- Dütting, M. K., P. van Rijn, 2017. »Wickerwork fish traps from the Roman period in the Netherlands.« V: *Wald- und Holznutzung in der römischen Antike*, Archäologische Berichte 27, Tünde Kaszab-Olschewski, Ingrid Tamerl (ur.), 37–95. Heidelberg: Propylaeum.
- Erhatic Širnik, R. 2012. *Slovensko sladkovodno ribištvo in ribiči skozi čas*. Ljubljana: Ribiška zveza Slovenije.
- Erhatic Širnik, R. 2016. »Stari načini ribolova (4. del). Vrše, ribji koši, bobni, perotnjaki in podobne priprave.« *Ribič*, letnik LXXV, št. 5, str. 131.
- Fajfar, J. 2011. »Sliki Bleda z okolico iz leta 1775.« V: *Blejski grad - 1000 let prve omembe*, Marko Vidic (ur.), 150–167. Bled: Muzejsko društvo, Zavod za kulturo, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Florjančič, S. 2004. »Proizvodni program in prodaja izdelkov industrijske zadruga v Kropi.« *Vigenjc. Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi* IV, 2004, str. 87–99.
- Fras, M. 2020. »Arheološke raziskave Blejskega jezera v letu 2019.« V: *Arheologija v letu 2019. Dediščina za javnost, Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva na spletni videokonferenci, 11. decembra 2020*, 20. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo.
- Friedl, G. 2014. *Holzschiffbau in Österreich*. Masterarbeit, Wien: Universität für Bodenkultur.
- Gaspari, A. 2008. »Pregled in perspektiva arheoloških raziskav Blejskega jezera.« V *Neznano Blejsko jezero : podvodna kulturna dediščina in rezultati arheoloških raziskav: Underwater cultural heritage and the results of archaeological research*, Vestnik 20, Andrej Gaspari (ur.), 12–26. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Gaspari, A., R. Humerca, J. Žvan, 2020. »Odkritje zgodnesrednjeveškega čolna deblaka v Blejskem jezeru.« *Razgledi Muzejskega društva Bled za leto 2020*, 12, str. 31–33.
- Gaspari, A., R. Masaryk, M. Fras, J. Štaudohar, D. Badovinac, 2022. »Zanimiva arheološka odkritja na območju potopljenega ledeniškega obrusa v Blejskem jezeru pri Želečah.« *Kronika*, v tisku.
- Ginella, F., P. Koch, 2006. »Archäologie der römischen Binnenfischerei.« V *Fisch und Fischer aus zwei Jahrtausenden. Eine fischereiwirtschaftliche Zeitreise durch die Nordwestschweiz*, Forschungen in Augst 39, Heide Hüster Plogmann (ur.), 119–122. Augst: Römermuseum Augst.
- Gornik, F. 1969. *Bled v fevdalni dobi*. Bled: Zavod za napredek turizma.
- Huber, R. 2018. »Eine kurze „Fischerei-Zeitreise“ durch den (Vor-)Alpenraum.« Österreichs Fischerei 71(2/3), str. 59–72.
- Kaspret, A. 1889. »Ueber die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des XV. und in Anfänge des XVI. Jahrh.« *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 2, 1889, str. 70–148.
- Koller, H. 2017. »Fische im Flechtwerk. Ein reiches Inventar mittelalterlicher Reusen aus dem Bibersee in Cham.« *Tugium* 33, 2017, str. 129–152.
- Königer, J. 2002. »Oggelshausen – Bruckgraben – Funde und Befunde aus einer eisenzeitlichen Fischfanganlage im südlichen Federseeried, Gde. Oggelshausen, Krs. Biberach.« *Jahrbuch 2001/2002. Heimat- und Altertumsverein Heidenheim a. d. Brenz*, str. 33–56.
- Križ, I. 2012. *Dolenjska in njeni ljudje: vodnik po stalni etnološki razstavi Dolenjskega muzeja Novo mesto*. Novo mesto: Dolenjski muzej.
- Königer, J., C. Lübke, 2001. »Bemerkungen zur vorgeschichtlichen Fischerei im westlichen Bodenseegebiet und in Oberschwaben.« *Nachrichtenblatt*

- Arbeitskreis Unterwasserarchäologie* 8, 2001, 67–82.
- Losco-Bradley P.M., C.R. Salisbury, 1988. »A Saxon and Norman Fish Weir at Colwick, Nottinghamshire.« V M. Aston (ur.), *Medieval fish, fisheries and fishponds in England, British Archaeological Reports* 182, str. 329–351.
- Logar, N., P. Bitenc, 1984. »Potapljaška akcija v Blejskem jezeru.« V *Podvodne raziskave v Sloveniji. Posvet in javna razgrnitev dosežkov, Ljubljana, 24. 11. 1982*, Podvodna arheologija v Sloveniji 2, Ljubljana: Narodni muzej, str. 99–111.
- Ložar, R. 1944. »Pridobivanje hrane in gospodarstvo.« V *Narodopisje Slovencev*, I. del, Ljubljana, str. 98–216.
- Mainberger, M. 2020. »Elements of an Aquatic Cultural Landscape – a regional study from a frog's eye perspective.« *Archäologische Informationen* 43, 2020, str. 309–322.
- Makarovič, M. 1978. *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Monthel, G., N. Blanc, F. Gury, 2000. »Les vanneries gallo-romaines du Petit-Creusot à Chalon-sur-Saône (Saône-et-Loire).« *Gallia* 57, 2000, str. 159–180.
- Mrgić, K. 2001. *Život na vodi*. Sisak: Gradski muzej Sisak.
- Nadler, J. 2020. »Fischtechniken vom Paläolithikum bis zum Mittelalter.« V *Fisch Land Fluss. Eine Zeitreise durch die Fischereigeschichte am Niederrhein*, 62. Neus: Clemens Sels Museum Neuss.
- Peršič, M. 2002. »Jezero in jezerci – posebnosti skozi način življenja jezercev.« V *Jezero, ki izginja. Monografija o Cerkljskem jezeru*, Alenka Gaberščik (ur.), 304–329. Ljubljana: Društvo ekologov Slovenije.
- Petru, P. 1984. »Potapljaška akcija v Blejskem jezeru.« V *Podvodne raziskave v Sloveniji. Posvet in javna razgrnitev dosežkov, Ljubljana, 24. 11. 1982*, Podvodna arheologija v Sloveniji 2, Ljubljana: Narodni muzej, str. 41–43.
- Pillonel, D., G. Reginelli Servais, 2009. »Une image emblématique de La Tène: les bois mortaisés à la lumière de l'analyse technologogique.« V *La site de La Tène: bilan des connaissances – état de la question*, Martin Honegger, Denis Ramseyer, Gilbert Kaenel, Béat Arnold, Marc-Antoine Kaeser (dir.), Actes de la Table ronde internationale de Neuchâtel, 1-3 novembre 2007, Archéologie neuchâteloise 43, str. 37–47.
- Pivko, L. 1935. »Ribištvo v Dravi in njenih vodah. Narodopisni zapiski.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30 (3), 1935, str. 157–166.
- Plumettaz, N. 2000. »Aménagements des 10es-12e siècle dans un ancien lit secondaire de la Thielle.« V: Louis Bonnamour (ur.), *Archéologie des fleuves et des rivières*, 210–215. Paris: Editions Errance.
- Plumettaz, N., D. Pillonel, N. Thew, 2011. *Aménagements fluviaux de La Thielle au Moyen Âge. Pêcherie et moulin de Pré de la Mottaz*. Archéologie neuchâteloise 48, Hauterive.
- Poláček, L., O. Marek, R. Skopal, 2000. »Holzfunde aus Mikulčice.« V *Studien zum Burgwall von Mikulčice* 4, Brno, str. 177–302.
- Repe, B. 2009. *Bled ves v soncu žari: oris zgodovine turizma na Bledu: ob 130-letnici Turističnega društva Bled*. Bled: Turistično društvo.
- Rosegger, P., R. Püttner, 1879. *Wanderungen durch Steiermark und Kärnten*. Stuttgart: Gebrüder Kröner.
- Ruthner, A. 1871. *Das Kaiserthum Oesterreich in malerischen Originalansichten*. Wien, Darmstadt.
- Sirelius, U. T. 1906. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. Eine vergleichende ethnographische Untersuchung. Kansatieteellisiä julkaisuja III, Helsingfors: Société Finno-Ougrienne.
- Sketelj, P. 2008. »Agrarne gospodarske dejavnosti.« V *Med naravo in kulturo:*

- vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja, Nina Židov (ur.). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Speckmann, A., J. Pape, 2011. »Neues von der Emscher – die Grabung Castrop-Rauxel-Ickern 2010.« *Archäologie in Westfalen-Lippe* 2010, 2011, str. 93–96.
- Stopar, I. 2011. »Blejski grad na starih upodobitvah.« V *Blejski grad. 1000 let prve omembe*, Marko Vidic (ur.), 128–149. Bled: Muzejsko društvo bled, Narodni muzej Slovenije in Zavod za kulturo Bled.
- Štih, P. 2004. »Prva omemba Bleda v pisanih virih – Listina kralja Henrika II.« V *Bled tisoč let. Blejski zbornik 2004*, Jože Dežman (ur.), 7–34. Radovljica: Didakta.
- Štih, P. 2011. »Tisoč let od prve omembe Blejskega gradu (1011–2011) in začetki Blejskega gospostva škofov iz Briksna.« V *Blejski grad. 1000 let prve omembe*, Marko Vidic (ur.), 8–27. Bled: Muzejsko društvo bled, Narodni muzej Slovenije in Zavod za kulturo Bled.
- Umek, E. 1970. »Ribištvo in ribolov.« V *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (enciklopedična obravnava po panogah), Zgodovina agrarnih panog, Agrarno gospodarstvo*, zv. 1, Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan (ur.), 495–520. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, Državna založba Slovenije.
- V. J. 1859. »Bled«. V *Slovenska koleda za leto 1859*, Anton Janežič (ur.), 132–142. Celovec: društvo sv. Mohora.
- Valvasor, J. V. 1689. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, I–XV. – Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter.
- Wallner, J. 1889. »Herbard von Auersperg und die Veldeser Herrschaft.« *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 2, 1889, str. 149–261.
- Zavodnik, V. 2014. »Po Cancianovih zabrisanih sledih do že pozabljenih podob

Bleda.« *Razgledi Muzejskega društva Bled* 12, str. 29–44.

hereditati

Bogastvo in revščina na slovenskem podežlju v evropski primerjalni perspektivi: zapuščinski inventarji (17.–18. stoletje)

Urška Ivančič Petelin

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične studije
92182009@student.upr.si

Eva Premrl

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične studije
92192006@student.upr.si

Sara Veber

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične studije
92192022@student.upr.si

Vangel Vesovski

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične studije
92182038@student.upr.si

Prispevek predstavlja poskus uporabe kmečkih zapuščinskih inventarjev za namen preučevanja življenjskega standarda s primerjalnim pristopom. Za namen primerjave smo izbrali štiri študije, ki se ukvarjajo s stanjem na Češkem, Madžarskem, v Belgiji in Kataloniji. Poglavja prispevka imajo, tako kot izbrane študije, različne metodologije. Kljub različni stopnji natančnosti navedenih podatkov v obravnavanih inventarjih lahko iz vsakega obravnavanega območja izluščimo posebnosti, ki se nanj nanašajo in so s slovenskimi inventarji najbolj primerljive. Z vidika vsakdanjih predmetov je bilo življenje povprečnega kmeta na različnih koncih Evrope in v Sloveniji dokaj podobno.

Ključne besede: kmetje, življenjski standard, predmeti, primerjalna analiza

Wealth and poverty in the Slovenian countryside in a European comparative perspective: legacy inventories (17th – 18th century)

The paper presents attempt to use peasants probate inventories for the purpose of a corporative approach of study standard of living. We selected four studies, which presents status in Czech Republic, Hungary, Belgium and Catalonia. The chapters, like selected studies, have different methodologies. Despite degree of accuracy varies in the considered probate inventories we can use special features of every considered area and compare them with the Slovenian probate inventories. From the point of everyday objects, the life of farmer in different parts of Europe and in Slovenia was quite similar.

Keywords: peasants, standard of living, objects, comparative analysis

Uvod

Raziskovanje življenjskega standarda in potrošnje nižjih slojev prebivalstva ter njunega spreminjanja med zgodnjim novim vekom in industrializacijo je vse bolj aktualno v mednarodnem zgodovinopisju, kjer v veliki meri sloni na preučevanju materialne kulture na osnovi zapuščinskih inventarjev. Prispevek obravnava življenjski standard slovenskega kmeta v 17. in

18. stoletju in sicer na podlagi materialne kulture ter temelji na primerjavi zapuščinskih inventarjev iz slovenskih dežel, nastalih med letoma 1620 in 1795, z nekaterimi raziskavami in ugotovitvami iz drugih evropskih držav. V slovenskem zgodovinopisju je najbolj poglobljeni študiji za obdobje pred 19. stoletjem, osnovani na zapuščinskih inventarjih, izvedel in objavil Marko Štuhec na temo kranjskega plemstva v 18. in 19. stoletju (Štuhec 1995 in 2009). Z delno izjemo

del Marte Verginella in Tanje Gomiršek za 19. stoletje na osnovi oporok (Verginella 1996) in inventarjev (Gomiršek 2020), za kmečko prebivalstvo tovrstnih raziskav na slovenskem območju nimamo ravno veliko, posebej takih, ki obravnavajo obdobje pred 19. stoletjem in katerih namen bi bil opredelitev življenjskega standarda na podlagi materialne kulture. Kot je to običajno v evropskem prostoru, se je tudi pri nas interes za zapuščinske inventarje nižjih slojev prebivalstva pričel na etnografskem področju, in sicer s prikazom hišne opreme kmetov na Kranjskem, ki ga je objavil Angelos Baš (Baš 1953–54). V zadnjih letih je bilo objavljenih še nekaj študij, ki slonijo na tovrstnih virih, vendar njihov prvenstveni cilj ni vpogled v materialno kulturo, temveč v prehrano in podnebje (Zwitter 2015; Panjek 2018). Pričujoči prispevek predstavlja poskus uporabe kmečkih zapuščinskih inventarjev z namenom preučevanja življenjskega standarda nižjih slojev in sicer s primerjalnim pristopom v obdobju 17. in 18. stoletja.

Naš nabor virov sestavlja 28 slovenskih inventarjev, nastalih med leti 1620 in 1795. Od tega je 22 inventarjev (delno) objavil Angelos Baš in jim bomo rekli »kranjski«, ostalim šestim, ki so še neobjavljeni, pa bomo rekli »kraški«, čeprav izhajajo iz devinskega gospodstva, ki je pripadalo Kranjski. V objavljenih inventarjih z območja ožje Kranjske, ki tvorijo dober del našega nabora popisov, je Baš prikazal primere iz družbene skupine svobodnikov in le predmete, ki so bili relevantni za njegovo raziskavo. To so tisti, ki se nanašajo na hišni del gospodarstva, zaradi česar izgubimo pomembne podatke o orodju in živilih, ki so bile zagotovo prisotne na kmečkih gospodarstvih in s katerimi razpolagamo v drugih inventarjih. Med kranjskimi inventarji izstopajo popisi premoženja Boštjana Erata, Antona Jakliča in Luke Juraja, ker vsebujejo neprimerno višje število predmetov, hkrati pa zagotavljajo širšo zastopanost slojev kmečkega prebivalstva. Sicer je med inventarji kranjskih svobodnikov zajet zelo širok spekter velikosti premoženja, od najskromnejših do – pravkar omenjenih – najbogatejših. Drugi del našega nabora kmečkih in-

ventarjev iz slovenskega prostora izhaja iz doslej neobjavljenih arhivskih virov. Tudi ti inventarji izhajajo iz 17. in 18. stoletja (AST, ATTA, 196.1, fasc. 6) in tudi pri njih se pojavljajo izjeme, saj poleg štirih inventarjev, ki popisujejo premoženje kmetov-podložnikov (izmed katerih je le eden premožen), sta bila med pokojniki tudi tržan Vespasiano Brunner in obrtnik Nikolaj Afabris, ki ju zaradi njunega poklica oziroma socialnega porekla ne moremo enačiti s kmeti. Slednja inventarja sta za analizo standarda slovenskega kmeta izključena iz jedra raziskave, ker pa nam kažeta na življenjski standard in potrošnjo dveh prebivalcev podežolja, ki nista bila kmečkega stanu, smo ju vseeno deloma upoštevali. Dvestoletno obdobje, iz katerega izhajajo tu obravnavani slovenski inventarji, je razmeroma dolgo in v tem času so se lahko dogajale spremembe v materialni kulturi: kljub temu je tovrsten nabor smiseln za namen tega prispevka, ki ni osredotočen na diahrono temveč na sinhrono primerjavo s tujimi študijami, ki prav tako zajemajo daljše obdobje.

Študije, s katerimi smo primerjali slovenske inventarje, so objavljene v delu *Wealth and Poverty in European Rural Societies*, ki na osnovi inventarjev in materialne kulture obravnava življenjski standard na evropskem podeželju med 17. in 19. stoletjem (Broad in Schuurman 2014, 13). Sestavlja ga enajst študij primera različnih avtorjev o različnih krajih in pokrajinah v posameznih evropskih državah. Uvodoma delo predstavlja pomen inventarjev za zgodovinsko raziskovanje, najpogostejše teme in različne metodološke pristope k njihovemu preučevanju, v zaključku pa opisuje materialno kulturo in kroženje dobrin (Broad, Schuurman 2014, 13–32). Kljub obetu, da naj bi se pri obravnavi inventarjev v posameznih študijah primera uporabljala ista metoda preučevanja, je v posameznih poglavjih opaziti tudi znatne razlike, kar je tudi nas postavilo pred metodološki izziv, kako zasnovati našo primerjavo.

Za namen primerjave s slovenskimi inventarji smo izbrali štiri študije, in sicer na podlagi boljše primerljivosti z našimi: o Belgiji, Češki,

Ogrski in Kataloniji. Njihovi avtorji so preučili več sto posameznih inventarjev in na podlagi preučenega predstavili materialno kulturo in življenjski standard prebivalcev podeželja skozi njihove materialne in potrošne dobrine.

Paul Servais se osredotoča na spremembe materialne kulture in kakovosti življenja ter lastniške razmere na belgijskem podeželju pri mestu *Liège* v 19. stoletju (Servais 2014, 181–194). To je bilo v Belgiji že obdobje industrializacije, kar se tako časovno kot razvojno ne ujema z okoliščinami, v katerih so nastali uporabljeni inventarji s slovenskega podeželja. Industrializacija je prinesla denar in s tem nakup vse večjega števila predmetov, ki so bili postavljeni v različnih prostorih domovanja. Prispevek je bil, kljub časovnemu neujemanju inventarjev, izbran z namenom, da se izvede metodološki poskus analize inventarjev po vzoru belgijske študije in hkrati preveri, ali je pri belgijskem kmetu iz obdobja industrializacije zaznati kako večje razhajanje v primerjavi s slovenskim kmetom pred začetkom industrializacije. Analiza sloni na hišnih prostorih, ki so določeni glede na popisane predmete.

Joseph Grulich materialne kulture na južnem češkem podeželju v 17. in 18. stoletju ne obravnava na podlagi števila predmetov, temveč njihove prisotnosti v kmečkih gospodinjstvih (Grulich 2014, 96–109). Števila obravnavanih inventarjev in predmetov ne razkrije, zato kvantitativna analiza in primerjava s slovenskimi inventarji ni možna. Primerjava s Čecho je smiselna prav zaradi Grulichove osredotočenosti na prisotnost predmetov v gospodinjstvu in ne na njihovem številu. S tovrstno analizo lahko namreč ugotovimo razlike in podobnosti v prisotnosti vsakdanjih predmetov na slovenskem in češkem podeželju.

Za raziskavo o strukturnih značilnostih materialne kulture, o uporabi bivalnih prostorov in razlikah v vsakdanjem življenju različnih družbenih skupin na ogrskem podeželju med drugo polovico 17. in prvo polovico 19. stoletja se Peter Granasztói posluži štirih različnih analitičnih pristopov (Granasztói 2014, 157–165). Ta prispevek je bil izbran, ker so njegov primarni vir

zapuščinski inventarji kmečkega prebivalstva, ki vsebujejo podobne predmete kot slovenski. Najbogatejši nabor informacij je v skupini predmetov za shranjevanje, zato analiza sloni na primerjavi le-teh.

Belen Moreno Claverias vlogo potrošnje na Katalonskem podeželju v 18. stoletju analizira na podlagi poklica oziroma družbenega stanu (Claverias 2014, 139–155). Družbo deli na kmete, obrtnike in buržoazijo, pri hišni opreми kmetov pa razlikuje med predmeti za proizvodnjo, tekstilom in tkaninami ter dragocenostmi. Članek je bil izbran, ker omogoča primerjavo potrošniških vzorcev in materialne kulture kmečke družine iz Katalonije in Slovenije, dveh razmerno oddaljenih dežel iz srednje in zahodne Evrope, ki pa ju družijo lega ob Sredozemskem morju. Ker avtorica ugotavlja, da potrošni slog kmetov iz Penedesa poudarja čvrste in vzdržljive predmete, bomo preverili, če to velja tudi v slovenskem primeru.

Problem različnosti pristopov k analizi zapuščinskih inventarjev v navedenih študijah primerov iz drugih evropskih držav smo obrnili v svoj prid tako, da smo v posameznih poglavjih pričujočega prispevka primerjavo s slovenskimi podatki izvedli na podlagi metode, uporabljene v vsaki izmed izbranih študij. Na ta način smo dosegli tri rezultate, saj smo izvedli primerjavo življenjskega standarda slovenskih kmetov s posameznimi evropskimi regijami, obenem preizkusili prikladnost in povednost različnih pristopov k analizi inventarjev ter, ne nazadnje, omogočili neko prvo umestitev materialne kulture in ravni življenjskega standarda kmečkega prebivalstva na Slovenskem v 17. in 18. stoletju v širši evropski kontekst.¹

Slovenija in Češka

Stanje raziskav zapuščinskih inventarjev pripadnikov kmečkega stanu na Čecho je zelo podobno stanju 17. in 18. stoletja na Slovenskem.

¹ Prispevek je nastal kot raziskovalna naloga pri predmetu Novi vek na programu Zgodovina 2. stopnje na UP FHŠ, in sicer v okviru projekta »Koncepti kmečke ekonomije: teoretični in empirični primerjalni pristop (15.–20. stoletje)« ARRS J6-1799, mentor prof. dr. Aleksander Panjek.

Tabela 1. Skupine predmetov v inventarjih kmetov in drugih prebivalcev slovenskega podeželja (prisotnost v odstotkih inventarjev).

Skupina predmetov	Kranjski inventarji (n=19) %	Kranjski inventarji bogatejših kmetov (n=3) %	Kraški inventarji (n=4) %	Inventarji kraških kmetov (n=2) %	Slovenski inventarji skupaj (n=28) %
Gotovina	63	33	/	/	46
Živali	/	/	100	50	18
Kmečka orodja	/	33	75	100	21
Pohištvo	100	100	75	100	93
Postelje, posteljnina	79	100	50	50	75
Kuhinja in kuhinjski pripomočki	95	100	100	50	96
Oblačila in blago	42	67	50	50	46
Luksuzni predmeti, dekorativni predmeti in knjige	30	100	50	50	46

Raziskave so se večinoma osredotočale na plemiče, meščane in duhovščino, medtem ko so bili podeželski prebivalci domena etnologov. Grulich želi v prispevku rekonstruirati premoženje podeželskih prebivalcev zgodnjega novega veka ter ga postaviti v kontekst vsakdanjega življenja. S čim so bila podeželska gospodarstva opremljena je bilo najbolj odvisno od velikosti kmetove denarnice, dobro stoječi kmetje so si navadno lastili precej več dobrin kot kajžarji. Grulich se v svojem prispevku ne osredotoča na količino in na ceno zabeleženih predmetov, temveč želi ugotoviti kateri predmeti so bili prisotni na češkem podeželju. Zanima ga koncept bogastva na Češkem, kakšen pomen je dala družba akumulaciji premoženja in v kolikšni meri je to predstavljalo statusni simbol. Za češki primer so na voljo kvantitativni podatki za živali in zemljo, ki jih pa zaradi odsotnosti števila obravnavanih inventarjev ni mogoče primerjati s slovenskim primerom, zato primerjava sloni na prisotnosti predmetov.

Grulich obravnava južno-češka posestva Trebon, Hluboka nad Vltavou, Orlik in Protivin, ki so bila v lasti družine Schwarzenberg. Lokalna obrt in trgovska dejavnost sta bili prisotni le na posestvu Trebon, medtem ko so se ostala nagibala k bližnjim večjim mestom in sicer Hluboka nad Vltavou k mestu Češke Budejovi-

ce, Protivin in Orlik pa k mestu Pisek. Na vaseh se pojavljajo predvsem obrti, ki so pomembne za kmetijstvo (kovači, gradnjo (zidarji, mizarji) in obleko (tkalci, krojači, šivilje, čevljarji). Te obrti so bile pomembne za tiste, ki fizično niso bili sposobni dela na zemlji pa tudi za kmete, kot dodaten vir dohodka (Grulich 2014, 94–95).

Zapuščinski inventarji s katerimi razpolaga Grulich, izhajajo iz 17. in 18. stoletja in večinoma zajemajo le premožnejše kmete, medtem ko so bili kajžarji redko deležni popisa premoženja, saj je bilo premalo vredno. Popisovalci inventarjev so bili vaški starešine, ki so podali subjektivno oceno premoženja in je bila zaradi tega velikokrat nepopolna. Popisovalcem so se zdele pomembne tiste stvari, ki so bile neposredno povezane z vodenjem kmetije (plugi, vozovi, brane) in predmeti z železnimi deli (predvsem kmečko orodje – žage, sekire). Ravno tako je bil lahko vpisan znesek gotovine, terjatev in dolgov ter zaloge pridelkov (slama, žito). Redko so bili zapisani predmeti nižje vrednosti, ki so jih lahko kmetje sami naredili na gospodarstvu (Grulich 2014, 85–86).

Grulich predmete iz inventarjev razdeli na več skupin. Za dobro upravljanje kmetije po gospodarjevi smrti, so bili najpomembnejši denar, vlečne in druge domače živali ter kmečko orodje. Poleg teh, v svojem članku obravnava tudi bi-

vanjske prostore (pohištvo, postelje, posteljina in kultura spanja, kuhinja in gospodinski pripomočki, oblačila in blago ter hrana, dekorativni predmeti, dragocenosti in knjige), krajši odstavek nameni tudi značilnostim kmečkih stavb. V primerjavi čeških in slovenskih zapuščinskih inventarjev seveda naletimo na odstopanja, zato bodo za primerjavo izluščene le tiste skupine predmetov, za katere imamo na voljo dovolj podatkov v obeh primerih. Skupine predmetov so vpisane po vrsti, kot so bile pisane v zapuščinskih inventarjih češkega podeželja, saj v slovenskih inventarjih ni zaslediti vpisa predmetov po skupinah. Pet slovenskih inventarjev zaradi njihove obsežnosti izstopa od večine, gre namreč za izjeme, ki predstavljajo bogatejše kmete oziroma obrtnike.

V obravnavanih čeških popisih je najprej navedena gotovina, iz česar je mogoče sklepati, da je veljala za najpomembnejše sredstvo, ki so ga hranili v različnih valutah. Češko podeželje ni trpelo pomanjkanja denarja, so ga pa kmetje spretno skrivali pred posestniki in ga uporabljali za zadovoljevanje lastnih potreb (Grulich 2014, 96). V dobri polovici slovenskih inventarjev lahko izvemo znesek gotovine, ki ga je pokojni zapustil. Poleg gotovine so navedene morebitne terjatve in dolgovi pokojnika. Vsi popisi gotovine izhajajo iz kranjskih inventarjev, le izjemo ma je vpisana skupaj s terjatvami. Le dva svobodnika (Blaž Kračan, inventar iz leta 1672 in Luka Rubežnik, inventar iz leta 1759) sta kljub posesti gotovine bila tudi v dolgovih in v obeh primerih je bil slednji precej nižji od zneska gotovine. Zaradi odsotnosti popisa v večini inventarjev lahko sklepamo, da na Slovenskem popisovanje gotovine najverjetneje ni bilo dosledno ali pa da je pri hiši v mnogih primerih ni bilo. Kljub temu velja poudariti dejstvo, da odsotnost vpisa še ne pomeni, da pokojniki z njo niso razpolagali, saj so nekateri imeli v lasti tudi luksuzne dobrine, ki nakazujejo na prisotnost denarja. Takoj za gotovino je bila v čeških inventarjih popisana vlečna živina in domače živali. Vrednost majhnih (koze, ovce, ovni) in velikih živali (konji, govedo) je bila določena glede na spol in starost. V inven-

tarjih so te živali tudi opisane (enoletna junica, tele, jagenjček). Močno so razlikovali med biki in voli, ki so po tridesetletni vojni prevzeli vlogo vlečne živali. Voli so bili sicer počasnejši, vendar so timsko lažje delovali in so bili okretnejši. Tudi po tem, ko so dosegli starost od šest do sedem let, so za razliko od konj še vedno pridobivali na teži. Kmetje so jih prodajali mesarjem in iz njih nekaj iztržili. Kravo so za vleko uporabljali le najrevnejši kmetje, saj je ta zaradi fizičnega navora dajala manj mleka. Redko so omenjeni prašiči saj so bili zaradi previsokih cen najema gozdnih pašnikov in premajhne količine gospodinskih odpadkov, prezahtevni za rejo (Grulich 2014, 96 – 99).

Pri obravnavanih slovenskih inventarjih je popis živali prisoten le pri kraških kmetih, kar je najverjetneje posledica tega, da se Baš osredotoča le na hišne predmete. Številčno najpogostejše so živali z manjšo vrednostjo in sicer ovce in koze. Opisane so na enak način kot v čeških inventarjih (stare ovce, kastrirani ovni, jagenjčki, kozlički, dobra ovca). V dveh inventarjih sta omenjena tudi prašiča, kar sicer predstavlja polovico obdelanih kraških inventarjev, vendar je to po številu inventarjev vseeno premalo, da bi lahko sklepali kako pogosto so se pojavljali na kraških kmetijah. Najpogostejša vlečna žival na Krasu je bil vol. Skupno jih v treh obdelanih kraških inventarjih naštejemo 11. Žrebci niso omenjeni nikjer, medtem ko so bile kobile prisotne le pri bolj situiranih kmetih.

Število kmečkega orodja na češkem podeželju je bilo odvisno od velikosti kmetije. Vsaka kmetija je za obdelavo zemlje potrebovala plug in brano, nepogrešljivi so bili tudi vozovi in vozički za različne namene, ki so v inventarjih ločeni glede na uporabo (prevozni ali hišni), sestavo koles (z železom ali brez) in glede na obseg obra-be. Kmetje, ki so se ukvarjali s prevozništvom, so imeli na zalogi stara in nova kolesa ter razno opremo. Zapisani so tudi majhni vozički, ki jih vlečejo konji, in vozički z enim ali dvema kolesoma, ki jih vlečejo ljudje. Glede na to, da so vozičke vlekli večinoma živali, je bila za to potrebna tudi oprema. Jarem, uzda, humat, vajeti in se-

dlo so spadali med drago opremo (Grulich 2014, 99–100).

Na Slovenskem večja kmečka orodja zasledimo pri vseh kmetih, ki so imeli v posesti vlečne živali (Jurij Škapin, inventar iz leta 1621, vdova Marina, inventar iz leta 1779 in Marko Gabrovec, inventar iz leta 1766). Pri dveh sta vpisana pluga, medtem ko so vozovi vpisani pri vseh treh in opisani glede na to ali imajo kolesa okovana z železom ali ne. Omenjeni so tudi koši za prevoz gnoja, verige za vozove, jermenje za vezanje sena na vozove ter oprema za ježo in tovorjenje (bisače, konjska uzda).

Majhna orodja so bila osnovna oprema kmečkih gospodarstev. Med osnovno opremo so na češkem podežlju v 17. in 18. stoletju spadale kose za travo in žito. Vzdrževanje kos je spremljala prisotnost kladiv, klešč, nakoval in raznih brusilcev. Tako majhno orodje je bilo shranjeno v lopi skupaj z ostalimi orodji (mlatilci žita, srpi, slamorezniki, vrvi, lopate, merniki, vreče, vile, motike) Pogosto so kmetje imeli v lasti tudi majhna orodja za popravila, predvsem lesenih delov orodij, prisotna so tudi enostavna šila za popravilo sedel in pasov ter orodja za izdelavo enostavnega pohištva (Grulich 2014, 100).

Kljub temu, da je bilo kmečko orodje najverjetneje nepogrešljivo na vsakem gospodarstvu, je v slovenskih inventarjih, ki jih obravnavamo, evidentirano le pri kmetih na Krasu. Najpogostejše so motike (majhne in velike), lopate, kladiva, kose, srpi, fovči, krampi, vile, grabljice ipd. Pri teh majhnih kmečkih orodjih naletimo na precejšnjo podobnost s tem, kar smo spoznali na češkem podežlju. Na slovenskih kmetijah najdemo po več kosov istega orodja. Ravno tako so pri kraških kmetih vpisani razni vrtalniki, ki nakazujejo na sposobnost popravila nekaterih delov kmečkih orodij, lahko tudi pohištva. Izjemoma je pri Juriju Škapinu omenjena železna harfa za sir, ki nakazuje na predelavo mleka na kmetiji.

Do konca 18. stoletja je bil na češkem podežlju les prevladujoči material za pohištvo in opremo. Osrednji del pohištva je bila miza, ki je bila fiksna. V inventarjih se mize razlikujejo po vrsti lesa, starosti, njeni lokaciji, kvaliteti in

barvi. Večinoma so bile v uporabi klopi, saj so po Grulichovem mnenju stoli zavzemali preveč prostora. Pomemben del pohištva so bile tudi skrinje. Tudi te so bile ločene po opisu glede na njihove lastnosti, starejša kot je bila, manj vredne stvari so spravljali vanje. Na češkem podežlju so v kmečkih domovih 17. in 18. stoletja poznali tudi več vrst omar, kotne omare so uporabljali za shranjevanje dragocenosti, predalnice v dnevni sobi za glinene posode (v revnih gospodinjstvih uporaba polic), majhne omare za shranjevanje masla, sira, kruha ter garderobne omare, ki pa jih je mogoče najti le v bogatih gospodinjstvih (Grulich 2014, 102–104).

Pohištvo na slovenskem podežlju je bilo iz mehkega ali trdega lesa. Najpomembnejši del pohištva so bile, glede na inventarje ki jih imamo na voljo, skrinje. Največ je žitnih skrinj, navajajo pa se tudi skrinje za obleko, živež in pepel. Inventarji navajajo tudi dolge skrinje in zaboje. Del pohištva, ki je bilo precej pogosto v kmečkih domovih, je bila tudi miza, najmanjše število pa je mogoče zaznati pri omarah. Pri povprečnih kmetih so omare redkoma omenjene – dve za obleko, ena stara jedilna omara, ena omarica in ena lužena komoda. Pri bogatejših kmetih (kot na primer Boštjan Erat, inventar iz leta 1758) pa najdemo lep nabor različnih omar (točilna omara, z železom okovana stara omara, štirioglata nizka omara s šestimi predali, velika, nova in poslikana omara za obleke, stara kuhinjska omara in velika žitna omara).

Na češkem podežlju so za prehrano uporabljali lesene krožnike ali lesene skledе. Tekočę jedi so jedli z leseno žlico, ki je bila ročno izdelana. Vsako, tudi najrevnejše gospodinjstvo je imelo nož, s katerim so rezali meso. Pili so iz lesenih ali keramičnih skodelic, vrčkov za vodo ali pivo. V gospodinjstvu so bile navadno tudi razne lesene posode, kad za kopanje, korita, pinje, kalupi za sir, korita za gnetenje, košare za kruh in lopate za vstavljanje kruha v peč. Hrano so pripravljali v kotlih ali keramičnih in glinenih posodah, ponve so redko omenjene. Poznali so tudi peko rib na rešetkah (Grulich 2014, 102 – 106).

Največ predmetov iz slovenskih inventarjev se nanaša ravno na kuhinjo in gospodinjstvo. Čebri in kadi za zelje, repo in mast, vedra za mleko in vodo ter vrči in vrčki. Pri bogatejših kmetih in obrtnikih se omenja pribor iz lesa, srebra, železa, roževine in kosti. Med povprečnimi kmeti je pribor naveden le pri Gašperju Vozlju (inventar iz leta 1747 navaja 12 žlic, ne navede pa vrste materiala) in Primožu Mrvca (inventar iz leta 1768 navaja 18 parov navadnih nožev in vilic, 14 žlic iz roževine, 4 pari nožev, vilic in žlic). Navedba tako številčnega pribora pri obeh nakazuje, da je bil pribor prisoten tudi v revnejših gospodinjstvih, vendar tega zaradi primanjkljaja podatkov ne moremo zagotovo trditi. Ostali jedilni pripomočki (sklede, krožniki, posode, kozarci, majolike) so v inventarjih številčnejše, največ jih je izdelanih iz kositra, nekaj manj je lesenih in majoličnih. Za kuhanje so uporabljali kotle, večje in manjše lonce ter, za razliko od češkega podeželja, pogosto tudi ponve.

Grulich kulturo spanja opisuje na podlagi posteljnine, ki nakazuje na prisotnost postelj, ki so bile le redko evidentirane v inventarjih, čeprav so bile med najbolj pogostim pohištvom. Natančno so popisane le zakonske postelje, medtem ko zibke in otroške posteljice niso omenjene. Posteljnjak je bil prisoten tako pri povprečnih kot pri bogatejših slovenskih kmetih. V inventarjih zasledimo tudi tri zibke, ki so prisotne pri bogatejših svobodnikih (pri inventarjih Luke Juraja iz leta 1721 in Boštjana Erata iz leta 1758) in eno pri kraškem kmetu Juriju Škapinu. Pogoste so omembe pernic, prešitih odev, vzglavnikov, rjuh (iz hodničnega platna), blazin in slamnjač. Inventar Boštjana Erata vsebuje tudi posteljni grelec.

Hrana je v čeških inventarjih le izjemoma omenjena in sicer v povezavi s posodo, v kateri je bila shranjena, prav tako so skopi podatki o luksuznih dobrinah, dekorativnih predmetih in knjigah (Grulich 2014, 109). Med luksuzne predmete na slovenskem podeželju lahko uvrščamo klečalnike, slike, ogledala, podobe, ure, men-trge in svečnike (imeli so tudi praktično funkcijo razsvetljave). Našteti predmeti se največkrat po-

javljajo pri bogatejših prebivalcih, izjemoma so slike, svečniki in ure prisotne tudi v povprečnih družinah. Omeniti velja tudi orožje, ki je evidentirano samo pri enem kmetu, kar pa ne pomeni da si ga drugi niso prav tako lastili.

Slovenska in češka gospodinjstva so pre-mogla precej primerljive predmete. Zaznati je mogoče določena odstopanja, ki so najverjetneje posledica tega, kaj se je popisovalcem zdelo vred-no evidentirati. Glede na to, da je za kranjske svobodnike na voljo največ podatkov o hišni opremi, je primerjava določenih skupin predmetov s češko stvarnostjo malce otežena. Češki inventarji dajejo poudarek gotovini, živalim in kmečkim orodjem, medtem ko imamo v slovenskih inventarjih več poudarka na pohištvu, kuhinjskih pripomočkih in če štejemo kraške inventarje posebej, na kmečkem orodju. Blago in obleke niso zasedale pomembnega prostora v slovenskih inventarjih, s prisotnostjo luksuznih in dekorativnih predmetov pa lahko potrdimo obstoj potrošnje na slovenskem podeželju, tako bogatejših kot tudi nekaterih povprečnih prebivalcev.

Slovenija in Katalonija

V članku o Kataloniji v predindustrijski dobi Belen Moreno Claverias analizira vlogo potrošnje pri ustvarjanju kolektivne identitete in pri vertikalni socialni mobilnosti. Raziskava temelji na 829 inventarjih iz 18. stoletja iz Penedesa, pretežno poljedelskega območja južno od Barcelone, na katerem je v naveden obdobju prišlo do specializacije v kmetijstvu, ki jo je spodbudilo povečano povpraševanje po vinu (na lokalnem in širšem trgu). To je pripomoglo k temu, da je vzgajanje vinskih trt in pridelovanje vina izpodrinilo tradicionalno poljedelstvo oz. kmetijstvo, ki je temeljilo predvsem na vzreji živine in obdelavi zemlje. Specializacija je prinesla povečanje ekonomske razlike med prebivalstvom, hkrati pa je odpirala dostop do novih trgov in s tem tudi dostop do novih izdelkov (Claverias 2014, 139–140).

Moreno Claverias prebivalstvo deli na podlagi poklicana tri socio-ekonomske skupine, to so kmetje, obrtniki in buržoazija, ki so se razli-

Tabela 2. Zastopanost različnih kategorij predmetov v slovenskih in katalonskih kmečkih inventarjih 18. stoletja (v odstotkih)

	Penedeški inventar 1783 (n=1)	Kranjski inventarji 1726-1772 (n=7)	Kraški inventar 1766 (n=1)
Sredstva proizvodnje	31,3	2,92	34,48
Tekstil in tkanine	29,2	11,97	1,78
Ozirnica in hrana	11,4	/	/
Pohištvo	8,6	20,71	20,67
Kuhinjski pripomočki in posoda	6,5	56,73	20,69
Oblačila	6,1	/	3,43
Srebrni predmeti	4,6	/	/
Religiozni predmeti	1,3	0,92	/
Razno	1	6,75	18,95
Skupaj	100	100	100

kovale tudi po potrošniških navadah in načinu življenja. V ruralnem okolju, kot je bil Penedes, so najštevilčnejšo skupino predstavljali kmetje. Čeprav gre za ekonomsko heterogeno skupino, so kljub temu opazne skupne poteze v potrošniških navadah neodvisno od materialnega stanja posameznika. Hišna oprema kmetov je bila skromna in praktična. Razdelimo jo lahko v tri skupine, in sicer predmeti za proizvodnjo (orodja), tekstil/tkanine (prt, rjuhe) in dragocenosti (zlato oz. srebro, samo v bogatejših hišah) (Claverias 2014, 143).

Potrošniški stil obrtnikov se je nahajal med kmečkim in meščanskim. Čeprav so po svojem premoženju bili na nivoju kmeta s srednje velikim imetjem, je bila njihova potrošniška kultura kljub temu drugačna. V njihovih domovih se namreč najde več predmetov, ki jih pri kmetih ni bilo, to so zavese, ogledala, umetniška dela, krožniki za čokolado in specifični kosi oblačil (kravata, plašč, klobuk). Iz tega izhaja, da je na osnovi posmrtnih inventarjev mogoče sklepati, da so obrtniki, za razliko od kmetov, posvečali več pozornosti svojemu videzu in vtisu, ki so ga pustili v javnosti (Claverias 2014, 144).

Vrh socio-ekonomske piramide so sestavljali buržoazija, trgovci in duhovniki. Vsi so kazali enak potrošniški okus in preferirali vzdrževa-

nje tesnih socialnih stikov, trgovskih odnosov in sklepanje zakonov s pripadniki in pripadnicami družin svojega družbenega nivoja. V omenjeni skupini potrošnja predstavlja najočitnejši izraz lastne pozicije (Claverias 2014, 146).

Na podlagi primerjave med predmeti v inventarjih treh navedenih družbenih skupin Moreno Claverias zaključí, da potrošniški slog kmetov poudarja tri stvari: vzdržljivost in čvrstost predmetov, uporabnost ter težnjo po odbijanju novih potrošniških trendov.

Najustreznejšo primerljivost z zapuščinskimi inventarji iz slovenskega prostora, s katerimi razpolagamo za to analizo, zagotavljajo izsledki, ki jih je pokazala analiza materialne kulture v kmečkih inventarjih iz katalonskega Penedesa. Primerjava je prikazana v dveh tabelah, ki se po strukturi in vsebini usklajujeta s tabelama iz članka B. M. Claverias. Zaradi boljše primerljivosti smo izmed slovenskih upoštevali samo inventarje iz 18. stoletja z nizko ali srednjo skupno vrednostjo. Pri ugotavljanju razredne pripadnosti smo kot izhodišče vzeli celotno denarno vrednost zapuščine. Med obravnavanimi inventarji jih je 6 od 8 imelo navedeno cenovno vrednost zapuščine, pri čemer je bila najnižja 332 in najvišja 1742 goldinarjev. V inventarjih, kjer ni bila navedena vrednost, smo se orientirali po obsegu

Tabela 3 Zastopanost luksuznih predmetov v penedeških in kranjskih inventarjih (povprečno število)

	Kmetje z majhnim in srednjim imetjem iz Penedesa, 1770-1790 (n=neznano)*	Kmetje z majhnim in srednjim imetjem s Kranjskega, 1726-1783 (n=11)	Kmetje z velikim imetjem s Kranjskega 1758-1768 (n=2)
Srajce	6,2	/	/
Rjuhe	14,8	4,9	20
Prti	7,3	1,9	7,5
Religiozni predmeti	2,8	0,3	11
Ogledala	0,3	/	4,5
Luksuzno pohištvo	0,2	0,8	22,5
Srebrni predmeti	1,9	/	1
Zlati predmeti	0,7	/	9
Pribor za kavo in čokolado	/	/	7,5

* Povprečne vrednosti so povzete po Claverias 2014, 145, ki pa ne navaja skupnega števila inventarjev.

našttega imetja in številčnosti pohištva. V tabeli 2 so primerjane premičnine srednjerazrednega kmeta iz Penedesa in osem inventarjev srednje vrednosti iz Kranjske in s Krasa.

Pri tej analizi inventarjev je poudarek na številčnosti predmetov, ne pa na njihovi vrednosti, saj niso vsi predmeti imeli navedene cenovne vrednosti. Iz rezultatov je razvidno, da največji delež pohištva v kranjskih inventarjih pripada kuhinjskim pripomočkom. Tukaj so vključeni krožniki, kozarci, razni sodi, kadi, lonci, čebri, ponve, majolike idr., ki jih je številčno veliko, njihova denarna vrednost pa je nizka. Tako v kranjskih kot tudi v kraškem inventarju je na drugem mestu pohištvo: najpogosteje se pojavljajo razne skrinje (del jih je namenjen shranjevanju žita), postelje, mize, stoli ter v nekaj primerih tudi naslanjači in omare. Med tekstil spadajo rjuhe, prti in odeje. Na religiozne predmete smo naleteli samo v dveh slovenskih primerih, in sicer tri slike z religioznimi motivi in eno razpelelo. Pod razno so vključeni predmeti, katerih namen ni sovpadel z nobeno od devetih naštetih kategorij. Takšni predmeti so npr. blazine, svečniki, slike, tehtnice, in ure. V tej kategoriji je posebej zanimiva prisotnost ure, slike in blazine, saj so to predmeti, ki nimajo izrazite uporabnosti in predstavljajo neke vrste luksuz med pohištvom. V nobenem od osmih inventarjev nismo nale-

teli na hrano in srebrne predmete. V kranjskih inventarjih ni podatkov o oblačilih. To seveda ne pomeni, da hrane in obleke ni bilo, kajti gre za osnovne stvari, ki jih ima v lasti vsaka kmečka družina. Od orodja so v kranjskih inventarjih omenjeni samo kolovrati, in sicer v treh od sedmih analiziranih primerov. Ostala orodja za obdelavo zemlje in lesa niso omenjena. V analiziranem kraškem inventarju so sredstva za proizvodnjo najštevilčnejša, mednje spadajo plug, motika, sekira, žaga, kramp idr. Odsotnost nekaterih vrst predmetov iz kranjskih inventarjev je najverjetneje treba pripisati Baševi selekciji pri objavi virov. Ne glede na to lahko zaključimo, da v osmih analiziranih inventarjih s Kranjskega in s Krasa prevladujejo čvrsti in vzdržljivi predmeti, ki so izrazito praktični.

V nadaljevanju je prikazana primerjava predmetov, ki so manj praktični in bolj kažejo razredno pripadnost. Analizirali smo 11 inventarjev kmetov revnega in srednjega razreda s Kranjskega in 2 inventarja kmetov višjega razreda, ravno tako s Kranjskega. Gre za dva najbogatejša inventarja med vsemi obravnavanimi: to sta inventar Boštjana Erata (iz leta 1758), čigar zapuščina je bila ovrednotena na 5.177 gold. In inventar Antona Jakliča (iz leta 1768) s 6.455 gold. Ocenjeno zapuščino. Rezultati primerjalne ana-

lize z inventarji iz Penedesa so izraženi na podlagi količine predmetov (tabela 3).

Če se najprej osredotočimo na kmete z majhnim in srednjim imetjem iz Penedesa in s Kranjskega, je razlika v številčnosti predmetov očitna. V štirih od navedenih kategorij v analiziranih kranjskih inventarjih ni podatkov. Samo v kategoriji luksuzno pohištvo kranjski inventarji izkazujejo večjo številčnost od penedeških. Sem smo uvrstili omare in naslanjače, ki so bili v 18. stoletju redki. Iz rezultatov primerjave je razvidno, da so imeli nizko- in srednjerazredni kmetje iz Penedesa iz 18. stoletja v lasti več luksuznih predmetov kot nizko- in srednjerazredni kmetje iz 18. stoletja s Kranjskega. To je lahko posledica tega, da so kmetje iz Penedesa imeli dostop do večjega trga ali enostavno boljši gmotni položaj.

O drugačnem vzorcu potrošnje bi namreč težko govorili, če upoštevamo to, kar kaže ta inventarja premožnih kmetov s Kranjskega, ki izkazujejo naklonjenost k nabavi luksuznih predmetov in s katerima dobimo širšo sliko ter natančnejši vpogled v heterogenost kmečke družbe pri nas. Čeprav pri teh dveh inventarjih manjkajo podatki o srajcah, je od ostalih predmetov najštevilčnejše ravno luksuzno pohištvo. Sem spadajo naslonjači, pisalne omare, točilne omare, igralne mize, beneški slamnati stoli. Za razliko od nizko- in srednje razrednih kmetov s Kranjskega so premožni posedovali tudi ogledala raznih velikosti in z različnimi okvirji ter zlate predmete. Pri slednjih je najpogosteje šlo za pozlačene okvirje ogledal (15 primerov), pozlačen podstavek za skodelico za kavo (2 primera) in tri zlate tehtnice. V inventarju Antona Jakliča so vpisane kot »zlate tehtnice, kar bi lahko pomenilo, da so le pozlačene ali pa so služile za tehtanje zlata, kar pa vseeno nakazuje na luksuzne dobrine.

Rjuhe so druga najštevilčnejša kategorija. Tu je zanimiva prisotnost turške odeje (3 primeri pri Antonu Jakliču in 1 primer pri Boštjanu Eratu), ki sploh niso bile omenjene v ostalih kranjskih in kraških inventarjih iz 18. stoletja. Srebrni predmeti se najdejo samo v enem inventarju, to pa sta bila dva podstavka za kavo. Velja ome-

niti, da je v obeh inventarjih premožnih kmetov s Kranjskega najti še nekatere vredne predmete, ki ne spadajo v nobeno od naštetih kategorij. To so likalniki, skodelice za kavo iz porcelana in kozarci za čokolado. Posebej zanimiv je pribor za kavo in čokolado, saj so to predmeti, ki jih redko srečamo med imetjem kmetov v 18. stoletju, zato smo zanje predvideli posebej namenjeno dodatno kategorijo. V obeh inventarjih premožnih kmetov skupaj je mogoče naštetih 15 tovrstnih predmetov, in sicer 6 skodelic za kavo iz porcelana, 2 navadni skodelici, 2 podstavka za skodelice, deloma pozlačena in posrebrena, 2 lonca za kavo in 3 kozarce za čokolado. Vsi ti predmeti govorijo o višji potrošniški kulturi in življenjskem slogu, ki je podoben meščanskemu in plemiškemu. Za namen primerjave s katalonsko stvarnostjo velja poudariti, da B. M. Claverias čokolado omenja le pri obrtnikih in v najvišji socio-ekonomski skupini, buržoaziji in duhovništvu.

Če pa med seboj primerjamo predstavnike različnih kmečkih slojev na Kranjskem je razvidno, da so bile razlike med njimi znatne in opazne, in sicer tako kvantitativne kot tudi kvalitativne.

Slovenija in Ogrska

V svojem prispevku Peter Granasztói preverja, katera raziskovalna metodologija je najbolj primerna za analizo predmetov in materialne kulture, da se omogoči raziskovanje potrošniških vzorcev in družbeno-kulturnih značilnosti na podlagi virov, s katerimi razpolaga za podeželsko mesto Kiskunhalas na Ogrskem v 18. in 19. stoletju, ki ga je mogoče razumeti kot »ogromno vas«, saj je v njem močno prevladovalo kmečko prebivalstvo (90–95 %, Granasztói 2014, 157–158). Glavni cilji raziskave so bili, da bi s pomočjo inventarjev in brez vzporednih pripovednih virov pokazali strukturne karakteristike materialne kulture, uporabo bivalnih prostorov in razlike v vsakdanjem življenju različnih skupin in plasti celotne družbe v obdobju 1760–1850. V skladu s svojim metodološkim vprašanjem Granasztói predstavi štiri analize, izpeljane s pomočjo in-

ventarjev, s štirimi bistveno drugačnimi analitičnimi pristopi (Granasztoi 2014, 157, 165).

Prva analiza, katere cilj je bil ugotavljanje značilnosti materialne kulture kot take, je bila izpeljana skozi analizo njene strukture. Pokazala je, da je bilo materialno okolje v opazovani kulturi zelo homogeno. Predvsem kvantitativne razlike v številčnosti predmetov v vsaki od sedmih izbranih kategorij (pohištvo, posteljnina, oblačila, kuhinjski pripomočki, orodja, kmetijstvo in drugo) so tiste, ki izkazujejo opazno razliko med bogatejšimi plastmi družbe in revnim prebivalstvom te velike vasi oziroma podeželskega mesta. Tako se na primer pokaže, kako so bogatejši v kmečki družbi imeli v lasti tudi več živali in pluge (Granasztoi 2014, 165–168).

V drugi analizi si je za cilj zadal prepoznavanje družbene hierarhije tako, da se je osredotočil izključno na prisotnost ali pomanjkanje pohištva za shranjevanje predmetov. Pohištvo za shranjevanje predmetov je namreč imelo pomembno socialno funkcijo in je med drugim služilo kot razločevalni faktor, kajti ti predmeti so poleg svoje primarne funkcije služili tudi prikazovanju posameznikovega premoženja in prestiža. S tem pristopom se pokaže, da so tisti, ki so imeli več premoženja, posedovali tudi številčnejše in bolj raznoliko pohištvo za shranjevanje predmetov. Obenem se je hierarhija pohištva za shranjevanje predmetov stalno spreminjala in je s časom vključevala vedno bolj izvrstne in drage kose pohištva, temu trendu pa je revnejše prebivalstvo sledilo le z več desetletnim zamikom (Granasztoi 2014, 165–166, 170).

V tretjem pristopu k analizi svoje podatkovne baze se je Granasztoi osredotočil na uporabo bivalnega prostora kot pokazatelja različnih življenjskih slogov in kulturnih specifik različnih slojev prebivalstva. Tu je predpostavka ta, da so različni tipi bivalne kulture podlaga razlikam v življenjskem slogu in vsakdanjem življenju, zato na osnovi slednje lahko sklepamo o življenjskem slogu. Poleg tega tovrstna analiza pokaže spremembe in razvoj v bivalnih prostorih v Kiskunhalasu v obravnavanem obdobju. Analiza bi-

valnega prostora je izvedena s pregledom vsega pohištva v sobah (Granasztoi 2014, 166–167).

V zadnji od štirih analiz si je avtor zadal za cilj, da bo posamezne predmete v inventarjih uporabil kot pokazatelje načina vsakdanjega življenja, ki se je odražal skozi njihovo uporabo. Pri tem pristopu je na podlagi predmetov, navedenih v inventarjih, poskušal ugotoviti spremembe obnašanja, na primer kakšne so bili manire pri mizi, navade pri branju ali način shranjevanja dobrin. Veliko pozornosti je bilo posvečene temu, da bi se opazili znaki meščanskega življenjskega sloga in se s tem zaznal prehod določenih značilnosti iz življenjskega sloga, značilnega za prebivalce urbanega okolja, med kmete. V ta namen je sledil dotoku predmetov, značilnih za urbano okolje, od njihovega prvega pojava v kmečkih inventarjih do njihove večje razširjenosti. Pri tem segmentu analize se kot merodajno upošteva večino pohištva in nekatere gospodinske predmete (Granasztoi 2014, 166–167).

Rezultati tretje in četrte analize so združeni v skupen zaključek in kažejo, da so bile do začetka 19. stoletja zgrajene hiše sestavljene iz ene ali dveh sob, v katerih je bil bivalni prostor praktično brez izjeme opremljen v diagonalni ureditvi. V enem kotu te diagonalne razporeditve je bila kotna klopca in miza, mogoče tudi kakšni stoli, v nasprotnem kotu pa je stala peč. Postelje in pohištvo za shranjevanje predmetov so bili razporejeni ob preostalih stenah. Iz materialne kulture, zapisane v inventarjih, je možno opaziti, da se bivalni prostor še ni izoblikoval kot pomembna vsakodnevna lokacija v življenjih posameznikov ali skupnosti. Ena izmed stvari, ki jo je Granasztoi opazil, da je prišel do te ugotovitve, je pomanjkanje zapisa pohištva, ki ponuja udobje. Na drugi strani pa se je pojavil nov model uporabe bivalnega prostora, ki je bil drugačen od tradicionalne diagonalne ureditve. Hiše so bile dve ali trisobne, prevladovali so stoli, majhne mizice in kavči, stanovalci hiše pa so skupaj pili kavo ali prirejali zabave. Sobe so bile delno specializirane (npr. jedilnica), med jedjo so pri mizi uporabljali kozarce, vsak posameznik je imel svoj krožnik, imeli so žlice, nože in včasih vilice, stene

pa so bile okrašene s slikami (Granasztoi 2014, 172–173).

Z vidika primerljivosti s slovenskimi inventarji je prva težava ta, da se časovno večinoma ne ujemajo. Naš najstarejši inventar je iz leta 1620, najmlajši pa iz 1795. Drugi problem je količina podatkov. Granasztoi je v raziskavi od skoraj 400 inventarjev za obdobje 1760–1850 uporabil 200 najprimernejših, medtem ko imamo za primerjavo na voljo le 28 slovenskih inventarjev. Za namen te raziskave je najsmotnejša analiza, ki jo je Granasztoi opravil na podlagi pohištva za shranjevanje predmetov, ker lahko iz naših inventarjev razberemo največ kvantitativnih in kvalitativnih podatkov o tej kategoriji predmetov.

Pri analizi želimo preveriti ugotovitev na ogrskem primeru, da so tisti, ki so imeli več premoženja, imeli številčnejše in bolj raznoliko pohištvo za shranjevanje predmetov. Granasztoi loči posameznike po različnih poklicih in po velikosti kmetije. Ker slovenski inventarji, s katerimi razpolagamo, ne navajajo poklica in je na njihovi osnovi težko opredeliti, kaj so bili tisti dejavniki, ki so kmete ločili med bogatejše in revnejše, smo šli po drugi poti. Granasztoieeve ugotovitve bomo uporabili tako, da bomo na slovenskih inventarjih ugotavljali, koliko predmetov je kdo imel v lasti v času, ko je bil spisan inventar, saj večje število predmetov namiguje, da so ljudje imeli več denarnih sredstev. Kot prag med premožnimi in revnejšimi kmeti smo postavili 150 predmetov, in sicer na podlagi ugotovitve, da je opaziti veliko razliko v številu in raznolikosti pohištva za shranjevanje predmetov v slovenskih inventarjih, ki so imeli več oziroma manj predmetov od tega števila.

Ugotovitve so sledeče: 23 od 28-ih slovenskih inventarjev vsebuje manj kot 150 vseh predmetov. Pod kategorijo pohištvo za shranjevanje predmetov smo šteli skrinjo, zaboj, omaro, komodo, jedilno omaro, točilno omaro, pisalno omaro, ostale omare, klečalnik s skrinjo in nastavek s predali. Od teh 23-ih inventarjev manj premožnih kmetov jih pet ni vsebovalo pohištva za shranjevanje, 12 jih je vsebovalo samo skrinje in eden samo dva zaboja.

Preostalih pet inventarjev vsebuje preko 150 predmetov. Izmed teh je Luka Juraj (inventar iz leta 1721), ki je od 213ih predmetov imel poleg petindvajsetih skrinj še eno omaro in eno jedilno omaro, Anton Jaklič (inventar iz leta 1768), ki je od 215ih predmetov imel poleg desetih skrinj še točilno omaro, dve jedilni omari in en klečalnik, Vespasiano Brunner (inventar iz leta 1681), ki je od 168ih predmetov imel poleg dveh skrinj še eno omaro in eno točilno omaro, ter Jurij Škapin (inventar iz leta 1621), ki od 236ih predmetov, ki jih je imel v lasti, ni imel nobene omare temveč 25 skrinj, dva zaboja in dva zabojnika. Zadnji od petih, ki ga omenjamo, Boštjan Erat (inventar iz leta 1758), je imel največ predmetov, celo več kot 400, pri čemer izkazuje tudi največjo pestrost predmetov za shranjevanje: poleg šestih skrinj je imel še pisalno omaro, pet točilnih omar, sedem ostalih omar, tri klečalnike in dva nastavka.

Doslej povedano lahko še preprosteje prikazemo na podlagi razkoraka med dvema inventarjema. Mihael Koklja (inventar iz leta 1649) je posedoval najmanj predmetov, in sicer samo tri, od tega le eno skrinjo, medtem, ko je Boštjan Erat imel največ predmetov (več kot 400 predmetov), med katerimi najdemo pisalno omaro, točilne omare, omare, skrinje, klečalnike in nastavka.

V tabeli 4 je prikazana primerjava med slovenskimi in ogrskimi inventarji. Granasztoi je uporabil 200 inventarjev, vendar jih natančneje predstavil samo šest. To so inventar trgovca, plemiča, kmeta z velikim posestvom, kmeta s srednjim posestvom in inventarja dveh kmetov z malim posestvom. V našo razpredelnico smo vključili le inventarje kmetov. Iz razpredelnice, ki jo predstavi Granasztoi, je razvidno, da ima en mali kmet tri različne vrste pohištva za shranjevanje predmetov, drugi mali kmet pet, srednji kmet jih ima sedem, veliki kmet pa osem. Če te podatke iz ogrskih inventarjev primerjamo z našimi, je videti, da je na Slovenskem 18 od 23ih kmetov (78%), ki so imeli v lasti manj kot 150 predmetov, imelo v lasti samo en ali celo noben tip pohištva za shranjevanje, medtem ko je 80% kmetov, ki so imeli v lasti več kot 150 predmetov, imelo vsaj tri različne tipe pohištva za shranjeva-

nje. Navkljub manjši raznovrstnosti je videti, da se tudi na Slovenskem kaže to, kar je Peter Granasztói ugotovil za svoj ogrski primer, in sicer, da so premožnejši imeli več in bolj raznoliko pohištvo za shranjevanje.

Naslednjo ugotovitev iz ogrske analize, da je bila prisotna stalna sprememba v hierarhiji pohištva za shranjevanje, ki je s časom vključevala vedno bolj izvrstne in drage dele pohištva in da je revnejše prebivalstvo lahko sledilo tem trendom šele z več desetletnim zamikom, smo primerjali z našimi inventarji na primeru ostalih omar, točilnih omar in jedilnih omar. Premožni kmet Jurij Škapin je v prvi polovici 17. stoletja sicer posedoval kar 29 kosov za shranjevanje, med katerimi pa ni najti nobene vrste omare, temveč le skrinje, zaboje in zabojnike. Od osmih primerov, kjer so posamezniki imeli ali omare, točilne omare ali jedilne omare, je samo Vespasiano Brunner z inventarjem iz leta 1681 tisti, ki je imel ostale omare in točilne omare pred 18. stoletjem. Sledita mu Luka Juraj leta 1721 z ostalo omaro

in jedilno omaro ter Andrej Strah leta 1734 tudi z ostalo omaro. Pri ostalih petih primerih, lahko ostale omare, točilne omare ali jedilne omare najdemo šele v drugi polovici 18. stoletja. Pri tem naj izpostavimo, da Vespasiano Brunner v naših inventarjih velja za premožnega in ne pripada kmečkemu stanu. Za lažjo primerjavo naj povemo, da je imel v lasti 168 predmetov. Preostala inventarja, ki sta vsebovala ostale omare, točilne omare ali jedilne omare sta od Mine Kavčič in Jerneja Lampice. Mina Kavčič je v inventarju iz leta 1772 imela 25 predmetov, od tega sta bili poleg dveh skrinj še dve ostali omari, Jernej Lampica pa je imel v inventarju iz leta 1783 22 predmetov, od tega štiri skrinje in eno jedilno omaro. Slednja inventarja kažeta, da se je hierarhija pohištva za shranjevanje predmetov spreminjala in so omare, ki so sprva veljale za last premožnejših, do konca 18. stoletja pronicale tudi do manj premožnih kmetov.

Ker Granasztói ne navaja letnic nastanka posameznih inventarjev, ni mogoče trditi, da se

Tabela 4. Primerjava med inventarji slovenskih kmetov z ogrskimi na podlagi vrst pohištva za shranjevanje predmetov (prisotnost v procentih inventarjev).

	Slovenski inventarji z manj kot 150-imi predmeti (n=23)	Slovenski inventarji z več kot 150-imi predmeti (n=5)	Madžarski inventar kmeta z malim posestvom (n=2)	Madžarski inventar kmeta s srednjim posestvom (n=1)	Madžarski inventar kmeta z velikim posestvom (n=1)
Skrinja	74	100	50	100	100
Zaboj	9	20	100	/	100
Komoda	4	/	/	/	/
Omarai	17	80	/	/	/
Jedilna omara	4	40	/	/	/
Točilna omara	/	60	/	100	100
Pisalna omara	/	20	/	/	/
Ostale omare ²	13	60	/	/	/
Klečalnik	4	40	/	/	/
Nastavek s predali	/	20	/	/	/
Ni pohištva za shranjevanje	22	/	/	/	/

1 Od vseh slovenskih inventarjev jih je osem vsebovalo omaro. Zaradi boljše preglednosti so v tabeli vpisane vrednosti vseh omar skupaj in vrednosti omar po kategorijah.

2 V kategorijo ostale omare so vštete vse omare v inventarjih, ki niso vpisane kot točilne omare, jedilne omare ali pisalne omare, kot so na primer nova omara iz smrekovega lesa s svojo ključavnico, omara iz mehkega lesa s predali, stara omara, omara brez podstavka iz trdela lesa in brez vložkov itd.

je na slovenskem podežlju ista sprememba v hierarhiji pohištva dogajala v zgodnejšem obdobju kot na Ogrskem. Je pa mogoče ugotoviti, da je tudi na slovenskem podežlju med 17. in 18. stoletjem zaznati podoben proces, kot ga je Granasztoi ugotovil za ogrski Kiskunhalas med 18. in 19. stoletjem.

Slovenija in Belgija

V svoji razpravi Paul Servais obravnava premijanje materialne kulture, kakovosti življenja in lastniških razmerij na podežlju na primeru treh območij v okolici belgijskega mesta Liege. To so dežele Herve, Hesbaye in Ardennes, in sicer v 19. stoletju. Njihova gospodarstva so se v 19. stoletju specializirala, kar je bilo značilno za proces modernizacije (Servais 2014, 181). Dežela Herve se je specializirala v proizvodnji mleka in sadja. V deželi Hesbaye je najprej prevladovala proizvodnja in prodaja žita, sredi 19. stoletja pa se je usmerila v sladkorno repo. V deželi Ardennes je dolgo prevladovalo samooskrbno kmetijstvo in se je specializirala šele v zadnji tretjini 19. stoletja, in sicer v proizvodnji mleka in mesa ter v gozdarstvu. Zaradi modernizacije je v teh treh deželah opaziti razlike tudi v življenjskem slogu, natančneje v spremembah števila prostorov v hiši. Ob enoprostorskih hišah začnejo nastajati hiše z več prostori in tudi nadstropji. Število prostorov je povezano z dohodkom in družbenim statusom ter s tem z možnostjo nakupa številnejših predmetov, zlasti tistih za ogrevanje, kuhanje, razsvetlavo in opremljanje (Servais 2014, 182-183).

Servais meni, da je vpliv modernizacije dobro viden v inventarjih. V svojo raziskavo je vključil inventarje iz treh obdobj, in sicer 1820–1829, 1850–1859 ter 1880–1889, ki sovpadajo z različnimi obdobji v dinamičnem procesu belgijske industrializacije. Pri vsakem obdobju je pregledal 250 inventarjev iz vsake dežele. Pri tem se je osredotočil na predmete, ki se nanašajo na ogrevanje, razsvetlavo in opremljanje doma ter njenih prostorov. Na ta način skuša razumeti, v kolikšni meri so spremembe na teh področjih povezane s širšimi družbenimi spremembami in kako so slednje vplivale na opremljanje prostorov (Servais 2014, 185–187).

V ta namen je predmete razdelil v pet skupin, to so: »srce«, priprava in kuhanje obrokov, skladiščenje, razsvetljava ter drugo pohištvo (Servais 2014, 188).

V pričujoči analizi bomo navedenih pet skupin predmetov primerjali z našim naborom slovenskih inventarjev. Obravnavani inventarji iz slovenskega prostora so bili sestavljeni med leti 1620 in 1795, kar se časovno ne sklada z obdobjem, iz katerega izhajajo belgijski inventarji, pritegnjeni v primerjavo. Kljub časovnemu neujevanju smo primerjavo izvedli zaradi preverjanja metodologije, kakor tudi ker smo želeli ugotoviti, ali bo primerjava pokazala bistveno razliko v premoženju med industrializirano Belgijo in predindustrijskim slovenskim kmetom. Tako starejša kot novejša literatura namreč nakazuje, da v prvih fazah industrializacije življenjski standard nižjih slojev prebivalstva se ni izboljšal ali se je celo poslabšal (Hobsbawm 2010, 237–257; Pamuk & van Zanden 2010, 217–234). Na podlagi inventarjev, ki jih imamo na voljo, bomo poskusili rekonstruirati glavni prostor v hiši na slovenskem podežlju in primerjali prisotnost ter uporabo predmetov s tistimi, ki so v belgijskih inventarjih razporejeni v pet (zgoraj naštetih) skupin.

Prvo skupino, ki jo Servais poimenuje »srce«, mu predstavlja glavni prostor v hiši okoli ognjišča. Ognjišče je bilo sprva priključeno na odprt dimnik, kasneje pa so ognjišča nadomestile peči. Uradno se ognjišč in dimnikov v obravnavanih belgijskih inventarjih ni navajalo, vendar se za njihov obstoj izve iz drugih predmetov, ki se jih je uporabljalo pri kurjavi, kot so na primer stojalo, drog in verige, na katere je bil pritrjen kotel, klešče za oglje in kepe oglja (Servais 2014, 189).

Tudi slovenski inventarji ne navajajo ognjišč in peči. Tako kot pri belgijskih inventarjih se njuna prisotnost v hiši razbere iz drugih zapisanih predmetov. Prvi predmet, ki nakazuje prisotnost ognjišča, je kotel. Kotli so prisotni v 10-ih inventarjih, in sicer pri vseh kraških in pri štirih kranjskih, vseh kotlov skupaj je 19. Drugi predmet, ki je nakazoval prisotnost ognjišča je veri-

ga, na katero se je kotel pritrdilo. Veriga se nahaja v treh kraških inventarjih (4 kosi), ena pa se najde v inventarju Boštjana Erata. V inventarju slednjega je tudi ognjiščna koza. Drugi predmeti, ki lahko nakazujejo prisotnost ognjišča, sta lopata za podtikanje ognja (en kos v inventarju Marka Gabrovca iz leta 1766) in meh (3 kosi v dveh kraških inventarjih). V inventarjih se nahajajo tudi predmeti, ki poleg ognjišča nakazujejo prisotnost peči. To so burkle (12 kosov v petih kranjskih inventarjih), grebljica (1 kos najdene v inventarju Boštjana Erata), krušni lopar (4 kosi v inventarju Luke Juraja), in razni kosi ter modeli za peko (9 modelov in 3 kosi za peko v inventarju Boštjana Erata). V inventarju Luke Juraja sta zabeleženi tudi dve skrinji, v katerih naj bi se shranjeval pepel.

V drugo skupino Servais uvršča predmete za pripravo in kuhanje obrokov, ki so bili torej povezani s prvo skupino, srcem hiše. Tu so bili najpomembnejši lonci in velike posode (enolončnice in kastrole), ki naj bi nakazovali pomen kuhanja enolončnic. Število kuhalnih loncev se je v obravnavani belgijski stvarnosti skozi čas spreminjalo, gospodinjstva so najprej imela okoli 23 kosov, v drugem obdobju 22, kasneje pa le 17 kosov (Servais 2014, 189).

Iz slovenskih inventarjev ugotovimo, da so predmeti za pripravo in kuhanje obrokov manj številni kot v belgijskih. Le šest kranjskih inventarjev je vsebovalo lonce, med katerimi jih je bilo nekaj bakrenih. S časovnega vidika se lonci pojavijo šele v inventarju Luke Juraja, ki je bil izdelan leta 1721, pred to letnico v obravnavanih slovenskih inventarjih loncev ni najti. Lonci so tudi odsotni v vseh kraških inventarjih. Vloga loncev so pri nas najverjetneje imeli navedeni kotli. Kljub temu je zabeleženih loncev skupaj 31, vendar natančnega števila žal ne moremo zapisati, ker imamo v inventarju Boštjana Erata zapisano »nekaj loncev«, inventar Mine Kavčič (inventar iz leta 1772) pa ima zapisano le besedo »lonci«. Dve železni kozici in 6 kastrol najdemo le v inventarju Boštjana Erata. Iz naših inventarjev je mogoče dobiti vtis, da bolj kot kastrole in kozice so slovenski kmetje za kuhanje uporabljali pon-

ve, na katere naletimo tako v kraških kot kranjskih inventarjih. Ponev se kot kuhinjski pripomoček pojavi v kraških inventarjih že pri Juriju Škapinu in Nikolaju Afabrisu leta 1620, v kranjskih inventarjih pa prvo omembo ponve zasledimo pri Luki Juraju, leta 1721. Ponve se najdejo v 10 inventarjih, skupaj pa jih naštejemo 26 kosov.

V tretjo skupino, poimenovano »skladiščenje«, je Servais uvrstil skrinje, omare, komode in drugo premično pohištvo, namenjeno shranjevanju. Sprva prevladujejo skrinje in v omenjenih treh regijah naj bi povprečno gospodinjstvo imelo 1,4-2,4 skrinje na gospodinjstvo. Uporaba skrinj pa je v zadnjem obdobju (1880-1889) upadla in so pristale na petem mestu pomembnih predmetov pri hiši (kateri predmeti zasedajo prva štiri mesta, Servais ne omeni). Proti koncu 19. stoletja naj bi začele prevladovati omare in predalniki. Omara je bila obenem največji, najdražji in najredkejši predmet v gospodinjstvu, uporabljala se je za shranjevanje najrazličnejših predmetov, od oblek do denarja, suhega blaga in papirja (Servais 2014, 190, 192).

Tudi v slovenskih inventarjih izmed predmetov za shranjevanje prevladujejo skrinje. Izmed 28-ih inventarjev jih le šest ne vsebuje skrinj, pri ostalih 22-ih pa skupaj najdemo kar 158 skrinj. S tem je povprečno število skrinj v slovenskem gospodinjstvu 7,2, kar je precej več kot v obravnavanih belgijskih. Morda je razlika posledica tega, ker slovenski inventarji vsebujejo tako skrinje za shranjevanje žita in moke kot skrinje za shranjevanje drugih predmetov, čeprav Servais ne omenja namembnosti skrinj. Če sklepamo, da so skrinje v belgijskih deželah bile uporabljene le za shranjevanje raznoraznih predmetov in oblek, moramo od naših 158 skrinj odšteti 66, ki so v inventarjih označene za shranjevanje žita in moke, ter dve skrinji za shranjevanje pepela. Ostane nam še 90 skrinj, na podlagi katerih dobimo nižje povprečje, ki pa je še vedno višje od belgijskega (4,1 v slovenskem in 2,4 v belgijskem primeru). Če še naprej pregledujemo število skrinj na gospodinjstvo, ugotovimo, da je v inventarju Luke Juraja zapisanih 25 skrinj in od tega naj bila ena za shranjevanje žita in dve za shranjeva-

nje pepela, tako da ostane 22 skrinj. Ker je to veliko število skrinj za eno osebo in močno vpliva na povprečje, jo izločimo iz računa. Tako dobimo 68 skrinj in naše povprečje postane 3,2 skrinje na gospodinjstvo.

Tako kot v treh belgijskih regijah, so tudi v slovenskih inventarjih omare redkost. V 8 inventarjih je bilo najdenih 22 omar, od tega sta dve omari v kraškem inventarju Vespasiana Brunnerja iz leta 1681, ki ni bil kmečkega stanu, ostalih 20 omar pa v kranjskih inventarjih. Od teh 20 omar je 12 pripadalo Boštjanu Eratu. Nekatere omare spremlja navedba njihove namembnosti, tako imamo 3 jedilne omare, 2 omari za živila, 2 omari za shranjevanje oblek, 1 pisalno omaro in 3 točilne omare. V kraških inventarjih je navedeno, da so poleg skrinj in omar za shranjevanje uporabljali tudi zaboje (9 kosov), kranjski inventarji pa za shranjevanje zelja in repe navajajo kadi (43 kosov v enajstih inventarjih). V kranjskem inventarju Jožefa Jankoviča (inventar iz leta 1755) najdemo tudi eno komodo, ne omenja pa se njen namen oziroma uporaba.

V četrto skupino Servais uvršča predmete za razsvetljavo. Poleg sonca in ognja so prevladovale sveče oziroma svečniki. Ti so se uporabljali skozi vsa raziskana obdobja. Ob teh pa se v belgijskih inventarjih najdejo tudi svetilke, ki so najprej bile oljne, kasneje so jih zamenjale petrolejke, v zadnjem obdobju (1880-1889) pa so se uporabljale tudi plinske svetilke (Servais 2014, 190).

Svečnike najdemo tudi v slovenskih inventarjih, pri tem glede števila prevladujejo kranjski, kjer je v osmih inventarjih zabeleženih kar 31 svečnikov (od tega jih 18 pripada Boštjanu Eratu), inventar Mine Kavčič pa navaja le njihovo prisotnost, brez števila. V kraških inventarjih je zapisan le en svečnik pri Vespasianu Brunnerju (ki ni bil kmet), zabeležene pa so kar 4 svetilke na olje. Slednje se nahajajo tudi v treh kranjskih inventarjih. V nobenem inventarju ni zaslediti petrolejk ali plinskih svetilk, kar pa ne preseneča, saj se te pojavijo šele kasneje. Kljub navedenim svečnikom in svetilkam na olje pa imamo še vedno 16 slovenskih inventarjev, ki ne vsebujejo predmetov za razsvetljavo. Iz tega je mogoče

sklepiti, da so ta gospodinjstva za edini vir svetlobe imela naravno svetlobo sonca ali pa žarenje ognja.

V zadnjo skupino spadajo predmeti, ki so vezani na družabnost. Izboljšanje življenjskega standarda je družinam prineslo več prostora, ki ga je bilo mogoče urediti in uporabljati na bolj specializirane načine. Prisotnost pohištva, kot so miza, klopi, oblazinjeni stoli, modni kavči in oblazinjeni naslonjači, lahko izkazuje višji družbeni položaj lastnika. Stol je izražal nov družbeni vidik sedečega položaja, povezanega z užitki branja ali daljšega pogovora (Servais 2014, 191-193).

Na Slovenskem so mize prisotne v 18 inventarjih (55 kosov). Največ miz (10) je bilo v lasti Boštjana Erata, od katerih so bile 4 igralne in 1 raztegljiva. Za teh pet miz lahko utemeljeno sklepamo na uporabo za družabne namene. Za sedenje pa so tako v kraških kot kranjskih inventarjih prevladovali stoli. Medtem ko se klopi najdejo le v dveh kraških (6 kosov) in v enem samem kranjskem inventarju (4 kosi), je zabeleženih stolov kar 43 v 11 inventarjih. Tako kot pri loncih tudi tukaj ne moremo določiti točnega števila stolov, ker v inventarju Andreja Hočevarja so ti zapisani kot »nekaj stolov«. Predmet, pri katerem se kraški inventarji razlikujejo od kranjskih, pa je naslonjač, ki lahko nakazuje vzpon po družbeni lestvici. Tega v kraških inventarjih ne najdemo, v kranjskih pa imamo kar 25 naslonjačev prevlečenih z usnjem (19 usnjenih naslonjačev je pripadalo Boštjanu Eratu, 4 Jožefu Jankoviču in 2 Antonu Jakliču).

Na koncu Servais omenja še material, iz katerega so bili premični predmeti narejeni. 72% predmetov je bilo izdelanih iz navadnega bora, takoj za njim je prevladoval hrast, za njim pa se je našlo predmete iz jesena in češnjevega lesa. Slednji je bil zelo popularen pri kmetih, buržoazija pa je za predmete iz rdečega lesa raje uporabljala mahagonijo (Servais 2014, 192).

Kar se tiče navajanja materiala, so bili kraški inventarji doslednejši. Iz pregleda izvemo, da je na Krasu prevladoval smrekov les. Iz tega lesa je bila izdelana 1 omara, 11 skrinj in 2 zaboja. V

inventarju tržana Vespasiana Brunnerja pa najdemo 1 skrinjo in 2 mizi iz orehovega lesa. Mizo iz orehovega lesa najdemo tudi v inventarju Jurija Škapina iz Tomaja iz leta 1625. V kranjskih inventarjih vrsto lesa težko opredelimo, saj so predmeti zapisani le kot predmeti iz trdega ali mehkega lesa. Edini pravi opis lesa zasledimo v inventarju Janeza Krstnika Končarja iz leta 1726, ki je imel v lasti mizo iz češnjevega lesa. Iz drugih inventarjev pa razberemo, da je 9 skrinj, 27 miz in 5 omar (skupaj 41 predmetov), narejenih iz trdega lesa, ter 22 skrinj, 8 omar in 12 miz (skupaj 42), iz mehkega lesa. Na podlagi navedb v kraških inventarjih in v članku o Belgiji bi lahko postavili domnevo, da so bili predmeti iz mehkega lesa narejeni ali iz smreke ali bora (ki sta edini omenjeni), trdi les pa naj bi prišel iz oreha, jesena ali hrasta.

Kljub časovnemu neujemanju belgijskih in slovenskih inventarjev lahko vidimo neko stopnjo primerljivosti v materialni kulturi. Tako slovenski (ter tržan in obrtnik) kot belgijski kmetje so pri kurjavi, kuhanju, shranjevanju in razsvetljavi uporabljali podobne predmete. Število teh predmetov lahko tudi nakazuje, da so v hiši, poleg glavnega prostora, kjer se je nahajalo ognjišče, obstajali še drugi prostori. Kljub temu, da se prostori navajajo le v kraških inventarjih, lahko pri vsaj treh kranjskih kmetih (Luka Juraj, Boštjan Erat in Janez Krstnik Končar) domnevamo več prostorov v hiši. Na podlagi luksuznih predmetov (usnjenih naslonjačev) lahko pri nekaterih kmetih sklepamo tudi vzpon po družbeni lestvici.

Obravnavani inventarji omogočajo le delno primerljivost. Primerjava je mogoča le na ravni prisotnosti predmetov v inventarjih, ne pa tudi njihovem številu. Servais skozi celotno razpravo nikoli ne navede natančnega števila predmetov, temveč omenja le tiste, za katere meni, da prikazujejo modernizacijo pri belgijskemu kmetu. Edini predmet, za katerega je bilo mogoče izvesti podrobnejšo primerjavo, je skrinja, za katero smo lahko izračunali in primerjali povprečno število v slovenskem in belgijskem gospodinjstvu. Podoben izračun se pri loncih ni posrečil

zaradi nepopolnega popisa le-teh v slovenskih inventarjih.

Zaključek

Različna stopnja natančnosti in popolnosti navedenih podatkov v obravnavanih inventarjih onemogoča celovito rekonstrukcijo življenjskega standarda, potrošniških navad in vsakdanjega življenja kmetov tako v evropskem, kot tudi v slovenskem kontekstu. Nepopolnost pogosto izhaja že iz samih primarnih virov, v našem primeru pa tudi iz načina, kako so različni avtorji predstavili in uporabili svoje gradivo. Kljub temu lahko iz vsakega obravnavanega območja izluščimo posebnosti, ki se nanj nanašajo in so s slovenskimi inventarji najbolj primerljive. Različni načini popisovanja inventarjev dajejo različne rezultate, poleg tega pa nam lahko povedo kateri predmeti so začinili kmečko življenje, kateri so ga olajšali in kateri pripovedujejo o statusu posameznika. Ugotovili smo, da je bilo z vidika vsakdanjih predmetov življenje povprečnega kmeta na različnih koncih Evrope in tudi v Sloveniji dokaj podobno.

Na primeru čeških in slovenskih inventarjev je mogoče opaziti, da so predmeti češkega in slovenskega podeželja precej primerljivi, kar nakazuje na podoben življenjski standard. Opazna so določena odstopanja med češkimi in slovenskimi inventarji v skupini predmetov kuhinja in gospodinjstvi pripomočki (na Slovenskem so ponve relativno pogoste, medtem ko so na Češkem redko omenjene) ter odsotnost zibk na češkem podeželju. Bistvena razlika v popisu inventarjev je pri vpisu gotovine, saj je na češkem podeželju predstavljalo prvo kategorijo zapuščinskega inventarja, na Slovenskem pa temu ni tako.

Iz primerjave katalonskih s slovenskimi inventarji je mogoče ugotoviti, da v obeh prevladujejo čvrsti in vzdržljivi predmeti, ki so izrazito praktični. Očitno je pomanjkanje podatkov o ozimnici in hrani v slovenskih inventarjih, v kranjskih inventarjih manjkajo tudi podatki o sredstvih za proizvodnjo in oblačilih, kar je mogoče vsaj deloma pripisati Baševi selekciji objavljenih informacij. Iz kranjskih inventarjev kme-

tov nižjega in srednjega družbenega segmenta je razvidno tudi pomanjkanje luksuznih predmetov v primerjavi s katalonskimi kmeti enakega sloja. Pri slovenskih kmetih višjega sloja je slika povsem drugačna, kajti tukaj prevladuje luksuzno pohištvo, predvsem zlati predmeti in ogledala, posebej zanimiva pa je prisotnost pribora za kavo in čokolado, kar nakazuje višjo potrošniško kulturo in življenjski slog bogatejših kmetov s Kranjskega, ki se lahko v nekaterih kategorijah primerja tudi z buržoazijo iz katalonskega Penedesa.

Pri primerjavi madžarskih s slovenskimi inventarji je mogoče opaziti podoben proces, in sicer da so premožnejši kmetje s časom povečevali število in raznolikost pohištva za shranjevanje predmetov. Poleg tega je na primeru omar in točilnih omar iz slovenskih inventarjev opaziti, da je tako kot v madžarskem Kiskunhalasu tudi na slovenskem podeželju bila prisotna stalna sprememba v hierarhiji pohištva za shranjevanje predmetov, ki je s časom vključevala vedno bolj izvrstne in drage dele pohištva. Revnejše prebivalstvo je lahko sledilo tem trendom šele z več desetletnim zamikom.

Med belgijskimi in slovenskimi inventarji je kljub časovnemu neujemanju videti, da so tako slovenski kmetje (in dva ne-kmeta) kot belgijski pri kurjavi, kuhanju, shranjevanju in razsvetljavi uporabljali podobne predmete. Število teh predmetov nakazuje, da je hiša slovenskega kmeta tako kot v Belgiji poleg glavnega prostora, kjer se je nahajalo ognjišče, imela še druge prostore. To lahko domnevamo tako pri kraških kot tudi pri vsaj treh kranjskih kmetih.

Ugotovili smo torej, da so predmeti iz slovenskih kmečkih zapuščinskih inventarjev v glavnem primerljivi z izbranimi evropskimi primeri. Kljub časovni razliki, v vseh obravnavanih območjih srečujemo podobne predmete. Izstopajoči inventarji obrtnikov in bogatejših kmetov prikazujejo razslojenost in vzpon posameznikov na podeželju. Predmeti, ki so oziroma niso prisotni pa nakazujejo na potrošnjo prebivalstva. Dober primer so tisti, ki nakazujejo specifično vrsto potrošnje, kot so strelno orožje, ogledala, tehtni-

ce, slike. Izpostaviti pa je treba dejstvo, da čeprav predmeta ni vpisanega v zapuščinski inventar, to še ne pomeni, da ga kmet dejansko ni imel v lasti, začeni z denarjem, ki manjka v slovenskih inventarjih.² Številčno se predmetov v inventarjih ne da primerjati, saj večkrat naletimo na očitno nepopoln opis, iz katerega se ne da razbrati točnega števila (nekaj skrinj, par loncev ipd.), drugič pa nam primerjavo onemogoča umanjkanje podatkov v objavah, ki so nam služile za podlago. Najočitnejša razlika se med obravnavanimi območji pojavi v različnem časovnem obdobju. Pri tem vsekakor ne smemo trditi, da je bil slovenski kmet revnejši, če ga primerjamo s kmetom, ki je živel več kot stoletje kasneje.

Zapuščinski inventarji nam nudijo tako kvantitativne podatke kot tudi kvalitativne informacije. Z metodološkega vidika je mogoče potrditi, da je sezname raznolikih predmetov iz inventarjev smotrno združevati v skupine, in sicer tako v namen analize kot zagotavljanja primerljivosti med različnimi stvarnostmi v prostoru in času. Pomembna je tudi sama postavitev predmetov po prostoru, ki lahko nakazuje njihovo uporabo in namembnost.

Da je slovenski kmet po materialni kulturi in življenjskemu standardu ustrezal evropskemu kmetu oziroma da je bil nad ali pod povprečjem, si na koncu ne upamo z gotovostjo zatrditi, saj je bilo za tako opredelitev predelanih in analiziranih premalo zapuščinskih inventarjev. Lahko pa zaključimo, da so slovenski zapuščinski inventarji po materialni kulturi in standardu, ki ga nakazujejo, povsem primerljivi z inventarji iz drugih delov Evrope in tako slovenskega kmeta brez obotavljanja postavimo ob bok kmetom iz analiziranih držav. Če odmislimo razlike v samih virih, v našem omejenem vzorcu ni zaslediti nekih bistvenih, globokih in sistematičnih odstopanj med različnimi stvarnostmi. Če pa bi kljub vsemu poskusili zarisati hipotetično lestvico ob upoštevanju primerljivih slojev v kmečkih družbah v predindustrijski dobi, bi standard slovenskega kmeta še najbolj enačili s češkim ter ga

² Zaradi epidemije v letih 2020 in 2021 ni bilo mogoče preveriti izvirnikov v arhivu.

uvrstili nekolike više od madžarskega in niže od katalonskega.

Povzetek

Prispevek predstavlja poskus uporabe kmečkih zapuščinskih inventarjev z namenom preučevanja življenjskega standarda nižjih slojev v 17. in 18. stoletju. Analiziranih je bilo 28 zapuščinskih inventarjev od katerih je bilo 22 že objavljenih in smo jih poimenovali »kranjski« ter šest neobjavljenih, ki smo jih poimenovali »kraški«. Rezultate analiz inventarjev smo primerjali z rezultati izbranih študij, objavljenih v delu *Wealth and Poverty in European Rural Societies*, ki preučujejo stanje na Češkem, Madžarskem, v Belgiji in v Kataloniji.

V glavnem so predmeti iz analiziranih slovenskih inventarjev primerljivi z izbranimi evropskimi primeri. Razslojenost in vzpon posameznikov na podeželju dokazujejo izstopajoči inventarji obrtnikov in bogatejših kmetov, prisotnost oziroma odsotnost nekaterih predmetov pa nakazuje na potrošnjo prebivalstva. Zapuščinski inventarji nam nudijo tako kvantitativne kot tudi kvalitativne podatke in nam z združevanjem predmetov v skupine zagotavljajo primerljivost med različnimi stvarnostmi v prostoru in času. Slovenski zapuščinski inventarji so po materialni kulturi in standardu, ki ga nakazujejo, povsem primerljivi z inventarji iz drugih delov Evrope.

Summary

The paper presents an attempt to use peasant probate inventories in order to study the standard of living of the lower classes in the 17th and 18th century. 28 probate inventories were analyzed. 22 probate inventories were already published and we named them „Carniolan“ and the six unpublished ones we named „Karst“. The results of the inventory analyzes were compared with the results of selected studies published in *Wealth and Poverty and the European Rural Societies*, which examine the situation in the Czech Republic, Hungary, Belgium and Catalonia.

In general, the items from the analyzed Slovenian inventories are comparable with selected European examples. The stratification and rise of individuals in rural areas is evidenced by the outstanding inventories of craftsmen and wealthier farmers, meanwhile the presence or absence of some items indicates the consump-

tion of the population. Probate inventories provide us with both quantitative and qualitative data and, by grouping objects into groups, provide us with comparability between different realities in space and in time. Slovenian probate inventories are completely comparable to inventories from other parts of Europe in terms of material culture and the standard they indicate.

Viri

Archivio di Stato di Trieste, Archivio Torre Tasso Antico, b. 196.1, fasc. 6.

Literatura

- Baš, Angelos (1953-54). »Hišna oprema svobodnikov na Kranjskem v 17. in 18. stoletju«. Slovenski etnograf 23 (24): 121–138.
- Broad, John in Anton Schuurman (ur.). 2014. *Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century*. Turnhout. Brepols.
- Claverias, Belen Moreno. 2014. Class versus consumption and consumption versus class: the role of consumption in processes of upward social mobility in pre-industrial Catalonia. *Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Anton Schuurman in John Broad (ur.). 139 – 155. Turnhout. Brepols.
- Gomiršek, Tanja. 2020. »Brgeše ma iz štuka, kolence mu ven kuka“ : inventarni popisi kot vir za raziskovanje oblačilne kulture kmečkega prebivalstva Goriških Brd konec 18. in v 1. polovici 19. stoletja. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 44: 45–72.
- Granasztoi, Peter. 2014. Fashion, consumption, and material culture in a rural town in the region of the Great Hungarian Plain (Kiskunhalas), 1760 – 1850. *Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Anton Schuurman in John Broad (ur.). 157 – 180. Turnhout. Brepols.

- Grulich, Joseph. 2014. The material culture in South Bohemian rural society in the seventeenth and eighteenth centuries. *Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Anton Schuurman in John Broad (ur.). 81–116. Turnhout. Brepols.
- Hobsbawm, Eric 2010. Čas revolucije. Evropa 1789–1848, 2010. Ljubljana: Založba Sophia.
- Pamuk, Şevket in van Zanden, Jan-Luiten, 2010. Standards of living. *The Cambridge Economic History of Modern Europe, 1: 1700–1070*, Stephen Broadberry in Kevin H. O'Rourke. 217–234. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panjek, Aleksander. 2018. Kruh naredi človeka. Kdo je kdaj sit na primorskem podeželju v 17. in 18. stoletju, v Mojca Šorn (ur.) Lakote in pomanjkanje: slovenski primer. 25–41. Ljubljana. Inštitut za novejšo zgodovino.
- Servais, Paul. 2014. Material culture, quality of life and property regime in the countryside around Liege from the eighteenth to the nineteenth century. *Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Anton Schuurman in John Broad. 181 – 194. Turnhout. Brepols.
- Štuhec Marko. 2009 Besede, ravnanja in stvari. Plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja. Ljubljana. Slovenska matica.
- Štuhec, Marko. 1995. Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Ljubljana. ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Verginella Marta, 1996 Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju. Koper. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Zwitter, Žiga 2015. Subsistence, Prosperity and Abandonment of Alpine Isolated Farms in the Dynamic 17th Century Environment: Case Study from the Upper Savinja Valley with Special Emphasis on Tenants' Inventories. *Ekonomika i ekohistorija*:

časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša, Vol. 11, No. 1, 139–181.

Recenzija / Recensione

Jadranka Cergol Gabrovec

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije
jadranka.cergol.gabrovec@fhs.upr.si

Fabris, Angela, Caliaro, Ilvano. *Confini, identità, appartenenze: Scenari letterari e filmici dell'Alpe Adria*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020. <https://doi.org/10.1515/9783110640069>

Razpravljati, pisati in raziskovati vprašanja o identiteti na obmejnih območjih skoraj vedno predstavlja velik izziv, a obenem privede do pomembnih mejnikov na poti do medkulturnega dialoga. To nedvomno velja tudi za znanstveno monografijo *Confini, identità, appartenenza: Scenari letterari e filmici dell'Alpe Adria* (Meje, identitete, pripadnosti – Literarna in filmska prizorišča v Alpsko-jadranskem prostoru), ki vsebuje prispevke z mednarodnega znanstvenega sestanka *Alpe Adria. Letterature e immagini di confine* (Alpe Jadran: obmejne literature in podobe), ki je maja 2018 potekal na Univerzi v Celovcu. Publikacija uvaja tudi novo znanstveno zbirko *Alpe Adria e dintorni, itinerari mediterranei* (Alpe Jadran in okolica: mediteranska potovanja), ki je namenjena objavljanju znanstvenih razprav na področju literature in filma, vezanih predvsem na geografsko območje, ki se razprostira med Alpami in Jadranom. Pri zbirki, ki jo vodita Angela Fabris in Ilvano Caliaro, sodelujejo številne Univerze in raziskovalni centri: Univerza v Celovcu, italijanske univerze v Vidmu, Milanu, Benetkah in Trstu, slovenski visokošolski ustanovi Univerza na Primorskem in Univerza v Ljubljani, hrvaške Univerze v Pulju, na Reki, v Zagrebu, Zadru in Splitu) in končno tudi Univerzi v Sarajevu (Bosna in Hercegovina)

na) in v Beogradu (Srbija). Gre za geografsko območje, ki je v zadnjih stoletjih doživelo številne politične spremembe in premike meja, pri čemer »kompleksen in dinamičen odnos med identiteto – večplastno, sestavljeno, fluktuirajočo – in spreminjajočimi se mejami tega območja spodbuja potrebo po dialogu in poklicanost k pluralnosti« (Fabris, Caliaro 2020, 1).

Monografija je razdeljena na štiri avtonomne in koherentne dele, ki jih povezuje rdeča nit raziskovanja obmejne identitete, o kateri uvodoma razpravlja Cristina Benussi, ki raziskuje primer pisateljev iz Julijske Krajine (vključno s Trstom, Istro in dalmatinsko obalo), torej območja, ki je zaradi prisotnosti italijanske, slovenske in hrvaške nacionalne komponente etnično mešano. Prvi razdelek z naslovom *Luoghi e voci di confine* (Obmejni kraji in glasovi) je posvečen pretežno literarnim ustvarjalcem, ki so v svojih literarnih delih razmišljali o svojem odnosu do drugega in lastni identiteti. Prispevki so tako posvečeni Vladimirju Bartolu (M. Košuta), razpetemu med Vzhodom in Zahodom v mestu, ki ga ob svojem povratku po svetovnih vojnah skoraj ni prepoznal; Scipiu Slataperju (R. Norbedo, L. Tommasini) in njegovemu odnosu do slovenskega in hrvaškega sveta, a tudi do Trsta in njegove okolice; Stanku Vuku (F. Finco), slovenskemu intelektualcu v tržaškem mestu in žrtvi različnih vojnih sovraštov; Fulviu Tomizzi (S. Roić; N. Zudič Antonič, A. Antonič), ki pooseblja pojem identitete in medkulturnega dialoga na italijansko-slovenski meji; Osvaldu Ramousu (G.

Mazzieri-Sanković, C. Gerbaz Giuliano), pisatelju, ki predstavlja kontinuiteto italijanske literarne tradicije na Reki; italijanskim pisateljem v Zadru (N. Balić-Nižić) in nekaterim obmejnimi pisateljem v Srbiji (S. Milinković).

Drugi razdelek pa je posvečen obtoku knjig, tematik in motivov. Uvaja ga članek o približevanju Alberta Fortisa slovanskemu svetu skupaj z naklonjenostjo kranjske publike za popotovanjsko literaturo (I. Prosenc). Seznam znanstvenih prispevkov se nadaljuje z analizo desetih pripovedi Itala Sveva (M. Mejdanija), ki so bile objavljene po prvi svetovni vojni in se osredotočajo na »neizogibnost dogodkov«, zaključi pa se s prispevkom o obmejni literaturi, ki jo raziskovalec pojmuje kot »izmenjavo pripovednih srčik med različnimi kulturami, zvrstmi, registri« (R. Rabboni).

Tematika različnosti se prelije v tretji razdelek, ki je posvečen večplastnim in raznolikim identitetam s primeri mladega asimiliranega Juda – Carla Michelstaedterja (I. Caliaro), istrsko-kvarnerske pisateljice, ki je zrasla v etnično mešani družini – Kokalje Lakovich (E. Deghenghi Olujić) in italijanske Argentinke, rojene v Beogradu – Ane Cecilije Prenz Kopušar (R. Ricorda).

Popotovanje se v monografiji zaključi s četrtnim razdelkom, ki je posvečen mešanju in prekoračitvi zvrsti: A. Fabris se ukvarja s tematično hibridnih glasov, zvrsti in prostorov v delih Francesca Burdina; A. Marić poglobi zvrst kriminalnih literarnih del s primesjo igre; o prekoračitvi razpravlja tudi J. Helbig, medtem ko S. Jurišić zaključi monografijo s še bolj drzno potezo, ko poglobi temo Sredozemlja, heterotopije in filma *Porco rosso* režiserja Hayaa Miyazakija.

Monografija predstavlja pomemben doprinos k raziskovanju obmejne identitete na literarnem in filmskem področju, predvsem zato ker raziskovalci s številnih ustanov obravnavajo tematiko z različnih zornih kotov. Iz tega izhajajo nedvomno koristni zaključki za tiste, ki želijo poglobiti medkulturno tematiko v alpsko-jadranskem prostoru, ker je v monografiji doka-

zano, kako je literatura »želela in znala poiskati skupne vrednote, to, kar lahko združuje, ne pa to, kar deli«.

Parlare, scrivere e fare ricerca sulle questioni identitarie lungo i confini rappresenta quasi sempre una sfida impegnativa, ma che produce anche frutti importanti sul cammino del dialogo interculturale. E questo vale sicuramente anche per il volume intitolato *Confini, identità, appartenenza: Scenari letterari e filmici dell'Alpe Adria* che raccoglie i contributi presentati al Convegno internazionale di studi *Alpe Adria. Letterature e immagini di confine*, tenutosi presso l'Università di Klagenfurt nel maggio del 2018. Il volume apre anche la nuova collana *Alpe Adria e dintorni, itinerari mediterranei* che è dedicata alle pubblicazioni di ricerche scientifiche in ambito letterario e filmico, legate all'area geografica che spazia dall'Adriatico alle Alpi. La collana, diretta da Angela Fabris e Ilvano Caliaro, raccoglie infatti rappresentanti di molte Università e Istituti di ricerca che spaziano da Klagenfurt, passando per gli Atenei in Italia di Udine, Milano, Venezia e Trieste, in Slovenia con le Università di Lubiana e del Litorale, in Croazia (Pola, Fiume, Zagabria, Zara e Spalato) e infine in Bosnia ed Erzegovina (Sarajevo) e Serbia (Belgrado). Si tratta di una regione che ha visto negli ultimi secoli molti cambiamenti politici e spostamenti di confine, nella quale il "complesso e dinamico rapporto tra l'identità – stratificata, composita, fluida – e i confini mobili di questi territori privilegiano la necessità del dialogo e la vocazione alla pluralità" (Fabris, Caliaro 2020, 1).

Il volume è suddiviso in quattro unità autonome e coese che però sono connesse con il filo rosso delle identità lungo il tracciato dei confini, del quale parla in apertura Cristina Benussi che prende come esempio gli scrittori della Venezia Giulia (comprensiva di Trieste, l'Istria e la costa dalmata), regione etnicamente mista per la presenza delle comunità italiana, slovena e croata. Nella prima sezione, intitolata *Luoghi e voci*

di confine, si approfondisce soprattutto diversi autori che hanno espresso nelle loro opere letterarie il rapporto con l'altro e la propria identità. Si parla così del triestino Vladimir Bartol (M. Košuta), proteso tra il Ponente e il Levante in una città che quasi non riconosceva più al suo ritorno dopo i conflitti mondiali; di Scipio Slataper (R. Norbedo, L. Tommasini) e del suo rapporto con il mondo sloveno e croato, ma anche con la città di Trieste e del suo entroterra; di Stanko Vuk (F. Finco) intellettuale sloveno nella città di Trieste e vittima dei diversi odi bellici; di Fulvio Tomizza (S. Roić; N. Zudič Antonič, A. Antonič) che impersona per antonomasia il concetto di identità e di dialogo interculturale sul confine italo-sloveno; di Osvaldo Ramous (G. Mazziere-Sanković, C. Gerbaz Giuliano), autore che rappresenta la continuità della tradizione letteraria italiana a Fiume; degli scrittori zarini in lingua italiana (N. Balić-Nižić) e di alcuni scrittori 'di confine' in Serbia (S. Milinković).

La seconda sezione è invece dedicata alla circolazione di libri, temi e motivi e viene introdotta da un articolo sull'interesse di Alberto Fortis per il mondo slavo connesso all'attenzione del pubblico carniolico per la letteratura odeporica (I. Prosenc). La carrellata prosegue con l'analisi di dieci racconti di Italo Svevo (M. Mejdanija) pubblicati dopo il primo conflitto mondiale che hanno come sfondo "l'ineluttabilità degli eventi" e termina con un intervento sulla letteratura di frontiera considerata "nell'accezione di scambio di nuclei narrativi tra culture, generi, registri diversi" (R. Rabboni).

Il tema della diversità continua anche nella terza sezione dedicata alle identità plurime, ricostruite e diverse con gli esempi di un giovane ebreo assimilato - Carlo Michelstaedter (I. Caliaro), di una scrittrice istro-quarnerina cresciuta in seno a una famiglia etnicamente mista - Kokalja Lakovich (E. Deghenghi Olujić) e di un'argentina italiana nata a Belgrado - Ana Cecilia Prenz Kopušar (R. Ricorda).

Chiude il cerchio del volume la quarta sezione dedicata alle commistioni e agli sconfinamenti di genere: A. Fabris affronta il tema delle voci, generi e spazi ibridi nell'opera di Francesco

Burdin, A. Marić approfondisce invece il genere del giallo con il gusto del gioco; sugli sconfinamenti si sofferma J. Helbig, invece S. Jurišić completa il volume con una prospettiva ancora più audace parlando di Mediterraneo, dell'eterotopia e di *Porco rosso* di Hayao Miyazaki.

Il volume è un prezioso contributo alle ricerche sull'identità e sui confini nell'ambito degli studi letterari e filmici, soprattutto perché le problematiche inerenti vengono trattate da diversi punti di vista. Ne esce un affresco sicuramente utile per chi vuole approfondire gli aspetti interculturali dell'area dell'Alpe Adria, dato che i ricercatori elencati hanno dimostrato come la letteratura "ha voluto e ha saputo trovare valori condivisi e condivisibili, quello che può unire piuttosto quello che può dividere", come espresso nell'introduzione dai curatori del volume. Ed è anche questo l'auspicio di tutti coloro che si occupano di questi temi e della costruzione di un dialogo interculturale tra le popolazioni nell'area dell'Alpe Adria.

Recenzija

Karmen Medica

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije
karmen.medica@fhs.upr.si

Euripid, KIKLOP, prevod, opombe, spremna študija in uredništvo Maja Sunčič, *zbirka Dialog z antiko*: 39, Ljubljana: Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za humanistični študij, 2020.

Knjiga prinaša nov prevod *Kiklopa* in vabi sodobnega bralca k spoznavanju enookkega antičnega junaka Kiklopa Polifema v drugačni podobi. Bradačev prevod *Kiklopa* je bil objavljen že davnega 1932 v *Ljubljanskem zvonu*, zaradi česar je manj dostopen današnjemu bralcu. Novi prevod Maje Sunčič s sprotnimi opombami in spremno študijo predstavlja izredno zanimivo in poučno branje in nedvomno odpira dialog sedanjega časa z antiko.

Knjiga bralca takoj pritegne s privlačno naslovnico knjige, ki je narejena v razpoznavnem slogu naslovnice v zbirki *Dialog z antiko* pod taktirko Maje Sunčič: bralca z lahkoto povlečejo v spoznavanje sveta antike, ga vabijo k primerjanju s sodobnim življenjem, aktualnim tematikami, soočanju s realnostjo v kateri živimo. Zadošča za začetek pogledati naslovnico *Kiklopa*, s sliko monoočala, ki nakazuje na razpoznavno značilnost glavnega junaka, tj. enookost.

Na začetku knjige nam Sunčičeva poda obsežno spremno študijo z naslovom *Euripidov Kiklop in antropologija satirske drame*, ki ji sledi dodatek o satirski drami in o satirih. Kot iztočnico avtorica postavi predstavitev mita o Kiklopu, enookemu ljudožerskemu orjaku Kiklopu Polifemu, ki je nedvomno eden od najbolj zna-

nih mitoloških likov iz grško-rimske antike. Mit je umeščen v kontekst Euripidove satirske drame, ki je edina v celoti ohranjena drama v tem žanru. Drama ponuja inovacijo in aktualizacijo mita o velikem grškem junaku Odiseju, ki med vračanjem iz trojanske vojne naleti na Kiklopa Polifema. Pri Euripidu se srhljivi mitološki spopad med močnejšim Kiklopom in šibkejšim Odisejem, ki orjaka napije in oslepi, da bi rešil sebe in tovariše, prelevi v burko, polno razuzdanosti in obscenosti. Po satirih se imenuje žanr, zato ta bajeslovna bitja, na pol ljudje, na pol živali, vplivajo na ton in tempo dogajanja, ki ga pospremiijo z obscenimi gestami, poskakovanjem, vzkliki, petjem in plesom, tako da drama kljub srhljivi zgodbi spominja na nekakšen variete.

Burka, komedija ali tragedija? Na prvi pogled je zgodba strašljiva in tragična: kako bi se namreč lahko smejali in zabavali v zgodbi o naslovnem junaku Kiklopu, ki žre ljudi in je za kaznen oslepljen? V tem je posebnost žanra satirske drame, kar Sunčičeva posebej razloži v dodatku *Satirska drama: igriva tragedija*. Avtorica v dodatku osvetli žanr satirske drame, ki je po prevladujočem mnenju interpretov žanrsko vmes med komedijo in tragedijo, po naši percepciji pa spominja na burko.

Euripid namreč v zgodbo vpelje obscene in smešne satire, s čimer spremeni situacijo in ton dramskega dogajanja. Privlačnost zgodbe se skriva v neenakem boju šibkejšega Odiseja z močnim orjakom Kiklopom, ki ga šibkejši Odisej kljub temu premaga. Odisejeva pot do zmage

nad pošastnim Kiklopom ni premočrtna, temveč je predstavljena v etapah. Začetno etapo Odisej celo izgubi, in sicer na svojem lastnem področju, prepričevanju z besedami, zmaga pa z ukano in rabo nasilja ter s pomočjo bogov. V drami je nakazano, da mu morda pomaga tudi z urokom v obliki pesmi satirov.

Kiklop skozi antropološka očala

Sunčičeva mit o Kiklopu in njegovo dramsko predelavo opazuje z antropološkega zornega kota. Antična grška drama je predstavljala nekakšen narobe svet, zato lahko skozi kršitve rekonstruiramo pravila, na katera se v drami v prvi vrsti sklicuje Odisej, vendar pri tem povsem pogoji. Kako bi namreč lahko od ljudožerca v podobi samotarskega enoakega Kiklopa Polifema pričakoval, da mu bo kaj mar za pravila? Še manj pa je za pravila mar Kiklopovim sužnjem, satikom. Da uspe, se mora kršitev okleniti tudi sam Odisej in vse pretentati. V drami se pojavljajo številne kazni, med katerimi izstopa predvsem oslepitev Kiklopa, le da je ta zaradi žanra burkaška, ne grozljiva. Sunčičeva sproti primerja mit in predstavitev v drami, kjer je groza ljudožerstva in oslepitve zaradi satirov obrnjena na burko, saj satiri nastopajo kot na pol ljudje, na pol živali, ki tečejo naokoli z ogromnimi pripetimi spolnimi organi, kar ne deluje zastrašujoče, ampak bolj burkaško in komično.

Dvomi o Kiklopu/ih

V poglavju *Kdo je Kiklop?* avtorica poudari, da gre za enega izmed najbolj dvoumnih likov v klasični grški mitologiji. Najslavnejši je Kiklop Polifem iz Homerjeve *Odiseje*, prepoznaven po ljudožerstvu in enookosti. Tovrstna enookost Kiklopa uvršča med enormne pošasti, ki pogosto nastopajo v mitologiji in ljudskih pripovedih, je tudi pri Evripidu najbolj razpoznavna značilnost naslovnega junaka in nujna kot gibalo zgodbe, saj omogoča zvijačo z oslepitvijo.

Sunčičeva na podlagi antičnih virov analizira, v kakšni meri so Kiklopovo enookost štelili za deformiranost, saj so v antiki hibe oz. telesne posebnosti pogosto avtomatično enačili

z amoralnostjo in pošastnostjo. Sunčičeva ob prevodu analizira in komentira samega Kiklopa, njegove fizične značilnosti in navade, zelo podrobno predstavi njegovo ljudožerstvo. Prav ljudožerstvo in druga Kiklopova nečloveška in asocialna dejanja kažejo na njegovo moralno deformiranost, ki se ujema z njegovo fizično posebnostjo – enookostjo.

Ljudožerec Kiklop

Drama tematizira takrat prevladujoč heleenocetrstičen pogled na svet, zato so grške navade postavljene za merilo. Sunčičeva pri tem osvetljuje percepcijo neplemenitega divjaka, skozi katero so grške navade označene kot merilo dobrega, kulturnega, moralnega, človeškega. Odmiki od le-teh so nasprotje civiliziranega. 'Živalski svet nastopa kot kraljestvo medsebojnega kanibalizma, za ljudi, predvsem za mitološke junake, pa pomeni ta tabu mejo človečnosti', navaja Sunčičeva. Kiklopu niti na misel ne pride, da bi se odpovedal svojim navadam in užitku, da se nasiti s človeškim mesom, ki ga šteje za posebno delikateso. Pri Evripidovem Kiklopu se ne postavlja vprašanje 'požreti ali ne požreti gostov, temveč kako jih požreti', saj jih Kiklop ubije kot žrtvovalca, nato večje pripravi kot mojstrski kuhar, njegov obed pa je namenjen izključno njemu samemu in njegovemu vampu, ki ga Kiklop razglasi za vrhovno božanstvo. Kiklop ni samo ljudožerec ampak tudi gostožerec, s čem je izključena kakršnakoli možnosti gostinskega prijateljstva, razvoja, sprememb, evolucije iz divjastva v civiliziranost. Za svoje prestopke je naslovni junak kruto kaznovan z oslepitvijo, ki spada med običajne prakse kaznovanja v tistem obdobju, v mitu in v drami pa ima tudi epistemološko funkcijo. 'Na epistemološko razsežnost opozori tudi sam Kiklop po oslepitvi, in sicer da je bil dejansko slep, ko je videl: dogodek mu je bil namreč prerokovan, vendar zaradi lastne velikosti in moči ni bil pozoren in previden, temveč kratkoviden, da je mislil, da bo s požrtjem vseh tujcev nevtraliziral zlovesčo prerokbo', poudari Sunčičeva.

Oslepitev nastopa kot ena od osrednjih motivov, ki vpenja v širši kontekst antičnega grškega pojmovanja vida, slepote in oslepitve. Po Aristotelovi opredelitvi v *Metafiziki* nastopa vid kot najpomembnejši med čutili, saj omogoča vedenje in poznavanje. Odsotnost tega čutila zaradi slepote ali oslepitve kljub temu nastopa v grški mitologiji kot epistemološki mehanizem, na primerih kralja Ojdipa in enookega Kiklopa vidimo, da oba junaka spregledata šele, ko izgubita sposobnost videnja, Kiklop pa kot slep dobi še pre-roško zmožnost, tj. uvid v prihodnost, saj Odiseju napoveduje dolgo tavanje domov, kjer bo na koncu našel slabo stanje.

Pri Kiklopu gre za tako zanimiv mit, da je tematika vedno aktualna, zanimiva za najširše bralstvo, zgodba pa neizčrpen vir inspiracije v umetnosti in pop kulturi. Za Kiklopa je slišal vsak, tudi tisti, ki se ne zanimajo za antiko. Zlasti motiv enookosti je vedno prisoten, prevladuje vse do danes. Oslepitev, ki v mitu in drami nastopa kot kazen, je kolektivno delo proti samozadostnemu Kiklopu. Podobno velja za motiv oslepitve v gledališki umetnosti, je pa izrazito prisotna tudi v literarnih deli znanih južnoameriških avtorjev Ernesta Sabata in Luisa Borges, kjer na ravni individa in kolektiva, vidno in jasno postane takrat, kadar to fizično ni več možno, ali je prepozno za spremembo.

Aktualnost Kiklopa

Priljubljenost antičnih grških mitov od antike do sodobnost tiči v vedno novi reinveciji in aktualizaciji starih zgodb. To velja tudi za mit o Kiklopu v Evripidovi drami, ki ga je danes moč aktualizirati z različnih vidikov, tudi z vidika sodobnega migrantskega konteksta. Odisej in njegovi tovariši so v mitu in drami popotniki, brodolomci in pribežniki, na nek način migranti. Kiklopa prosijo za hrano in zatočišče, naj jih sprejme v skladu z gostinskim pravom. Slednje vleče vzporednice s sodobno družbo, EU, Evropo. Kiklop prosilce zavrne in napove, da jih bo izkoristil in zavrnel, na koncu pa še pojedel. V drami se Odisej sooči s primarnim strahom popotnika in pribežnika, da mu domače pre-

bivalstvo ne bo pomagalo, mu ne bo šlo naproti, ampak ga bo izkoristilo, absorbiralo, „požrlo“. Kiklop torej krši temeljno pravico pribežnikov (primerljivo z današnjimi migranti, begunci), da jih sprejme le pogojno, ali raje sploh ne. Namesto da jim da osnovne potrebščine, kot je hrana, voda, jih hoče požreti. V današnjem kontekstu bi to bilo simbolno, vendar prepoznavno „požiranje“.

Kiklopa je mogoče razumeti tudi z vidika njegove samozadostnosti, vse hoče zase, ničesar ne želi deliti z drugimi, ima veliko hrane, vendar je ne želi deliti z drugimi, po drugi strani od prišlekov vzame vino in jim nič ne da v zameno. Gre za samozadostni egoizem, nasproten solidarnosti in vzajemnosti v družbi. Sodobna percepcija antičnega enookega Kiklopa je vseprisotna, saj nastopa kot velikan in pošast, ki se zanaša na svojo velikost in moč ter meni, da mu ni treba upoštevati nobenih zakonov ne pravil, temveč svoje ugodje in korist postavlja na prvo mesto.

Kljub privlačnosti številnih vzporednic in aktualizacij mita o Kiklopu, ki jih najdemo v umetnosti od antike do popularne kulture, nas Sunčičeva opozarja, da je za razumevanje Evripidove drame *Kiklop* pomembno kontekstualizirano branje. Tako bomo lažje razumeli, zakaj je v skladu z okusom takratnega občinstva pogosto smešno tisto, kar praviloma nam sploh ni smešno, medtem ko se nam predvsem intervencije satirov zdijo bizarne in nerazumljive, vendar se vpenjajo v širši ritualni kontekst praznovanja velikih dionizij, katerih del so bile tudi dramske uprizoritve.

hereditati

Studia universitatis hereditati je humanistična znanstvena revija za raziskave in teorijo kulturne dediščine z mednarodnim uredniškim odborom. Objavlja znanstvene in strokovne članke s širšega področja kulturne dediščine (arheologija, arhitektura, etnologija, jezikoslovje, literarna, kulturna, glasbena, intelektualna, religijska, vojaška zgodovina, zgodovina idej itn.) in pregledne članke ter recenzije tako domačih kot tujih monografij z omenjenih področij.

Revija izhaja dvakrat letno. Izdajata jo *Fakulteta za humanistične študije (Oddelek za arheologijo in dediščino)* in *Založba Univerze na Primorskem*.

Poglavitni namen revije je prispevati k razvoju raziskav kulturne dediščine v najširšem in k topoglednemu interdisciplinarnemu pristopu k teoretičnim in praktičnim raziskovalnim vprašanjem. Tako revija posebno pozornost namenja razvoju slovenske znanstvene in strokovne terminologije, konceptov in paradig na področju raziskovanja kulturne dediščine v okviru humanističnih ved.

Naslov uredništva

Studia universitatis hereditati, uredniški odbor / editorial board
Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, Titov trg 5,
SI-6000 Koper
suh.editorial@fhs.upr.si

Navodila za avtorje

Guidelines for authors

Norme redazionali

Založba Univerze na Primorskem
www.hippocampus.si
issn 2350-5443

